

การประพาศิทธิพรหมจรรย์ตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา

พระมหาสุชาติ สุชาติ (ฉนิตถนวม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศสศ สหกรรมหาบัณฑิต

สาขาพุทธศาสนานละปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหานกุลราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๕

การประพฤติพรหมจรรย์ตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา

พระมหาสุชาติ สุชาติ (สนิทสนม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๕

The Principles of Holy Life in Buddhism

Phramaha Suchat Sujato (Sanitsanom)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

For the Degree of Master of Arts

Department of Buddhism and Philosophy

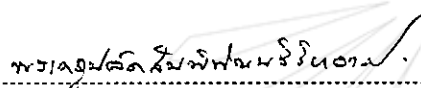
Graduate School

Mahamakut Buddhist University

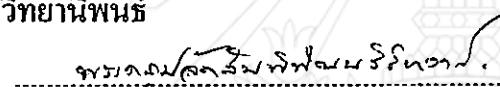
B.E. 2545 [2002]

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การประพุดติพรหมจรรย์ตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา
ชื่อนักศึกษา : พระมหาสุชาติ สุชาติ (สนิทสนม)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม ป.ช. ๕, ศน.บ., M.A.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ดร.สุธรรม ชูสัตย์สกุล ป.ช.๔, ศน.บ., M.A., Ph.D.
ปีการศึกษา : ๒๕๔๔

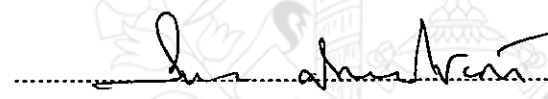
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

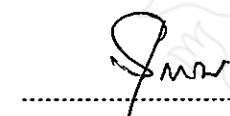
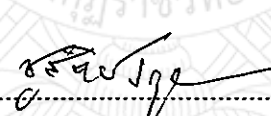

..... (รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย)
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

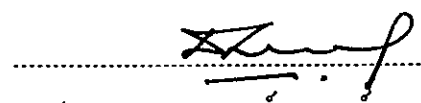
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธาน
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

..... กรรมการ
(พระครูสมุห์ ดร.สุกิจ สมจิตโต)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิทยา สักยาภินันท์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ดร.สุธรรม ชูสัตย์สกุล)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : The Principles of Holy Life in Buddhism.
Student's Name : Phramaha Suchat Sujato (Sanitsanom)
Department : Buddhism and Philosophy
Thesis Advisor : Assoc.Prof. Suchao Ploychum Pali V, B.A., M.A. (Phil)
Thesis Co-Advisor : Dr.Sutham Shusatayasakul Pali IV ,B.A., M.A., Ph.D.(Phil)
Academic Year : B.E. 2544 [2001]

Accepted by the Graduate school, Mahamakut University in Partial Fulfillment
of Requirements for the Master's Degree.

Phragrupaladsampipattanaviriyajarn Acting Dean of Graduate school
[Ven.Pragrupaladsampipattanaviriyajarn]

Thesis Committee

Phragrupaladsampipattanaviriyajarn Chairmam
[Ven.Pragrupaladsampipattanaviriyajarn]

S. Chaimusik Member
[Ven. Dr.Sukit Samactitto]

W.S. Member
[Assist.Prof. Dr.Widya Sakyabhinand]

S. Shusatayasakul Co - Advisor
[Dr.Sutham Shusatayasakul]

S. Ploychum Advisor
[Assoc.Prof.Suchao Ploychum]

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การประพุดิพรหมจรรย์ตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา
 ชื่อนักศึกษา : พระมหาสุชาติ สุชาติ (สนิทสนม)
 สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
 อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์สุเขาวณี พลอยชุม ป.ธ. ๕, ศน.บ., M.A.(Phil)
 อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ดร.สุธรรม ชูสัตย์สกุล ป.ธ.๔, ศน.บ., M.A., Ph.D.(Phil)
 ปีการศึกษา : ๒๕๔๔

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการประพุดิพรหมจรรย์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประพุดิพรหมจรรย์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เพื่อที่จะได้ทำความเข้าใจหลักคำสอนเรื่องการประพุดิพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ให้ปรากฏแก่หมู่ชนทั่วไป การศึกษานี้ได้ใช้วิธีการศึกษาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ

ผลจากการศึกษาพบว่า การประพุดิพรหมจรรย์ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้นกล่าวโดยรวมมี ๑๒ ประการ คือ ทาน เวชยาวัจนะ เบญจศีล อปมัญญา เมถุนวิรัตติ สทาร์สันโดย วิริยะ องค์กรุโอบสถ อริยมรรค ศาสนา ธรรมเทศนา และอชฌาสัย ทั้ง ๑๒ ประการนี้โดยสาระแล้วก็สงเคราะห์ลงในบุญกิริยาวัตถุ ๓ และไตรสิกขา ๓

จึงสรุปได้ว่า การประพุดิพรหมจรรย์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกิยพรหมจรรย์ ได้แก่การประพุดิพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน และระดับโลกุตระพรหมจรรย์ ได้แก่การประพุดิพรหมจรรย์สำหรับบรรพชิตผู้ออกจากเรือน

การประพุดิพรหมจรรย์ของบรรพชิตหรือภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์ และเป้าหมาย ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจนมาแต่ต้น

การประพุดิพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น กล่าวโดยสรุปก็คือการประพุดิปฏิบัติตามหลักการแห่งไตรสิกขา ได้แก่ สีลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นการปฏิบัติเพื่อผลสูงสุดคือเจโตวิมุติและพระนิพพาน

Thesis Title : The Principles of Holy life in Buddhism.
 Student's Name : Phramaha Suchat Sujato (Sanitsanom)
 Department : Buddhism and Philosophy
 Thesis Advisor : Assoc.Prof. Suchao Ploychum Pali V, B.A., M.A. (Phil)
 Co-Advisor : Dr.Sutham Shusatayasakul Pali IV , B.A., M.A., Ph.D. (Phil)
 Academic Year : 2001

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to study the Principles of the Holy Life according to the teaching of Buddhism, especially as practiced by Buddhist monks in Theravâda Buddhism in order to make those principles known to the public. The main sources for study are from the various Scriptures in Buddhism.

From the research, it is found that the practice of the Holy Life according to the principles of Buddhism, wholly mentioned, is of twelve steps in number, i.e.

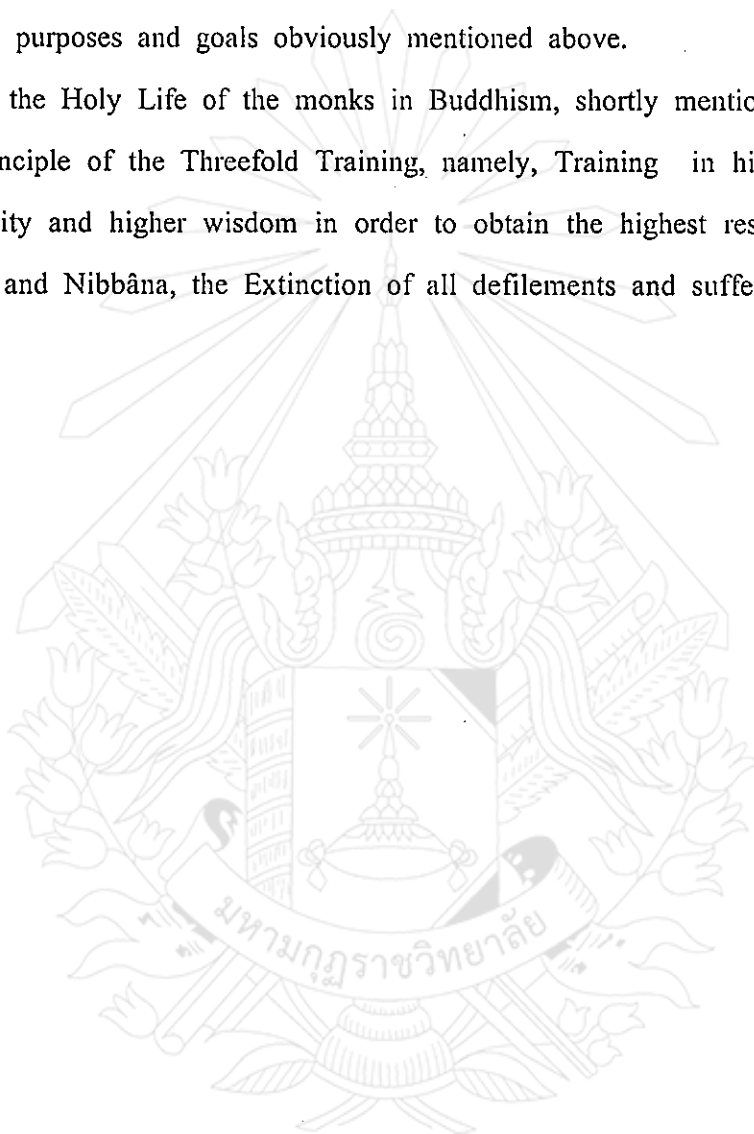
1. Giving (Dâna),
2. Service (Veyyâvacca),
3. The Five Precepts (Pañcasîla),
4. Unbounded states (Appamaññâ),
5. Sexual intercourse abstinence (Methunavirati),
6. Contentment with one's own wife (Sadârasantosa),
7. Energy (Viriya),
8. The Eight Precepts observed by lay devotees on Uposatha days (Uposatha),
9. The Noble Paths (Ariyamagga),
10. Teaching (Sâsana),
11. Exposition of teaching (Dhammadesanâ),
12. Disposition (Ajjhâsaya).

All of these twelve can be summarized in substance into the Three Ways of Making Merits and the Threefold Training.

In short, the principles of Holy Life, according to the teaching of Buddhism are of two levels , namely, the Mundane Chastity (lokiyabrahmacariya) which is the Holy Life for laymen or householders (garihatstha) and Supramundane Chastity (lokuttarabrahmacariya) the Holy Life for recluses or ascetics (pabbajita) , especially for Buddhist monks who leave householding.

The practice of the Holy Life of recluses in Buddhism must be held fast to the principles, methods, purposes and goals obviously mentioned above.

The practice of the Holy Life of the monks in Buddhism, shortly mentioned, is held fast to the principle of the Threefold Training, namely, Training in higher morality, higher mentality and higher wisdom in order to obtain the highest results, i.e. Freedom of Mind and Nibbāna, the Extinction of all defilements and suffering.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความช่วยเหลือจากผู้มีอุปการคุณหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งขออนุโมทนารองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม (ป.ธ.๕., ศน.บ., M.A.) อาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เล่มนี้และได้กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะตรวจสอบและแก้ไขในการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ด้วยดีเสมอมา และขอขอบคุณคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน

ขออนุโมทนาอาจารย์ ดร.สุธรรม ชูสัตย์สกุล (ป.ธ. ๔, ศน.บ., M.A., Ph.D.) อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย ได้ช่วยเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วมในการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้ให้คำแนะนำในการเขียนวิทยานิพนธ์ ขออนุโมทนาพ่อนนทและคุณแม่บัวใจ สนิทสนม ที่ได้ให้กำลังใจ ขอขอบพระคุณพระครูวิบูลวราสัย (เกิด องค์โม) เจ้าอาวาสวัดศาลาลอย บ้านท่าม่วง จ.บุรีรัมย์ ผู้มีอุปการะคุณตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นสามเณร ขออนุโมทนาอาจารย์พาณิชย์ พุกกะพันธ์ ที่ช่วยในด้านจัดพิมพ์ ขอขอบพระคุณเจ้าอธิการปิยวัฒน์ อากสโร เจ้าอาวาส วัดสุกกาวาส บ้านท่าเรือ ช่วยให้คำแนะนำและให้กำลังใจเสมอมา ขอขอบพระคุณคณาจารย์ ประจำบัณฑิตวิทยาลัยและคณาจารย์ประจำวิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการความรู้ทุกอย่างแก่ข้าพเจ้า ขอขอบคุณพระคุณพระอาจารย์ไพศาล จนทสิริ ผู้ช่วยเหลือทุนในการพิมพ์วิทยานิพนธ์และให้กำลังใจ ขอขอบคุณเพื่อนบัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๑๑ /๒๕๔๑ ที่คอยให้กำลังใจเสมอมา

ขอขอบคุณและอนุโมทนาทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือข้าพเจ้าโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอขอบพระคุณพระมหาสุวัฒน์ ทีปสโร เจ้าอาวาสวัดนครอินทร์ จ.นนทบุรี ได้ให้ที่พักอาศัยและให้กำลังใจ ขอขอบพระคุณคณะครูอาจารย์โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ วัดทุ่งเหียง จ.ชลบุรี ทุกท่านที่ได้ให้ทุนทรัพย์จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์

ความดีและประโยชน์ใด ๆ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมบูชาคุณพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นแสงสว่างเป็นดวงปัญญาต่อชาวโลกและขออุทิศผลกุศลทั้งหมดนี้ให้แก่บุพพจารย์และอุปัชฌายาจารย์ทั้งหลายตลอดทั้งบิดามารดาญาติพี่น้องผู้มีอุปการะคุณทุกท่านที่คอยให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจข้าพเจ้าเสมอมา

พระมหาสุชาติ สุชาติ (สนิทสนม)

สารบัญย่อ

คัมภีร์ที่ข้าพเจ้าได้ใช้ศึกษาค้นคว้าหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท สำหรับวิทยานิพนธ์ ข้าพเจ้าได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาไทย – บาติ ฉบับหลวงและสยามรัฐ ในการอ้างอิง และใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถา และคัมภีร์ฎีกาในเชิงอรรถของวิทยานิพนธ์นี้ มีคำย่อและคำเต็มเรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม		
วิ.ปริ.	วินยปิฎก	ปริวาร	
วิ.มหาวิ.	วินยปิฎก	มหาวิงค	
วิ.มหา.	วินยปิฎก	มหาวคค	
วิ.จุล	วินยปิฎก	จุลลวคค	
ที.สี.	ทีฆนิกาย	สีลขนฺธวคค	สุตตนตปิฎก
ที.ม.	ทีฆนิกาย	มหาวคค	สุตตนตปิฎก
ที.ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎีวคค	สุตตนตปิฎก
ม.มู.	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณฺณาสก	สุตตนตปิฎก
ม.ม.	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก	สุตตนตปิฎก
ม.อุป.	มชฺฉิมนิกาย	อุปรีปณฺณาสก	สุตตนตปิฎก
สํ.ส.	สงฺยุตฺตนิคาย	สคาวคค	สุตตนตปิฎก
สํ.นิ.	สงฺยุตฺตนิคาย	นิทานวคค	สุตตนตปิฎก
สํ.สพ.	สงฺยุตฺตนิคาย	สพารยตนวคค	สุตตนตปิฎก
สํ.มหา.	สงฺยุตฺตนิคาย	มหาวารวคค	สุตตนตปิฎก
อง.ทก.	องคฺตฺตรนิคาย	ทกนินฺบาท	สุตตนตปิฎก
อง.ติก.	องคฺตฺตรนิคาย	ติกนินฺบาท	สุตตนตปิฎก
อง.จตุก.	องคฺตฺตรนิคาย	จตุกนินฺบาท	สุตตนตปิฎก
อง.ปณจก.	องคฺตฺตรนิคาย	ปณจกนินฺบาท	สุตตนตปิฎก
อง.สตุตก.	องคฺตฺตรนิคาย	สตุตกนินฺบาท	สุตตนตปิฎก
อง.อฏฐก.	องคฺตฺตรนิคาย	อฏฐกนินฺบาท	สุตตนตปิฎก

อง.ทสก.	องคฺตุตฺรนิกาย	ทสกนินบาต	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมบพ	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถ	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนินบาต	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถ	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.ปฏี.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏีสมฺภิตาวกฺค	สุตฺตนฺตปิฎก
ขุ.อิตฺติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิตฺติวตฺถ	สุตฺตนฺตปิฎก
ป.ที.อิตฺติ	ปรมตฺถทีปนี	อิตฺติวตฺถกาวณฺณนา	
ป.ที.	ปรมตฺถทีปนี	ปญฺจปกรณวณฺณนา	
ป.สุ.	ปปฺพญฺสุทฺถนึ	มขุณฺโณนิกายวณฺณนา	
มโน.ปฺ.	มโนรตฺตปฺรณี	องคฺตุตฺรนิกายวณฺณนา	
สมนฺต.	สมนฺตปาสาทิกา	วินยฺญฐกฺกา	
สา.ป.	สารตฺถปกาสิณี		
สา.ที.	สารตฺถทีปนี		
อภิ.ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณีปกรณวณฺณนา	
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิกงฺคปกรณวณฺณนา	
วินย.ฎีกา.	วินยฺญฐกฺกา	ฎีกา	
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค		
มงฺคล.	มงฺคลทีปนี		

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อคัมภีร์ มี ๒ แบบ คือ

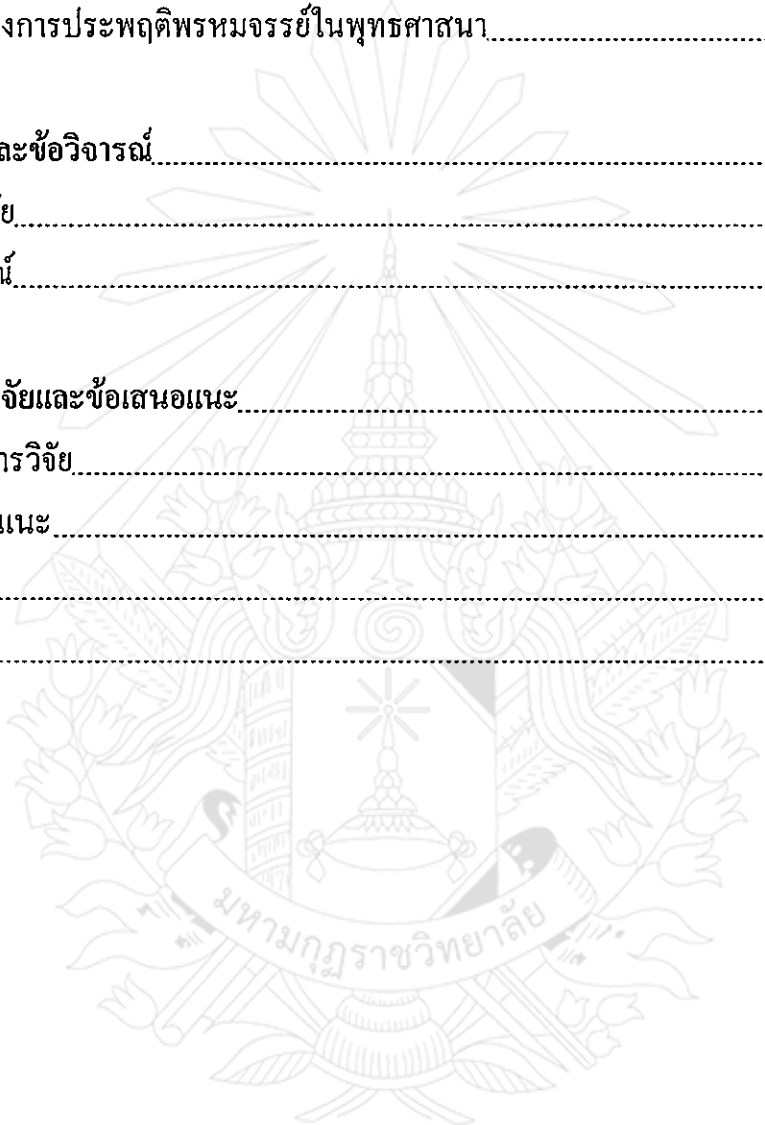
๑. แบบมีเลข ๓ ตอน คือ เลขเล่ม / เลขหัวข้อ / เลขหน้า ตัวอย่างเช่น วิ.มหา.
๔ / ๑๘ / ๑๕ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม ๔ / ข้อ ๑๘ / หน้า ๑๕.

๒. แบบมีเลข ๒ ตอน คือ เลขข้อ / เลขหน้า ตัวอย่างเช่น ป.ที. ๒ / ๔๐๗. หมายถึง
ปรมตฺถทีปนี ปญฺจปกรณวณฺณนา ข้อ ๒ / หน้า ๔๐๗.

สารบัญ

เรื่อง.....	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	(ข)
กิตติกรรมประกาศ.....	(ง)
สารบัญคำย่อ.....	(จ)
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๒
๓. ขอบเขตการวิจัย.....	๒
๔. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๒
๕. วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๓
๖. ผลงานและงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง.....	๓
บทที่ ๒ ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการประพจน์พหุพจน์.....	๕
๑. การประพจน์พหุพจน์นอกพระพุทธศาสนา.....	๕
๒. นักบวชนอกพระพุทธศาสนา.....	๗
๓. การประพจน์พหุพจน์ในพระพุทธศาสนา.....	๑๔
๔. แผนภูมิสังเคราะห์พหุพจน์ ๑๐ ลงในบุญกิริยาวัตถุ ๓ และไตรสิกขา.....	๓๑
บทที่ ๓ การประพจน์พหุพจน์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา.....	๓๕
๑. ความหมายของการบวช.....	๓๕
๒. วิธีการบวชในพระพุทธศาสนา.....	๓๖
๓. คุณสมบัติของภิกษุผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา.....	๔๐
๔. เป้าหมายการบวชในพุทธศาสนา.....	๔๑
๕. การประพจน์พหุพจน์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา.....	๔๑

๕.๑ หลักการใหญ่ : ไตรสิกขา.....	๔๑
- การประพฤติพรหมจรรย์ขั้นรักษาศีล (อธิศีลสิกขา).....	๔๔
- การประพฤติพรหมจรรย์ขั้นอบรมจิต (อธิจิตตสิกขา).....	๕๘
- การประพฤติพรหมจรรย์ขั้นเจริญปัญญา (อธิปัญญาสิกขา).....	๗๑
๕.๒ หลักการย่อย : ชุติวงศ์วัตร.....	๘๕
๕.๓ หลักการเสริม : อาจารย์.....	๘๗
๖. เป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา.....	๙๓
บทที่ ๔ ผลการวิจัย และข้อวิจารณ์.....	๙๖
๔.๑ ผลการวิจัย.....	๙๖
๔.๒ ข้อวิจารณ์.....	๑๐๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๑๐๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๐๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๑๐๕
บรรณานุกรม.....	๑๐๗
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๑๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เรื่องการประพติพรหมจรรย์นั้น ได้มีผู้ที่เคยศึกษาเอาไว้แล้วบางส่วนซึ่งการศึกษาดังกล่าวนั้นได้มุ่งเน้นเกี่ยวกับเรื่องแนวความคิดพรหมจรรย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับพรหมจรรย์ในการครองเรือนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเมตตากับสทาธัมม โดยเพื่อนำมาพัฒนาสถาบันครอบครัว ในเรื่องของ การประพติพรหมจรรย์นั้น ได้มีคนจำนวนมากเข้าใจว่าการประพติพรหมจรรย์คือการควบคุมตนไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับเพศตรงข้ามด้วยการรักษาเพศให้บริสุทธิ์จึงถือว่ารักษาพรหมจรรย์เอาไว้ได้

ส่วนการประพติพรหมจรรย์ของบรรพชิตหรือนักบวชในพระพุทธศาสนา ยังไม่มีผู้ศึกษาค้นคว้าให้ชัดเจน จึงเห็นว่าควรจะได้มีการศึกษาค้นคว้าให้ชัดเจน เพราะบรรพชิตหรือพระภิกษุสงฆ์นั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญของพระพุทธศาสนาทั้งพระภิกษุสงฆ์ก็เกิดขึ้นโดยการประพติพรหมจรรย์ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสอนุญาตพรหมจรรย์แก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ โดยมีท่านอัญญาโกทัตถุญะเป็นคนแรกและครั้งแรกว่า เอहि ภิกขุ สุวากขาโต ธมโม จรพรหมจรรย์ สมมา ทุกขสส อนตกริยาย แปลว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพติพรหมจรรย์ เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด จากหลักฐานนี้เองที่เป็นเหตุให้มีแนวคิดที่จะศึกษาเกี่ยวกับการออกบวชประพติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา

การศึกษาเกี่ยวกับการประพติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์นั้นผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงประเด็นสำคัญของการประพติพรหมจรรย์คือความหมาย หลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายของการออกบวชประพติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาให้ชัดเจนขึ้น เพราะความเข้าใจที่ถูกต้องของเรื่องความหมาย หลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์ และเป้าหมายของการประพติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ตามหลักคำสอนพระ

พุทธศาสนา ย่อมจะเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ในอันที่จะช่วยให้เข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาในส่วนที่ดียิ่งขึ้น

๒. วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประพาศิพรมจรรย์ของภิกษุตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และในคัมภีร์ชั้นหลัง ๆ

๒. เพื่อศึกษาความหมาย หลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์ และเป้าหมาย ของการประพาศิพรมจรรย์ของภิกษุตามหลักคำสอนพุทธศาสนาให้ชัดเจน

๓. ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาเกี่ยวกับการประพาศิพรมจรรย์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยมุ่งเน้นในประเด็นสำคัญคือ

๑. ศึกษาความหมายของการประพาศิพรมจรรย์
๒. ศึกษาหลักการของการประพาศิพรมจรรย์
๓. ศึกษาวิธีการประพาศิพรมจรรย์
๔. ศึกษาวัตถุประสงค์ของการออกบวชประพาศิพรมจรรย์
๕. ศึกษาเป้าหมายการประพาศิพรมจรรย์

ขอบเขตด้านอุปกรณ์การศึกษานั้นผู้วิจัยเน้นการศึกษาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ เป็นต้น

๔. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้เข้าใจเรื่องการประพาศิพรมจรรย์ของภิกษุตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒. ทำให้เข้าใจความหมาย หลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์รวมทั้งเป้าหมายของการประพาศิพรมจรรย์ของภิกษุในพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

๓. ช่วยทำให้เข้าใจลักษณะและรูปแบบการดำเนินชีวิตของนักบวชหรือภิกษุในพุทธศาสนาดียิ่งขึ้น

๕. วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย มีขั้นตอนดังนี้

๑. รวบรวมข้อมูลจากคำสอนในพระไตรปิฎก คัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา
๒. รวบรวมข้อมูลจากหนังสือและเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เป็นผลงานการค้นคว้าของท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา อันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ โดยทั่วไป
๓. วิเคราะห์ตีความข้อมูลจากแหล่งดังกล่าวมาแล้วสรุปผลของการวิเคราะห์ตีความข้อมูลทั้งหมดเป็นข้อสรุปและแนวคิดตามความคิดที่ปรากฏในหลักฐาน

๖. ผลงานและงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑. พระประหัต หงษ์นวล , คำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา . วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , ๒๕๕๐.

เนื้อหาวิทยานิพนธ์นี้ เป็นการศึกษาเฉพาะพรหมจรรย์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตครองเรือนหรือพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์ ซึ่งจะพูดในเรื่อง เมตตา และสทาร์ตันโดย เพื่อพัฒนาสถาบันครอบครัว

๒. พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร วิฑูรธโม), อานิสงส์การออกบวช , พิมพ์ครั้งที่ ๑ , กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ บรรยายเกี่ยวกับอานิสงส์และคุณค่าของการบวช โดยชี้ให้เห็นประโยชน์ของการออกบวชทั้งสิ้น

๓. พุทธทาสภิกขุและปัญญานันทภิกขุ. พรหมจรรย์ของการบวช. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๑๕.

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ อธิบายถึงเรื่องการบวชประพจน์พรหมจรรย์ ว่า การบวชคืออะไร บวชเพื่ออะไร ตลอดถึงวิธีการปฏิบัติตนและอันตรายสำหรับภิกษุ เพื่อให้ภิกษุเป็นภิกษุที่แท้จริง

๔. พระมหาจรัญ จรณธมโม. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องศีลสิกขาในพระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาพุทธศาสนนิเทศ บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

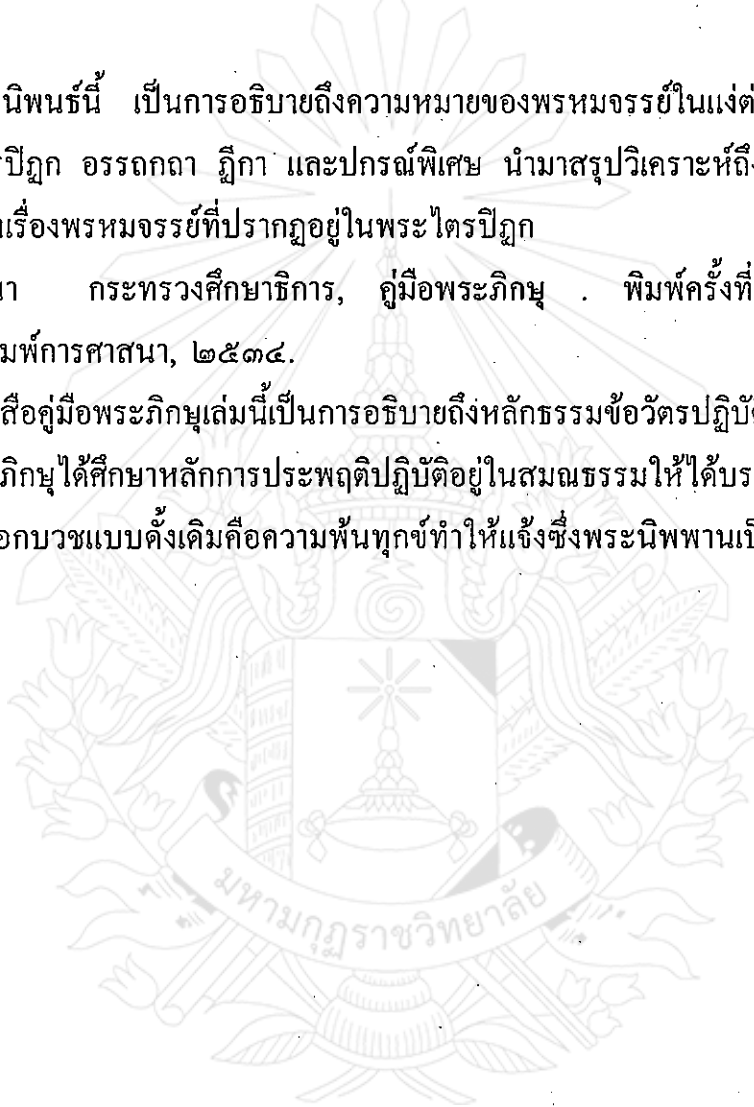
เนื้อหาของวิทยานิพนธ์นี้ ได้อธิบายวิเคราะห์ถึงเรื่องการรักษาศิลปะประเภทต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาว่ามีที่อย่าง แต่ละอย่างก็มีวิธีการประพจน์ปฏิบัติแตกต่างกันและสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการดำรงชีวิตเพื่อให้เกิดสันติสุขต่อตนเองและสังคม

๕. พระมหาโกย แก้วพร. แนวความคิดเรื่องพรหมจรรย์ในพระไตรปิฎก . วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เนื้อหาของวิทยานิพนธ์นี้ เป็นการอธิบายถึงความหมายของพรหมจรรย์ในแง่ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษ นำมาสรุปวิเคราะห์ถึงแนวความคิดและอุดมคติของเรื่องพรหมจรรย์ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

๖.กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือพระภิกษุ . พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๔.

เนื้อหาของหนังสือคู่มือพระภิกษุเล่มนี้เป็นการอธิบายถึงหลักธรรมข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ เพื่อให้พระภิกษุได้ศึกษาหลักการประพจน์ปฏิบัติอยู่ในสมณธรรมให้ได้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของการออกบวชแบบดั้งเดิมคือความพ้นทุกข์ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุด

บทที่ ๒

ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการประพฤติพรหมจรรย์

๑. การประพฤติพรหมจรรย์นอกพระพุทธศาสนา

การประพฤติพรหมจรรย์นั้นมีมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล คือเริ่มจากที่พราหมณ์ได้นับถือพระพรหมว่าเป็นต้นเหตุแห่งสรรพสิ่งและเป็นผู้สร้างโลกและจักรวาล^๑ พราหมณ์ได้นับถือบูชาพระพรหมและได้ให้ความสำคัญว่า พระพรหม^๒ เป็นเทพเจ้าที่สำคัญองค์หนึ่งในฐานะที่ทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งบนโลกนี้ทรงเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ที่เรารู้จักกันดีว่าพรหมลิขิตเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระพรหมมีหลากหลาย ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

ในสมัยบุรพกาลถือว่า พระพรหมเป็นวิญญาณที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเป็นปรมาตมัน ได้สร้างจักรวาลขึ้นมา โดยที่ถือว่าพระพรหมได้ถือกำเนิดมาจากฟองไข่แห่งโลกีย์

ในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ กล่าวถึงกำเนิดของพระพรหมว่า พระพรหมมีความประสงค์จะสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาในโลก จึงได้สร้างน้ำขึ้นก่อน แล้วทรงเอาพื้นหว่านลงไปใต้น้ำ พื้นเหล่านั้นได้บังเกิดเป็นไข่ทอง และต่อมาทองนั้นได้แตกออกเป็นสองซีก ซีกหนึ่งอยู่เบื้องบนกลายเป็นท้องฟ้า อีกส่วนหนึ่งอยู่เบื้องล่างกลายเป็นพื้นดิน และพระพรหมออกมาจากไข่ทองนั้น ทรงพระนามว่า หิริณครรต์ และต่อมาพระพรหมได้แบ่งวรกายออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคชายและภาคหญิง แล้วได้สร้างมนุษย์ขึ้น โดยให้มนุษย์มีฐานะทางสังคมและชนชั้นขึ้น ซึ่งเรียกว่า วรรณะ ที่แตกต่างกัน โดยถือว่า คนที่เกิดในวรรณะพราหมณ์เกิดจากพระเศียรของพระพรหม วรรณะกษัตริย์เกิดจากพระอึ่งสาของพระพรหม วรรณะแพศย์เกิดจากอุทรของพระพรหม วรรณะศูทรเกิดจากพระบาทของพระพรหม

ในคัมภีร์ปุราณะ กล่าวว่า พระพรหมมีกำเนิดมาจากดอกบัวชนิดหนึ่งที่ชื่อว่า ทมราศ

ในคัมภีร์วราหปุราณะและมหากาพย์ภารตะ ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระพรหมว่า เกิดอยู่ในดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระนารายณ์ในขณะที่ทรงบรรทมอยู่บนพระแท่น

^๑ พระญาณวโรดม, ศาสนาต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖.

^๒ Benjamin Walker, Hindu world, (Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd., ๑๙๘๓.), P.๑๖๔ - ๑๖๕.

เหนือพระพายอนันตนาคราชในเกษียรสมุทร ซึ่งคัมภีร์นี้ถือพระนารายณ์เป็นใหญ่ให้กำเนิดพระพรหม

ในคัมภีร์ปัทมปุราณะกล่าวว่า พระพรหมถือกำเนิดมาจากพระวิษณุทรงมีประสงค์จะสร้างโลก จึงแบ่งภาคพระองค์เองเป็น ๓ ภาค คือ สร้างพระพรหมจากสี่ข้างเบื้องขวา สร้างพระองค์เองจากสี่ข้างเบื้องซ้าย สร้างพระศิวะจากบั้นกลางพระองค์

แต่ตามความเชื่อของพราหมณ์ในยุคต่อมาหรือศาสนาฮินดู พระพรหมมีเอกลักษณ์คือ มี ๔ พระพักตร์ ๔ กร และมีพระชายา ๔ องค์^๑ คือ

๑.พระนางสร้อยศรีวิไล เป็นอัครมเหสีเป็นเทพีแห่งความรู้และอักษรศาสตร์ เป็นเทพีแห่งสรรพวิชาการความรู้ต่าง ๆ ได้รับการกล่าวขวัญและเคารพจากพวกพราหมณ์อย่างมาก ซึ่งพระนางจะอยู่เบื้องขวาของพระพรหม

๒.พระนางสาวิตรี เป็นพระมเหสีรองมักจะปรากฏคู่กับพระนางสร้อยศรีวิไล โดยจะอยู่ทางด้านซ้ายของพระพรหมเสมอ

๓.พระนางสนรยา ซึ่งเป็นพระชายาที่มีหลักฐานปรากฏไม่ชัดเจนว่าเป็นพระชายาของพระศิวะหรือไม่หรือเป็นของใคร

๔.พระนางศตรูป ซึ่งเป็นพระชายาผู้ที่มีร้อยรูป

พระชายาทั้ง ๔ ของพระพรหมนั้นเป็นผู้ช่วยในการสร้างโลกและเป็นผู้ช่วยสร้างมนุษย์โลก จากที่กล่าวมานี้เป็นแนวความเชื่อในลัทธิของพราหมณ์ในศาสนาฮินดูที่มีความเชื่อว่าพระพรหมนั้นเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งในโลกและจักรวาล ซึ่งก็สรุปได้ว่า พระพรหมนั้นมีตัวตนสามารถรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ได้

พราหมณ์ได้สร้างพระพรหมขึ้นมาทำให้เกิดการปฏิบัติในทางสังคม ศาสนา ความเชื่อ และขนานของสังคม เป็นต้น มิใช่แต่ทางความเชื่อของพราหมณ์เท่านั้น ยังส่งผลถึงด้านอื่น ๆ อีกด้วย เช่น

๑. ทำให้เกิดเพศพิเศษของมนุษย์ขึ้น คือ เพศพรหมจรรย์
๒. ทำให้เกิดมีลัทธิอาคมัน ซึ่งเป็นลัทธิสูงสุดยิ่งในทางศาสนา
๓. ทำให้เกิดมีลัทธิอุปนิษัท ซึ่งเป็นงานชิ้นเอกของลัทธิศาสนาพราหมณ์^๒

^๑ John Dowson, M.R.A.S., Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History, and Literature, Rupa.co., ๑๙๘๔.), P.๕๖

^๒ หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, พ.ศ. ๒๕๑๐), หน้า ๒๘๒ - ๒๘๔.

ดังนั้นตามทัศนะเกี่ยวกับการประพติพรหมจรรย์หรือการถือเพศพรหมจรรย์นั้น เกิดขึ้นจากความเชื่อของพราหมณ์ พราหมณ์ได้หันมาประพติพรหมจรรย์ก็เพื่อที่จะประพติปฏิบัติให้เป็นเหมือนพระพรหม ซึ่งพราหมณ์ถือว่าพวกตนนั้นได้ถือกำเนิดมาจากพระพรหม นับแต่ก่อนนั้นพราหมณ์มีการแบ่งหน้าที่ในการประพติปฏิบัติไม่มีรูปแบบ นับแต่พราหมณ์ได้นับถือพระพรหมพวกพรหมได้มีการแบ่งหน้าที่ในการดำเนินชีวิต ครั้งเมื่อพวกพราหมณ์ได้หันมาสร้างพระพรหมและได้มานับถือพระพรหม จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสังคม ความเชื่อ ศาสนา พวกพราหมณ์ได้มีการแบ่งหน้าที่ซึ่งทำให้เกิดมีพราหมณ์ออกเป็น ๒ พวก^๕ ได้แก่

พวกที่ ๑ เรียกว่า สมณพราหมณ์ คือพราหมณ์ที่เป็นสมณะ ถือพรหมจรรย์ โดยที่ประพติอย่างพรหม ไม่มีเมีย ไม่เกี่ยวข้องกับการกามคุณและแยกตัวออกไปอยู่ส่วนหนึ่งต่างจากครอบครัว

พวกที่ ๒ เรียกว่า คฤหบดีพราหมณ์ คือพราหมณ์ที่ประพติพรหมจรรย์แบบดั้งเดิมที่ยังครองเรือนและยังมีครอบครัวอยู่

ดังนั้น พราหมณ์จึงได้จัดระบบการดำเนินชีวิตตามหลักของคัมภีร์พระเวทเป็น ๔ ประการ ซึ่งเรียกว่า อาศรม ๔^๖ คือ

อาศรมที่ ๑. เรียกว่า พรหมจารี แปลว่า ผู้บริสุทธิ์ ซึ่งพราหมณ์ถือว่าพรหมจารีคือผู้อยู่ในวัยเด็กที่ยังอยู่ในวัยของการศึกษาเล่าเรียน ผู้ที่อยู่ในวัยนี้เป็นผู้บริสุทธิ์ทางร่างกายและจิตใจ เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ดังผ้าขาวที่บริสุทธิ์

อาศรมที่ ๒ เรียกว่า คฤหัสถ์ แปลว่า ผู้ครองเรือน นับแต่ได้ผ่านการประพติพรหมจารีมาแล้ว เมื่อถึงที่สุดของการประพติพรหมจารีแล้วจะต้องเป็นผู้มีครอบครัว คือมีการแต่งงานมีบุตรธิดาแล้ว ผู้ที่เป็นคฤหัสถ์ก็จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัวด้วยการรับผิดชอบสิ่งต่าง ๆ ในครอบครัว ตลอดจนมีการช่วยเหลือผู้อื่นด้วย

อาศรมที่ ๓ เรียกว่า วานปรศน์ แปลว่า ผู้อยู่ป่า ซึ่งพราหมณ์ที่ได้ครองเรือนมาแล้วระยะหนึ่งแล้วต้องการออกบวชประพติพรหมจรรย์ด้วยการมาถือเพศนักบวชมาบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าเพื่อให้บรรลุธรรมขั้นสูง

^๕ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๘๕.

^๖ ดร.ทองหล่อ วงศ์ธรรม , ปรัชญาอินเดีย . (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๑ / ๒๕๓๓), หน้า ๓๑ - ๓๒.

อาศรมที่ ๔ เรียกว่า สันยาสี แปลว่า ผู้แสวงหาธรรม คือเป็นผู้ที่ออกบวช ประพฤติพรหมจรรย์แล้วแสวงบุญจาริกไปตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

สรุปได้ว่า การประพฤติพรหมจรรย์ของพราหมณ์ที่ว่า การประพฤติเพื่อให้ได้ไปเกิดเป็นพรหมจึงได้ออกบวชประพฤตินั้นเป็นผู้ประพฤติเหมือนพรหมดังเช่นตามทัศนะของ พระพุทธศาสนาว่า พระพรหมนั้นเป็นผู้ไม่มีตัวตน ไม่มีลูกเมีย ซึ่งทำให้พราหมณ์ได้มีรูปแบบ การดำเนินชีวิต ๒ แบบ คือผู้ครองเรือนและผู้ออกจากเรือน ดังนั้นพราหมณ์ได้จัดระบบ การดำเนินชีวิตตามหลักการที่เรียกว่า อาศรม ๔ คือการถือพรหมจารี คฤหัสถ์ วานปรสัน และ สันยาสี การประพฤติใน ๒ ข้อต้นเป็นการประพฤติในระยะแรกของชีวิตพราหมณ์ถือว่าเป็นชีวิตของผู้ครองเรือน สำหรับการประพฤติใน ๒ ข้อหลังเป็นการประพฤติในระยะตอน ปลายของชีวิตด้วยการออกจากเรือนไปอยู่ในป่าแสวงหาโมกขธรรมและท่องเที่ยวไปใน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

๒. นักบวชนอกพระพุทธศาสนา

จากอาศรมที่ ๓ และอาศรมที่ ๔ นั้นเองคือที่มาของรูปแบบนักบวชของพราหมณ์ ซึ่งถือกันว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความเป็นผู้บริสุทธิ์อันเป็นวิถีเพื่อการเข้าถึง พรหมตามลัทธิพรหมจรรย์ของพราหมณ์ นักบวชนอกพุทธศาสนานั้นมีมาแล้วครั้งก่อน พุทธกาลและเรียกชื่อกันหลายอย่าง นักบวชที่มีชื่อเสียงมากและเป็นเจ้าลัทธิในสมัยนั้นตามที่ ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ครูทั้ง ๖ ได้แก่ “ปุณณกัสสปะ มกขลิโคสาล นิครนถนาฏบุตร สัญชัยเวฬุวิบุตร ปุทฺธกัจจายณะ อชิตเกสกัมพล” นอกจากครูทั้ง ๖ แล้ว ยังมีนักบวชลัทธิต่าง ๆ อีกมากมาย ที่เราไม่ค่อยรู้เรื่องราวรายละเอียดของเขานัก จึงอาจสรุป นักบวชประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. นักบวชที่โกนหัวโล้น เรียกว่า มุณฑาสวาก

๒. นักบวชที่มีแต่ชื่อไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับหลักคำสอน เรียกว่า มคันทิกะ

๓. นักบวชที่ใช้ไม้เท้า ๓ หัว มีการถอนผมจนเกลี้ยงเหลือไว้เพียง ๓ หย่อม เรียกว่า เตพันทิกะ

๔. นักบวชที่เป็นมิตร เรียกว่า อวิรุทธกะ

๕. นักบวชที่เป็นสาวกเทวทัตไม่ฉันเนื้อเป็นวัตร เรียกว่า โคตมกะ

๖. นักบวชที่ประพฤตินิยมของเทวดา เรียกว่า เทวธัมมิกะ

๗. นักบวชที่ประพาศิวัตรเยี่ยงดังสุนัข ก่อนนั่งก็ขู่เข็ญเสียดก่อน บริโภคในภษาณะที่วางไว้บนพื้นดิน เรียกว่า พวกกุกกุวัตร

๘. นักบวชที่ประพาศิวัตรเยี่ยงโค ทำกิริยาอาการเหมือนโคทุกอย่าง เรียกว่า พวกโควัตร^๔

นักบวชอีกอย่าง ในหนังสือศาสนาต่าง ๆ ของพระญาณวโรคมได้กล่าวไว้ว่ามี ๘ ประเภท ดังต่อไปนี้

๑. นักบวชที่อาศัยอยู่ในป่า บำเพ็ญตบะบูชาัญญ บำเพ็ญทุกกรกิริยาประการต่าง ๆ แสวงหาโมกษะ และมีผลไม้เป็นภิกขา เรียกว่า ฤษี

๒. นักบวชที่บำเพ็ญโยคะ ทรมานใจ เพื่อให้ใจหรืออาตมันบริสุทธิ์แล้วสามารถเข้าไปร่วมกับปรมาตมัน คือ มหาพรหม เรียกว่า โยคี

๓. นักบวชผู้ที่บำเพ็ญเพียรบำเพ็ญตบะ ทรมานกาย เรียกว่า คาส

๔. นักบวชที่ต้องการความสงบ บำเพ็ญตบะ นุ่งห่มสีเหลือง เรียกว่า มุนี

๕. นักบวชที่เป็นผู้สำเร็จได้ฉานสมาบัติ คือผู้บำเพ็ญตบะหรือโยคะสำเร็จแล้วเรียกว่า สิทธา

๖. นักบวชที่เกล้าผมเป็นมวยคือเป็นผู้หมุนผมสูงเป็นชฎา และนิยมการบูชาไฟ เรียกว่า ชฎิล

๗. นักบวชที่เปลือยกายเป็นวัตร ทอดทิ้งมารยาท เรียกว่า อเจลก

๘. นักบวชที่ชอบการพนจรท่องเทียวเพื่อการสนทนาถกเถียงเกี่ยวกับจริยศาสตร์และปรัชญาเรื่อยไป เรียกว่า ปริพาชก

๙. นักบวชที่เปลือยกายไม่ปรารถนาอนบนที่นอนไม่ปรารถนาบริโภคข้าวเดียวกัน แต่อุจจาระของตนเป็นนิจนรินทร์ เรียกว่า อาชีวก^๕

นักบวชเหล่านี้มีวิธีการเข้าสู่ชีวิตพรหมจรรย์อย่างไรไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่นักบวชเหล่านี้มีการมาปฏิบัติที่ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นนักบวชหรือประพาศิวัตรพรหมจรรย์แตกต่างกันออกไป สรุปได้ดังนี้

๑. อาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดบริสุทธิ์

๒. เตรียมผ้า ๔ ผืน แล้วข้อมเป็นสีเหลืองไว้สำหรับนุ่งห่ม

^๔ ที.ดับบลิว.ริส เดวิดส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕) หน้า ๑๖๓ - ๑๗๔.

^๕ พระญาณวโรคม, ศาสนาต่าง ๆ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔.

๓. เตรียมบริวารจำพวก มีไม้เท้า บาตร หนึ่งกวาง เป็นต้น

๔. ทำกิจวัตรด้วยการสวดมนต์อ่อนนวอนเทพเจ้าเข้า - เย็น

๕. ทำพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การอาบน้ำล้างบาป

๖. รับประทานวันละเมื่อ

๗. ด้วยการขอทาน

๘. อยู่ตามกระท่อมหรือเพิงชั่วคราวเพื่อเอาไว้ป้องกันแดดและฝนเท่านั้น^{๑๑}

สำหรับนักบวชพราหมณ์หรือที่เรียกว่า สมณพราหมณ์นั้น มีข้อปฏิบัติบางประการที่ถือปฏิบัติกันทั่วไป เช่น สมณพราหมณ์ต้องบำเพ็ญเพียร ๔ ชั้นตอน^{๑๒} คือ

๑. โศลกยัม คือการบำเพ็ญเพียรโดยการแยกจิตออกจากกาย ให้จิตไปอยู่ในทิพย์โลก

๒. สมปิยัม คือการเข้าฌานชำระจิตให้สะอาดจนสามารถมองเห็นพระเจ้าได้

๓. สรूपยัม คือการชำระจิตให้สนิทแน่วแน่ เพื่อให้ตัวเองกลืนกลายเป็นลักษณะอันเดียวกับพระเจ้า

๔. สยุษยัม คือการเข้าถึงพระเจ้าจนตัวเองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของสันยาสีทั้งหลาย เรียกว่า การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง คือ โมกษะ อันเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดของพระเวท

หลักการปฏิบัติของผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ตามคัมภีร์พราหมณ์อีกประการหนึ่งคือ โยคะ^{๑๓} หรือหลักการปฏิบัติ ๘ ประการ คือ

๑. ยมะ คือ การสำรวมระวังงดเว้นจากบาป 5 ประการ ได้แก่

๑. อหิงสา ได้แก่การไม่เบียดเบียนหรือประทุษร้ายต่อมนุษย์และสัตว์ทุกชนิด

๒. สัตย์ ได้แก่การรักษาความสัตย์ทั้งในการกระทำ คำพูด และความคิด

๓. อัศเตยะ ได้แก่การไม่ลักขโมย หรือ เอาสิ่งของของผู้อื่นโดยที่เจ้าของยังมีได้ยกให้

๔. พรหมจริยะ ได้แก่การรักษาพรหมจรรย์ ซึ่งหมายถึงการงดเว้นจากการเกี่ยวข้องกับเพศและการควบคุมจิตใจไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของความรู้สึก

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๑๒} ดร.ทองหล่อ วงศ์ธรรม, ปรัชญาอินเดีย, อ่างแก้ว, หน้า ๓๓.

^{๑๓} นางเยาว์ ชาญณรงค์, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖๘ - ๒๗๑.

ทางเพศ

๕. อปฺริกรหะ ได้แก่ การไม่โลภ ซึ่งหมายถึงการ ไม่ยอมรับสิ่งที่ไม่จำเป็นแก่ การครองชีพจากผู้อื่น

สำหรับผู้ที่ปฏิบัติตามหลักทั้ง ๕ ประการนี้อย่างเคร่งครัดก็จะเห็นผลได้ไม่ยากนัก โดยที่จิตของผู้ที่ปฏิบัติตามนั้นจะเกิดเป็นสมาธิเร็วขึ้นและทำให้เกิดมีดวงปัญญาแจ่มแจ้งในสังขารมที่สามารจนจะนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ไม่ยาก

๒. นิยมะ คือการฝึกฝนอบรมตนเองให้บริสุทธิ์ทั้งภายในและภายนอก การทำความบริสุทธิ์ภายนอกได้แก่การชำระร่างกายและการบริโภคอาหารที่บริสุทธิ์สะอาดและปราศจากโทษ สำหรับการทำความบริสุทธิ์ภายในนั้นคือการควบคุมอารมณ์และการฝึกฝนตนเองให้อยู่ในหลักคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. สันโดษ คือการยินดีในสิ่งของที่เป็นปัจจัยเลี้ยงชีพของตนตามมีตามได้ คือยินดีในของ ๆ ตนเอง
๒. ตบะ คือการเข้มงวดในการปฏิบัติด้วยการอดทนต่อลม อากาศ แสงแดด หนาวร้อน ความหิวกระหาย เป็นต้น
๓. สวธยายะ คือ การตั้งใจศึกษาหลักธรรมตามคำสอนของศาสนาอย่างสม่ำเสมอ
๔. อีศวรประณิธาน คือการเจริญสมาธิทำใจให้มุ่งมั่นต่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

๓. อาสนะ คือการควบคุมร่างกายให้อยู่ในอิริยาบถที่สบายและเป็นประโยชน์แก่การเจริญสมาธิ อิริยาบถที่เรียกว่าอาสนะนี้มีมากมายหลายท่า เช่นท่าที่เรียกว่า ปัทมาสนะ วีราสนะ ภัทราสนะ เป็นต้น อาสนะคือวิธีการฝึกร่างกายให้สมบูรณ์แข็งแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อร่างกายของคนเราแข็งแรงแล้ว ก็จะทำให้ชีวิตและสุขภาพดีขึ้น สุขภาพจิตก็ดีขึ้น เพราะฉะนั้นการทำร่างกายให้เกิดความแข็งแรงแล้วจะทำให้ไม่มีอุปสรรคต่อการฝึกสมาธิ และทำให้การฝึกจิตเกิดความสงบเร็วขึ้นและง่ายขึ้น

๔. ปราณายามะ คือการกำหนดและควบคุมลมหายใจเข้าออก เพื่อให้กล้ามเนื้อปอดและหัวใจแข็งแรง คำว่า ปราณ หมายถึง ลมหายใจ คำว่า ปราณยามะ หมายถึง การควบคุมลมหายใจให้เป็นไปในทางที่ต้องการ การปฏิบัติดังกล่าวนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำร่างกายให้สงบและจิตเป็นสมาธิ "วิธีฝึกสมาธิ คือนั่งสมาธิ ตั้งตัวให้ตรง มือทั้ง ๒ วาง

ลงบนเข้าทั้ง ๒ หงายฝ่ามือเอานิ้วชี้และหัวแม่มือ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า - ออกที่ปลายจมูก ขณะนั้นต้องหายใจช้า ๆ คือหายใจเข้าให้ลึกช้า ๆ หยุดให้นานพอสมควร แล้วหายใจออกช้า ๆ แล้วยาวเท่ากับจังหวะเข้าและหยุด โดยวิธีนี้จิตจะยึดอารมณ์เดียว คือลมหายใจเข้า - ออก เมื่อมีอารมณ์เดียวนาน จิตจะสงบ เมื่อจิตสงบ ปัญญาก็จะเกิดขึ้น ปัญญาชนิดรู้แจ้ง เห็นจริงเรื่องประภคติ และปุระยะ และสามารถแยกได้ เรียกว่า วิเวกญาณ"^{๑๑}

๕. ปรตยาหาระ คือการควบคุมประสาทสัมผัสโดยการปิดทวารแห่งประสาทสัมผัสภายนอก ซึ่งเป็นทางแห่งการรับรู้ของอารมณ์มี ๕ ทวาร คือ ทวารตา ทวารหู ทวารจมูก ทวารลิ้น ทวารกาย เมื่อปิดทวารทั้งหมดแล้วสามารถที่จะฝึกฝนจิตให้เกิดความสงบและเกิดสมาธิได้

๖. ธารณะ คือการกำหนดจิตให้จดจ่อแน่วแน้อยู่กับอารมณ์ของสมาธิ คือการเพ่งอารมณ์ที่กำหนดให้และรักษาไว้มิให้อารมณ์อื่น ๆ มารบกวน อารมณ์ของสมาธิที่จิตจะไปจดจ่ออยู่นั้นต้องกำหนดอารมณ์ให้อยู่ในร่างกายโดยที่กำหนดเอาที่ปลายจมูกข้าง ที่ลมหายใจเข้าออกข้าง คือเป็นการกำหนดอารมณ์ไม่ให้วอกแวกซัดส่ายไปกับอารมณ์อื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับประสาทสัมผัสอื่น ๆ ในเมื่อสามารถกำหนดอารมณ์ก็จะก่อให้เกิดเป็นสมาธิ

๗. ธยานะ คือการรักษาอารมณ์เพื่อให้จิตเป็นสมาธิแน่วแน่ จิตกับอารมณ์ของสมาธิยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือยังต้องมีการเพ่งจิตให้จดจ่ออยู่กับสิ่งที่เป็นอารมณ์ของสมาธิ และไปอย่างสม่ำเสมอปราศจากการหยุดชะงักตลอดที่ฝึกสมาธิอยู่

๘. สมาธิ คือการที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์ของสมาธิอย่างเต็มที่ คือจิตและอารมณ์กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหมือนกับสีที่ถูกลงไปในน้ำแล้วกวนให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนแยกไม่ออกว่าอันไหนเป็นสีอันไหนเป็นน้ำ ในขั้นสมาธินี้ความรู้สึกว่าต้องเพ่งหรือกำลังเพ่งจิตไปที่จิตหรือวัตถุอันเป็นอารมณ์ของจิตไม่มีอยู่อีก คงมีแต่สิ่งอันเป็นอารมณ์ของจิตเท่านั้นลอยเด่นเจิดจ้าอยู่ในจิต ขั้นนี้เป็นขั้นที่ความสัมพันธ์กับโลกภายนอก

^{๑๑}อดิศักดิ์ ทองบุญ , ปรัชญาอินเดีย , (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน , ๒๕๒๔), หน้า ๒๖๕ .

ทางประสาทสัมผัสของผู้ปฏิบัติได้ถูกตัดขาดลงโดยสิ้นเชิง ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติธรรมจะต้องผ่านก่อนที่จะบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้น

ในหนังสือพรหมจรรย์ของการบวชของท่านพุทธทาสภิกขุและท่านปัญญานันทภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า การประพฤติพรหมจรรย์ในสมัยนั้นเป็นการออกไปเป็นนักบวชอยู่ในป่า ที่เรียกว่า เป็นฤาษี ดาบสหรือนักพรต เป็นต้น การออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ในสมัยโบราณนั้นก็เพื่อปฏิบัติตนให้พ้นจากความทุกข์ความเดือนร้อน ซึ่งเกิดจากเห็นความทุกข์ในชีวิตประจำวัน เห็นความทุกข์ของการครองเรือน จึงคิดว่าจะหนีจากความทุกข์นั้น โดยการออกบวชประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในป่า อยู่อย่างมักน้อยสันโดษ กินอาหารก็กินอาหารแบบง่าย ๆ นุ่งห่มก็นุ่งห่มแบบง่าย ๆ นอนก็นอนแบบง่าย ๆ ใช้ชีวิตก็ใช้ชีวิตแบบง่าย ๆ ไม่มีเรื่องวุ่นวาย ในเรื่องของการกิน การนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เป็นคนประเภทนอนกลางดินกินกลางทราย สมัยก่อนนั้นอาหารที่หาได้ก็ได้จากป่าไม้ ซึ่งในป่าไม้นั้นก็มีอาหารจำพวกผลหมากรากไม้ นานาชนิดพอที่หาอาหารได้ตามฤดูกาล การกินอาหารของผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ก็เพื่อที่จะประทังชีวิตให้อยู่ได้มิใช่เพื่อที่ผูกพันเนื้อหนังมังสา แต่จะเป็นการผูกพันทางด้านสติปัญญาแทน ท่านเหล่านั้นไม่ได้สนใจในเรื่องการบำรุงร่างกายแต่จะสนใจในเรื่องการบำรุงจิตใจ และท่านเหล่านั้นก็ได้ออกประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในป่าเพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับชีวิตจิตใจเป็นสิ่งสำคัญ

การประพฤติพรหมจรรย์ของนักบวชที่อยู่ในป่าได้ทำประโยชน์แก่ชาวโลกก็มีใช้น้อย ซึ่งท่านเหล่านั้นได้ออกไปศึกษาค้นคว้า ได้ความรู้อันเป็นแนวทางของการปฏิบัติที่ได้สั่งสอนศิษย์ ต่อมาศิษย์เหล่านั้นก็ได้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ตามอาจารย์ เพื่อที่จะประพฤติธรรมตามอาจารย์ ซึ่งคนในสมัยนั้นก็ได้มีการออกบวชประพฤติพรหมจรรย์เป็นจำนวนมาก การประพฤติพรหมจรรย์ในสมัยนั้นเขาประพฤติกันอย่างจริงจังโดยไม่คิดเสียดายชีวิต เป็นการสละชีวิตร่างกาย เพื่อประพฤติพรหมจรรย์อย่างแท้จริง^{๑๔}

สรุปได้ว่า นักบวชนอกพุทธศาสนามีรูปแบบหลายอย่าง ซึ่งเรียกว่าดาบสบ้าง โยคีบ้าง ฤๅษีบ้าง นักพรตบ้าง อาชีวกบ้าง และนิครนถ์บ้าง เป็นต้น เหล่านี้ถือว่เป็นนักบวชของพราหมณ์ วิธีการเข้ามาถือเพศเป็นนักบวชมีการชำระร่างกายให้สะอาดบริสุทธิ์ เตรียมบริหารต่าง ๆ มีผ้านุ่งผ้าห่ม ไม้เท้า เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตของนักบวช

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ - ปัญญานันทภิกขุ , พรหมจรรย์ของการบวช, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา), หน้า ๔ - ๕.

และที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนในลัทธิของตน ๆ เช่น โยคะ มี ๘ ประการ คือ ยมะ คืองดเว้นจากบาป นิยมะ คือฝึกฝนตนให้บริสุทธิ์ อาสนะ คือการควบคุมในอริยบทต่าง ๆ ปราณายามะ คือการกำหนดควบคุมลมหายใจ ปรัตยาหาระ คือการกำหนดประสาทสัมผัส ธารณะ คือการกำหนดจิตให้จดจ่อ ฌยานะ คือการรักษาอารมณ์ให้จิตเป็นสมาธิ สมาธิ คือจิตที่ดื่มด่ำในอารมณ์ของสมาธิ

๓. การประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

คำว่า “พรหมจรรย์” มาจากคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “พฺรหฺมจฺริยํ”^{๑๔} ประกอบด้วยคำศัพท์ว่า พฺรหฺม + จฺริย วิเคราะห์คำศัพท์ได้ว่า “พฺรหฺม” นั้นมาจาก “พฺรห” ชาติ แปลว่า ความเจริญ, ความงอกงาม, หรือวิวัฒน์ ฉะนั้นคำว่า พรหม จึงแปลว่า ประเสริฐ เลิศล้ำ สูงสุด บริสุทธิ์ ส่วนวิเคราะห์คำศัพท์ว่า “จฺริย” มาจากรากของคำศัพท์คือ จร* ชาติ ซึ่งมีความหมายว่า เทียวไป ดำเนินไป จาริกไป ความหมายในทางธรรมจึงแปลว่า ประพฤติ ดำเนินชีวิต ครองชีวิตเพื่อความเป็นอยู่^{๑๕}

สุนทร ฌ รังษี ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับคำว่า พรหมจรรย์ หมายถึงการประพฤติธรรมเพื่องดเว้นจากกามกับเพศตรงข้ามและเพศเดียวกัน ซึ่งโดยทั่วไปหมายถึงการออกบวชเป็นบรรพชิต แต่การประพฤติพรหมจรรย์ไม่จำเป็นจะต้องออกบวชก็ได้ เช่นการรักษาอุโบสถศีลหรือศีล ๘ เป็นนิตย หรือรักษาเฉพาะในวันอุโบสถก็จัดว่า เป็นการประพฤติพรหมจรรย์เช่นกัน^{๑๖}

ปัญญานันทภิกขุ ได้ให้ความหมายคำว่า พรหมจรรย์ นั้นหมายถึงความบริสุทธิ์ของจิตใจ คือจะพึงต้องงดเว้นจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบความบริสุทธิ์ของจิตใจ สิ่งใดที่เป็นข้าศึกแก่ความบริสุทธิ์ สิ่งนั้นก็เรียกว่า เป็นสิ่งที่ขัดต่อการประพฤติพรหมจรรย์^{๑๗}

^{๑๔} ป.ที. ๑๒๕๐ / ๔๐๑ ; (พฺรหฺมจฺริยนฺติ เสฏฺฐจฺริยํ).

^{๑๕} ขุ.ม. ๒๕ / ๕๘ / ๕๘ : ๒๖๕ / ๑๕๓ ; ๖๒๕ / ๓๗๘ .

* คัมภีร์มหานิทเทส ซึ่งแปลคำว่า “จร” ไว้ว่า วิหฺร (อยู่, เป็นอยู่) อิริย (เคลื่อนไหว) วตฺต (เป็นไป หมุนไป) ปาล (รักษา) ยป (ดำเนินไป) ยป (ให้เป็นไป ยังชีพ) .

^{๑๖} สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑) หน้า ๔๕๒.

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ - ปัญญานันทภิกขุ, พรหมจรรย์ของการบวช, อ่างแก้ว, หน้า ๑.

จากความหมายของคำว่า ประพฤติพรหมจรรย์ มีข้อแตกต่างกันออกไปมากมายหลายความหมาย เช่น พรหมจรรย์ หมายถึง การศึกษาปรมาตม์ การถือพรตบางอย่าง เช่น เว้นจากเมถุน เป็นต้น การศึกษาพระเวท การบวชซึ่งเว้นเมถุน^{๑๕} การครองชีวิตที่ปราศจากเมถุน การประพฤติอันประเสริฐ การครองชีวิตประเสริฐ มรรค พระศาสนา^{๑๖}

สรุปได้ว่า การประพฤติพรหมจรรย์ นั้น โดยมากหมายถึงการสละเพศคฤหัสถ์เข้ามาบวชเป็นนักบวชเป็นนักพรตตามลัทธิความเชื่อของตน ๆ และเป็นคำที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา สำหรับพุทธศาสนานั้นถือว่าผู้ที่ประพฤติพรหมจรรย์คือผู้มีชีวิตที่แตกต่างชาวบ้านทั่วไป ดังที่สุสัสมโชนิสัตว์ได้กล่าวไว้ว่า

เรากำลังตรึตรองถึงความพอใจและโทษของรูปทั้งหลายนั้นแล อยู่จึงหลีกออกไปนอนอยู่ท่ามกลางที่นอนแต่ผู้เดียว เราพิจารณา เห็นว่า แม้เราเองก็จักต้องเป็นอย่างนั้นบ้าง จึงมิได้ยินดีในการอยู่ในเรือนเลย ถึงเวลาที่เราจะประพฤติพรหมจรรย์แล้ว ดังนั้นเวลานี้เป็นเวลาแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ความยินดีของผู้ครองเรือนนี้แหละเป็นเหมือนเชือกผูกเหนี่ยวไว้ ธีรชนตัดเชือกนี้ได้แล้ว ไม่อาลัยไยดี จะละกามสุขแล้วหลีกเว้นหนี^{๑๗}

จะเห็นได้ว่า การประพฤติพรหมจรรย์ คือการออกบวช เป็นการออกจากกาม ซึ่งเป็นความสุขของคฤหัสถ์ สำหรับภิกษุ นั้นถือว่าเป็นเพศประเสริฐเป็นเพศอันสูงสุด ประเสริฐที่สุดในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ได้กล่าวถึง ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ คือ ผู้เว้นขาดจากเมถุนธรรม^{๑๘}

ในอุโบสถสูตร ได้อธิบายไว้ว่า ก่อนนภิกขุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนานี้ ย่อมพิจารณาอย่างนี้ว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย ละอสังขารที่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ เป็นผู้

^{๑๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๕๗๕.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๑ - ๑๘๒.

^{๑๗} พุ.ชา. ๒๗ / ๑๐๘๔ - ๑๐๘๕ / ๒๑๘.

^{๑๘} วิมหาวิ. ๑ / ๔๑๕ / ๕๕๐.

ประพตติเหมือนดังพรหม ประพตติห่างไกล เว้นจากเมถุน ตลอดชีวิต^{๒๓} ผู้ที่ประพตติพรหมจรรย์นั้นจะพึงละพึงตัดสังโยชน์ ๓ คือ ความยินดี ยินร้าย เห็นผิด สงสัย มานะ ความกำหนัดในภพ อวิชา ภิภุประพตติพรหมจรรย์พึงละ พึงตัดอนุสัย ๓ คือ กามฉันทะ ปฏิฆะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ อวิชา^{๒๔} พระพุทธเจ้าได้ทรงดำหนิผู้ที่ประพตติผิดต่อพรหมจรรย์อย่างรุนแรงว่า

ดูกรโมฆบุรุษการกระทำของเธอั้น ไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควร ไม่ใช่กิจของสมณะใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ เธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้คืออย่างนี้แล้ว ไฉนจึงไม่สามารถประพตติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์บริสุทธีได้ตลอดชีวิตเล่า... ดูกรโมฆบุรุษ ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยอนกปริยาย เพื่อคลายความกำหนัด ไม่ใช่เพื่อความกำหนัด เพื่อความพราศ ไม่ใช่เพื่อความประกอบ เพื่อความไม่ถ้อมัน ไม่ใช่เพื่อมีความถ้อมันมิใช่หรือ ดูกรโมฆบุรุษ ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยอนกปริยาย เพื่อสำรอกแห่งราคะ เพื่อเป็นที่สว่างแห่งความเมา เพื่อความดับสูญแห่งความกระหาย เพื่อเป็นที่หลุดถอนแห่งอาลัย เพื่อเป็นที่เข้าไปตัดแห่งวิญญูชะ เพื่อเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา เพื่อเป็นที่สำรอกแห่งตัณหา เพื่อเป็นที่ดับแห่งตัณหา เพื่อออกไปจากตัณหาชื่อวานะ มิใช่หรือ ดูกรโมฆบุรุษ การละกาม การกำหนดรู้ความหมายในกาม การกำจัดความกระหายในกาม การเพิกถอนความตริกอันเกี่ยวด้วยกาม การระงับความกลัดกลุ้มเพราะกาม เราบอกไว้แล้วโดยอนกปริยาย มิใช่หรือ ดูกรโมฆบุรุษองค์กำเนิดอันเธอสอดเข้าไปในปากอสรพิษที่มีพิษร้ายยิ่งดีกว่า อันองค์กำเนิดที่เธอสอดเข้าไปในองค์กำเนิดของมาตุคาม ไม่ดีเลย องค์กำเนิดอันเธอสอดเข้าไปในปากงูเห่ายิ่งดีกว่า อันองค์กำเนิดที่เธอสอดเข้าไปในองค์กำเนิดของมาตุคาม ไม่ดีเลย^{๒๕}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงห้ามพระภิกษุขงเกี่ยวกับมาตุคาม ซึ่งมาตุคามเป็นภยันต่อการประพตติพรหมจรรย์ของพระภิกษุหรือภิกษุในพุทธศาสนา

^{๒๓} อง.อญฐก. ๒๓ / ๑๓๑ / ๒๒๔.

^{๒๔} อง.สตตค. ๒๓ / ๘ / ๓ ; ๒๓ / ๑๒ / ๕.

^{๒๕} วิ.มหาวิ. ๑ / ๒๐ / ๒๕ .

พระสิริมังคลาจารย์ ได้อธิบายความหมายเกี่ยวกับการประพาศพรหมจรรย์ชื่อว่า พรหมจรรย์ไว้ในคัมภีร์มัจฉลัตถปิณีว่า พรหมจรรย์ นาม ทานเวทยาวจรปญฺจศีลอปมฺญญาเมณฺหวิตฺตสทฺธสฺส โทสวิริยอุโปสถคอรฺยมคฺคสทฺธสฺส ทสวริ โหติ^{๒๖}

แปลความว่า ข้อวัตรปฏิบัติที่ชื่อว่า พรหมจรรย์ นั้น มี ๑๐ อย่าง ด้วยสามารถแห่ง ทาน เวทยาวจรจะ เบญจศีล อัปมัญญา เมณฺหวิตฺต สทฺธสฺสโดย วิริยะ องคฺอุโปสถ อริยมรรค และศาสนา

๑. ทานชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า ทาน คือการให้ทาน การเสียสละ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับการให้ (ทาน) ออกเป็น ๒ อย่าง ดังที่ปรากฏว่า คุณกรณิกุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างไหน คือ อามิสทาน ๑ ธรรมทาน ๑ คุณกรณิกุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้แล ธรรมทานเป็นเลิศ^{๒๗}

อามิสทาน หมายถึงการให้สิ่งของที่เป็นปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ อาศัย และยารักษาโรค ในคัมภีร์มัจฉลัตถปิณี พระสิริมังคลาจารย์ได้กล่าวถึงทานวัตถุ 10 ประการ คือ

๑. อันนัง คือข้าว อาหาร ที่เป็นของขบเคี้ยวทุกชนิด
๒. ปานัง คือ น้ำดื่ม
๓. วัตถัง คือ ผ้าเครื่องนุ่งห่ม
๔. ยานัง คือ ยานพาหนะ
๕. มาลา คือดอกไม้
๖. คันธัง คือ ของหอม
๗. วิเลปะนัง คือเครื่องประดับ
๘. เสยยา คือที่นอนที่นอน
๙. อาวัสถัง คือเสนาสนะที่อยู่อาศัย

^{๒๖} ป. ส. ๑ / ๓๖๒ ; วินย. ฎีกา . ๑ / ๕๑๗ ; ส. วิ . ๑ / ๑๖๐ .

*ดูเพิ่มเติมใน มัจฉลปิณี ทูติโย ภาค หน้า ๓๕๑ ; ฯลฯ แต่ในอรรถกถามหาตี นนาทสูตรท่านกล่าวถึงพรหมจรรย์ ๑๐ อย่าง คือ ทาน เวทยาวจรจะ สิกขาบท ๕ พรหมวิหาร ธรรมเทศนา เมณฺหวิตฺต สทฺธสฺสโดย วิริยะ อุโปสถ อริยมรรค สกคศาสนา และ อชฌาสัย .

^{๒๗} อจ.ทก. ๒๐ / ๓๘๖ / ๑๐๑.

๑๐. ปทีเปยยะ คือวัตถุที่เป็นเครื่องส่องแสงสว่าง^{๒๘}

นอกจากทานวัตถุทั้ง ๑๐ ชนิดแล้ว พระพุทธเจ้าเปรียบเทียบเกี่ยวกับการให้สิ่งของเอาไว้ในกนิทสูตรว่า บุคคลให้อาหารชื่อให้กำลัง ให้เครื่องนุ่งห่ม (เสื้อผ้า) ชื่อว่าให้วรรณะ (ผิวพรรณ) ให้นานพานะ ชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปโคมไฟ ชื่อว่าให้จักขุ และผู้ที่ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่ให้ความรู้ปราถนาธรรม ชื่อว่าให้อมตธรรม^{๒๙}

ธรรมทาน หมายถึงการให้ธรรม กล่าวคือการสั่งสอนให้คำแนะนำผู้อื่นให้ทราบข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง เป็นการให้เพื่อหวังให้เขาได้บรรลุถึงอมตะ

คุณกริกขุทั้งหลาย พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานเภสัชบริหาร แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พรหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด คุณกริกขุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย ต่างอาศัยซึ่งกันและกันด้วยอำนาจอามิสทานและธรรมทานอยู่ประพาศพรหมจรรย์นี้ เพื่อต้องการสลัดโอฆะ เพื่อจะทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการอย่างนี้^{๓๐}

การให้ทานที่ชื่อว่า เป็นพรหมจรรย์นั้น ได้มีปรากฏในวิสุทธิชาดก ซึ่งเป็นการสนทนา ระหว่างท้าววรุณนาคราช และวิสุทธิบัณฑิต มีเนื้อความดังนี้

ข้าแต่พระยานาคราช อะไรเป็นวัตรของฝ่าพระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่าพระบาท ฤทธิ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของฝ่าพระบาทนี้ เป็นผล

^{๒๘} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลที่ปณี ทุติโย ภาโก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓ .

^{๒๙} ส.ส. ๑๕ / ๑๓๘ / ๔๒.

^{๓๐} พุ.สุ. ๒๕ / ๒๘๗ / ๒๕๓.

แห่งกรรมอะไรอันฝ่าพระบาททรงประพาศดีแล้ว เราและภรรยา เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้มึนครึ้ม เป็นทานบดี ในครั้งนั้นเรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้ถวายทาน คือดอกไม้ของหอมและน้ำโดยเคารพ ทานที่ได้ถวายโดยเคารพนั้นเป็นวัตรของเรา และการสมานทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา ท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ ความรุ่งเรือง กำลึงกาย ความเพียร การเกิดในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้เป็นวิบากแห่งวัตร และพรหมจรรย์นั้นอันเราประพาศดีแล้ว^{๑๑}

๒. เวยยาวัจจะชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า เวยยาวัจจะ คือการชวนชวายในกิจอันเป็นกุศลและมุ่งประโยชน์ช่วยเหลือต่อผู้อื่น การกระทำที่เอื้ออำนวยประโยชน์สุขแก่บุคคลอื่น ด้วยการแสดงถึงความเป็นผู้มีน้ำใจอันดีงาม ชอบช่วยเหลือต่อบุคคลอื่นโดยที่มิได้มุ่งหวังประโยชน์ตอบแทนใด ๆ ซึ่งการชวนชวายในลักษณะนี้ถือว่า เป็นการชวนชวายที่เป็นของอันประเสริฐ เป็นสิ่งที่ล้ำเลิศ จึงได้ชื่อว่า ประพาศดีพรหมจรรย์ ดังที่มีการกล่าวไว้ในอังกูรเปตวัตถุไว้ว่า

เมื่อก่อน ท่านอยู่ในโรจวนคร ท่านมีปกคดียังไร มีความประพาศอย่างไร ผลบุญสำเร็จที่ฝ่ามือของท่านเพราะพรหมจรรย์อะไร เมื่อก่อน เราเป็นช่างหูกอยู่ในโรจวนครเป็นคนกำพร้าเลี้ยงชีพด้วยความลำบากนัก เราไม่มีอะไรจะให้ท่าน เรือนของเราอยู่ใกล้เรือนของอัสยหเศรษฐี ซึ่งเป็นคนมีศรัทธาเป็นทานาธิบศิมิบุญอันทำแล้ว เป็นผู้ละอายต่อบาป พวกจากกฉกฉกมีนามแลโคตรต่าง ๆ กัน ไปที่บ้านของเรานั้นพากันถามถึง เรือนของอัสยหเศรษฐี กะเราว่า ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย พวกเราจะไปทางไหน ท่านเขาให้ที่ไหน เราถูกพวกจากกฉกถามแล้ว ได้ยกมือเบื้องขวาชี้บอกเรือนของอัสยหเศรษฐีแก่จากกฉกเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายจงไปทางนี้ ความเจริญจักมีแก่ท่านทั้งหลาย ท่านเขาให้อยู่ที่นั่น เพราะเหตุนั้น ฝ่ามือของเรา จึงให้สิ่งที่ปรารถนา เป็นที่ไหลออกแห่งวัตุภูมิรสอรรยผลบุญย่อมสำเร็จที่ฝ่ามือของเราเพราะพรหมจรรย์นั้น^{๑๒}

^{๑๑} พุ.ชา. ๒๘/๑๐๑๐ - ๑๐๑๑/๒๔๐.

^{๑๒} พุ.เปต. ๒๖ / ๑๐๖ / ๑๕๑.

๓. เบญจศีลชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า เบญจศีล คือการรักษาศีล ๕ ศีล ๕ ที่เรียกว่าพรหมจรรย์นั้นเป็นการประพฤติปฏิบัติที่ถือว่าเป็นกฎระเบียบ ข้อวัตรปฏิบัติอันประเสริฐ ซึ่งบุคคลทั่วไปจะต้องมี และต้องรักษาจึงจะทำให้เกิดความสงบ เกิดความสุขขั้นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต ซึ่งที่เรียกว่า เบญจศีลนั้นเป็นพรหมจรรย์ ได้มีหลักฐานปรากฏในเสริสสกวิมานว่า

อะไรเป็นวัตรเป็นพรหมจรรย์ของท่าน นี่เป็นวิบากแห่งบุญอะไรที่ท่านสั่งสมไว้ดีแล้ว พ่อค้าเกวียนทั้งหลายตามท่าน วิมานนี้ ท่านได้มาอย่างไร ข้าพเจ้าชื่อว่า ปายาสี เมื่อครั้งข้าพเจ้าเสวยสมบัติในแคว้นโกศล ข้าพเจ้าเป็นนัตถิกทัญญู เป็นคนตระหนี่ มีธรรมอันลามก มีปกติว่ากล่าวหาว่าขาดบุญ ได้มีสมณะนามว่า กุมารกัสสปะ ผู้โอฬาร เป็นพหูสูตร กล่าวธรรมได้วิจิตร ท่านได้แสดงธรรมกถาโปรดข้าพเจ้าในครั้งนั้น ได้บรรเทาทัญญูที่เป็นข้าศึกใจ ของข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้าได้ฟังธรรมกถาของท่านนั้นแล้ว ได้ปฏิบัติญาณตนเป็นอุบาสก งดเว้นจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอกุศลนาทานในโลก ไม่ดื่ม น้ำมาและไม่กล่าวมุสา ยินดีด้วยภริยาของตน ข้อนี้เป็นวัตรและเป็นพรหมจรรย์ของข้าพเจ้า นี่เป็นวิบากแห่งบุญที่ข้าพเจ้าสั่งสมไว้ดีแล้ว วิมานนี้ ข้าพเจ้าได้มาด้วยบุญกรรมที่ไม่ใช่บาปเหล่านั้นแหละ^{๓๓}

ศีล ๕ ที่ได้ชื่อว่า พรหมจรรย์ ได้มีปรากฏหรือมีการอ้างถึงการประพฤติของสัตว์ ๓ ชนิด คือ ช้าง ลิง นกกระทา ซึ่งเป็นสหายกัน สัตว์ทั้ง ๓ ได้มีการสมาทานรักษาศีล ๕ เพื่อให้เกิดความยำเกรงกัน จึงเริ่มมีการประพฤติพรหมจรรย์ ที่เรียกว่า คิตติริยพรหมจรรย์ ดังที่มีปรากฏว่า

สัตว์ ๓ สหาย คือ นกกระทา ๑ ลิง ๑ ช้าง ๑ อาศัยต้นไม้ใหญ่ที่อยู่นอกสัตว์ ทั้ง ๓ นั้น มิได้เคารพมิได้ยำเกรงกัน มีความประพฤติไม่กลมเกลียวกันอยู่... คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นกกระทาได้ให้ลึงกับช้าง สมาทานศีลห้าและตนเองก็ประพฤติสมาทานในศีลห้า สัตว์ทั้ง ๓ มีความเคารพยำเกรงกัน มีความ

^{๓๓} บุ.วิ. ๒๖ / ๘๔ / ๑๑๖ - ๑๑๗.

ประพดิกกลมเกลียวกันอยู่เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ได้เข้าถึงสุคติโลก
สวรรค์ คุณภิกษุทั้งหลายวัตรจริยวัตรนี้แล ได้ชื่อว่า ดิตติริยพรหมจรรย์^{๓๔}

๔. อปัมัญญาชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า อปัมัญญา^{๓๕} คือการแผ่คุณธรรมที่ไม่มีขอบเขต ที่ไม่มีประมาณไปยังบุคคล
อื่น ซึ่งอปัมัญญานั้นมีลักษณะเดียวกับ พรหมวิหารธรรม ๔ คือ

- ๑.เมตตา คือความรัก ความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น อยากให้บุคคลอื่นได้มีความสุข
ความเจริญ
- ๒.กรุณา คือความสงสาร ความเอ็นดู คิดจะช่วยเหลือบุคคลอื่นเมื่อเขาประสบความ
ทุกข์ร้อน ปรารถนาให้เขามีความสุข
- ๓.มุทิตา คือพลอยยินดีเมื่อบุคคลอื่นได้ดี ด้วยการแสดงความชื่นชมในความสุขของ
เขาไม่มีใจคิดริษยาเขา
- ๔.อุเบกขา คือความวางเฉย เป็นการวางตัวเป็นกลางเมื่อไม่สามารถที่จะช่วยเหลือ
เขาได้ เช่น วิวากรรม ที่ไม่สามารถช่วยเหลือก็ต้องวางตัวเฉย ด้วยความคิดว่าเป็น
กรรมของเขาเราไม่สามารถช่วยเหลือเขาได้

คุณธรรมเหล่านี้ก็คือพรหมวิหารธรรมนั่นเอง แต่อปัมัญญานั้นเป็นคุณธรรมที่มี
ความหมายที่กว้างขวางกว่า พรหมวิหารธรรม ซึ่งพรหมวิหารธรรมเป็นธรรมสำหรับผู้เป็น
ปกครอง เป็นคุณธรรมของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดา แต่อปัมัญญานั้นเป็นคุณธรรมที่มีได้
เจาะจงผู้ใดผู้หนึ่งเป็นการแผ่คุณธรรมแก่สรรพสัตว์ทุกชนิดไม่ว่าจะร้ายหรือเลวต่อตน ก็
เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท ไม่มีอคติต่อสัตว์เหล่านั้น ด้วยความเป็นผู้มีคุณธรรมอันประเสริฐนี้เอง
ท่านจึงจัดชื่อว่า เป็นพรหมจรรย์ ดังที่ตรัสเอาไว้ในมหาโควินสูตรว่า

คูกรมหาโควินทพราหมณ์ มีใจสหระคตด้วยเมตตา ไม่มีเวร ไม่มี
ความ
พยาบาทแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน
ด้วยประการฉะนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ในที่ทุกสถาน มีใจส
หระคตด้วยเมตตา อันไพบุลย์เป็นนหคคตะ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มี
ความ
พยาบาท กว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีจำกัด แผ่ไปตลอดทิศทั้งเบื้อง

^{๓๔} วิ.จุล. ๗ / ๒๖๒ / ๑๑๖ .

^{๓๕} ที.ที. ๕ / ๓๘๔ / ๓๘๑ ; ม.ม. ๑๓ / ๒๑ / ๑๖ .

บน เบื้องล่าง เบื้องขวา ทุกแห่งตลอดโลกอย่างทั่วถึงอยู่ มีใจสรวลด้วย
 กรณา...มูทิตา...อุเบกขา... ก็โดยสมัยนั้น หมู่สาวกของท่านมหาโควินท
 พรหมณ์เหล่าใดและรู้ทั่วถึงคำสอนทั้งหมดโดยประการทั้งปวง หมู่สาวก
 เหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติพรหมโลก... ก็
 แต่ว่า ปัญจสิขะ พรหมจรรย์นั้นแล เป็นไปเพื่อนิพพิทา (ความเบื่อน่าย) ก็
 เปล่า เพื่อวิราคะ (คลายกำหนด) ก็เปล่า เพื่อนิโรธะ (ดับโดยไม่เหลือ) ก็
 เปล่า เพื่ออุปสมะ (เข้าไปสงบ) ก็เปล่า เพื่ออภิญญา (รู้ยิ่ง) ก็เปล่า เพื่อสัม
 โพรหะ (ตรัสรู้) ก็เปล่า เพื่อพระนิพพานก็เปล่า เพียงเพื่อการเกิดขึ้นในพรหม
 โลกเท่านั้นเอง^{๖๖}

๕. เมถุนวิริติชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า เมถุนวิริติ คือการงดเว้นจากเสพเมถุน การประพฤติลักษณะนี้เป็นสิกขาบท
 ของภิกษุผู้ออกบวชและผู้รักษาศูโอบสกลิต ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ในอุโบสถสูตรว่า
 พระอรหันต์ทั้งหลาย ละกรรมที่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ (อพรหมจรรย์)
 เป็นผู้ที่มีพรหมจรรย์ มีความประพฤติออกห่างไกล เว้นขาดจากเมถุนอันเป็น
 ธรรมของชาวบ้านตลอดชีพ แม้เราก็ละกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์
 (อพรหมจรรย์) เป็นผู้ที่มีพรหมจรรย์ มีความประพฤติห่างไกล เว้นจาก
 เมถุนอันเป็นธรรมของชาวบ้านตลอด คั้นหนึ่งกับวันหนึ่งในวันนี้ ด้วยองค์นี้
 เราเชื่อว่า ปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอัน
 เราชักษาแล้ว^{๖๗}

๖. สทาร์สันโดยชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า สทาร์สันโดย แปลว่า ความพอใจยินดีด้วยสามิภรรยาของตน ที่ว่าสทาร์
 สันโดยนั้นเป็นพรหมจรรย์ ได้มีการกล่าวไว้ในขุททกนิกายชาดก ซึ่งเป็นการกล่าวคำได้
 ตอบถึงเหตุแห่งวัตรปฏิบัติและพรหมจรรย์ ระหว่างอาจารย์ทิสปาโมกษ์กับบิดามารดาพระ
 โพธิ์สัจจซึ่งมีข้อความในมหาธรรมปาลชาดกว่า

^{๖๖} ที.ม. ๑๐ / ๒๓๔ / ๒๒๔ .

^{๖๗} อัง. ดิก. ๒๐ / ๕๑๐ / ๒๓๗ .

อะไรเป็นวัตรปฏิบัติของท่าน อะไรเป็นพรหมจรรย์ของท่าน พวกคนหนุ่ม ๆ ในตระกูลของท่านไม่ตายเร็วนี้่ เนื่องจากผลกรรมอะไรที่ท่านได้ประพฤติกมาเป็นอย่างดีแล้ว ดูกรพราหมณ์ของท่านช่วยบอกเนื้อความนี้แก่เราเหตุไรหนอ คนหนุ่ม ๆ ของท่านจึงไม่ตาย ? ที่เป็นผลทำให้ท่านไม่เสียชีวิตตั้งแต่หนุ่มสาว... ก็พวกเราฟังธรรมของสัตบุรุษ ไม่ละทิ้งสัตบุรุษ ประพฤติธรรมอันดี ด้วยการเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ คนเดินทาง วณิพก ยาจก และคนขัดสนทั้งหลาย ด้วยการไม่นอกใจภรรยาและภรรยาทั้งหลายก็ไม่นอกใจของตน เว้นจากกรรมอันไม่ประเสริฐทั้งปวง...เช่น ฆ่าสัตว์ กล่าวคำเท็จ ดื่มสุรา... มารดาบิดา พี่น้องบุตรภรรยา ทาส กรรมกรทั้งหลายของพวกเราประพฤติธรรม เพราะเหตุนี้แล พวกเราจึงไม่มีใครตายตั้งแต่ยังหนุ่มสาว^{๓๘}

๗. วิริยะชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า วิริยะ แปลว่า ความเพียรพยายาม หมายถึงเพียรพยายามความบากบั่นต่อความทุกข์ยากลำบาก เพียรพยายามเพื่อที่จะละกิเลส ละความชั่ว เพียรพยายามกระทำความดี พยายามทำกิจอย่างไม่ท้อถอย^{๓๙} วิริยะที่ได้ชื่อว่า พรหมจรรย์ นั้นได้มีมาในมหาสีหนาทสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงการบำเพ็ญเพียรไว้ว่า

ดูก่อนสารีบุตร อนึ่งเรายอมเข้าใจประพฤติพรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ และเป็นเยี่ยมกว่าผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลาย เราประพฤติศรัทธามองและเป็นเยี่ยมกว่าผู้ประพฤติศรัทธามองทั้งหลาย เราเป็นผู้เกลียดบาปและเป็นเยี่ยมกว่าผู้เกลียดบาปทั้งหลาย เราเป็นผู้สัจและเป็นเยี่ยมกว่าผู้สัจทั้งหลาย บรรดาพรหมจรรย์ มีองค์ ๔ นี้ เป็นวัตร เป็นพรหมจรรย์ของเรา^{๔๐}

การบำเพ็ญความเพียรทั้ง 4 ประการนี้ เป็นการบำเพ็ญเพียรด้วยการทรมานร่างกาย เพื่อให้บรรลุธรรมอันสูงสุด ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการประพฤติปฏิบัติของพระองค์เองในสมัยที่ได้ออกบวชใหม่ ๆ ด้วยการเข้าไปศึกษาในสำนักอาจารย์และได้ออกมาปฏิบัติเอง

^{๓๘} บุ.ขท. ๒๗ / ๑๔๑๐ - ๑๔๑๕ / ๒๖๓ - ๒๖๔.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๘๑.

^{๔๐} ม.ม. ๑๒/๑๗๗ / ๑๐๖.

ด้วยการบำเพ็ญความเพียรอย่างแรงกล้า ด้วยการทรมานร่างกายของพระองค์เอง ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้เรียกการบำเพ็ญความเพียรนี้ว่า พรหมจรรย์

๘. อุโบสถชื่อพรหมจรรย์

คำว่า อุโบสถ หมายถึงการเข้ารักษาอุโบสถศีล (การรักษาศีล ๘) การประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการรักษาอุโบสถศีลนั้นคือการเข้ามาเพื่อรักษาศีล ๘ การรักษาอุโบสถศีลสำหรับอุบาสกอุบาสิกานี้เป็นอุบายขัดเกลาจิตใจอย่างหยาบให้เบาบางและเป็นทางแห่งความสงบระงับจากกิเลสขั้นพื้นฐาน การรักษาอุโบสถศีลนี้เป็นวิธีการรักษาศีลอีกแบบหนึ่งเป็นการรักษาเป็นครั้งคราวแล้วแต่ความสามารถของผู้รักษาวามีโอกาสจะรักษาเมื่อใด การรักษาอุโบสถศีลมีกำหนดวันเวลาและวิธีการรักษาไว้เป็นหลายอย่าง ในคัมภีร์ทางบาลีได้มีกำหนดวันอุโบสถไว้ว่า

คโต จ ปกขสฺสูปวสฺสุโปสถํ
 จาทุทฺทสี ปณฺจทลิตฺถ อัญฺฐมี
 ปาฎิหาริยปกฺขสฺสญฺจ ปสนฺนมานโส
 อญฺฐงฺคฺเปตฺติ สฺสมตฺตรฺปนฺติ ฯ^{๑๐}

แปลความหมายว่า ก็แล วิญญูชนผู้มีใจเลื่อมใส เข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ตลอดวัน ๑๔ คำตลอดวัน ๑๕ คำและตลอดวัน ๘ คำแห่งปักษี ทั้งอยู่จำตลอดแห่งปาฎิหาริยปักษอุโบสถด้วย ตลอดเวลา

ในราชสูตร^{๑๑} ได้แสดงการรักษาอุโบสถในพุทธศาสนาไว้ว่ามีกำหนดเดือนละ ๖ วัน ปักษีละ ๓ วัน คือ ๑.จาทุทฺทสี คือ วัน ๑๔ คำ ๒.ปณฺจทลิตฺถ หรือ ปณฺณรสี คือ วัน ๑๕ คำ ๓.อัญฺฐมี คือ วัน ๘ คำ ทั้ง ๓ วันนี้เป็นกำหนดของวันอุโบสถ การรักษาอุโบสถศีลในพุทธศาสนา มี ๓ อย่าง^{๑๒} คือ

- ๑.ปกติอุโบสถ
- ๒.ปฎิชาครอุโบสถ
- ๓.ปาฎิหาริยปักษอุโบสถ

^{๑๐} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลทีปนี พุทธิโย ภาโค, อ่างแก้ว, หน้า ๕๓.

^{๑๑} อัง.ตัก. ๒๐ / ๔๗๗ / ๑๖๑.

^{๑๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๓ , พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗) , หน้า ๑๒๒ - ๑๒๘.

๑. การรักษาอุโบสถตามวันที่กำหนดไว้ตามวันปกติ คือ วัน ๕ ค่ำวัน ๘ ค่ำวัน ๑๔ ค่ำวัน ๑๕ ค่ำ ข้างขึ้น ๔ วัน ข้างแรม ๔ วัน เดือนหนึ่งรวม ๘ วัน การรักษาอุโบสถเช่นนี้เรียกว่า ปกติอุโบสถ

๒. การรักษาอุโบสถตามวันที่เป็นวันรับวันหนึ่ง เป็นวันรักษาวันหนึ่ง เป็นวันส่งวันหนึ่ง ซึ่งมีการกำหนดข้างขึ้น ๑ วัน คือ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ข้างแรม ๖ วัน คือ ๑ ค่ำ ๔ ค่ำ ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ ๑๒ ค่ำหรือ ๑๓ ค่ำเดือนหนึ่งรวม ๑๑ วัน การรักษาอุโบสถเช่นนี้เรียกว่า ปฏิชาครอุโบสถ

๓. การรักษาอุโบสถเป็นนิตยหรือต่อเนื่องกันเป็นหลาย ๆ ปีก็ เรียกว่า ปาฏิหาริยปักขอุโบสถ ในอรรถกถาราชสูตร^{๔๔} พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึง ปาฏิหาริยปักขอุโบสถเอาไว้โดยมีการกำหนดการรักษาอุโบสถ ดังนี้

๓.๑ การรักษาอุโบสถตลอดฤดูกาลฝน คือรักษาอุโบสถในช่วงเข้าพรรษาในระยะเวลา ๓ เดือน คือตั้งแต่เดือน ๘ แรม ๑ ค่ำจนถึงกลางเดือน ๑๒ นี้ก็เรียกว่า ปาฏิหาริยปักขอุโบสถ

๓.๒ การรักษาอุโบสถที่ไม่สามารถถึง ๓ เดือน แต่สามารถรักษาเพียงระยะเวลา ๑ เดือน คือตั้งแต่ แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ จนถึงกลางเดือน ๑๒ ในระหว่างวันปวารณานี้ก็เรียกว่า ปาฏิหาริยปักขอุโบสถ

๓.๓ การรักษาอุโบสถที่ไม่สามารถจะรักษาถึงตามกำหนดที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่ ๓ เดือน หรือ ๑ เดือน แต่สามารถรักษาได้เพียง ครั้งเดือนในช่วงที่เป็นปฐมปวารณา คือตั้งแต่ แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ ถึงสิ้นเดือน ๑๑ นี้เรียกว่า ปาฏิหาริยปักขอุโบสถ

ผู้ที่มารักษาอุโบสถศีลจะต้องสมาทานการรักษาศีลตามข้อวัตรปฏิบัติของอุโบสถศีล ซึ่งการสมาทานที่หลักการประพฤติปฏิบัติของอุโบสถศีลนั้นมี ๘ ข้อ^{๔๕} คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี	เว้นจากการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ตกลงไป
๒. อทินนาทานา เวรมณี	เว้นจากการลักขโมย คือไม่ถือเอาสิ่งของที่

^{๔๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถที่ปนี แปล เล่ม ๓, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๔ ; อก. ติก. ๒๐ / ๔๗๖ / ๑๖๐.

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถที่ปนีแปล เล่ม ๓, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๘ ; อก. ติก. ๒๐ / ๕๑๐ / ๒๔๑ ; อก. อฎฐก. ๒๓ / ๑๓๑ / ๒๒๔ - ๒๒๖ .

- เขาไม่ได้ให้เอามาเป็นของตน
๓. อพหุมจริยา เวมณี เว้นจากการการกระทำมิใช่พรหมจรรย์ คือ
ถือเมถุนวิริติ
๔. มุสาวาทา เวมณี เว้นจากการพูดเท็จ พูดโกหก
๕. สุราเมรยมชฺชปมาทภูฏานา เวมณี เว้นจากการดื่มสุรา เมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความประมาท
๖. วิกาลโภชนา เวมณี เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
๗. นจฺจคิตฺวาทิตฺตวิสุทฺทสฺสณฺมาลาคนฺธ
วิเลปนธารณมณฺฑปนวิภูสณฺภูฏานา
เววมณี เว้นจากการฟ้อนรำ การขับเพลง การเล่น
ดนตรี การดูการละเล่นทุกอย่าง การประดับ
ประดาด้วยเครื่องตกแต่งมีดอกไม้และของ
หอมเครื่องฉาบทา
๘. อุจฺจาสยณฺมหาสยนา เวมณี เว้นจากการนั่งนอนบนที่นอนสูงใหญ่

ผู้รักษาอุโบสถศีลนั้นกล่าวได้เป็นการฝึกการดำเนินชีวิตแบบนักบวช ด้วยการเข้ามา
ประพฤติปฏิบัติตามแบบของผู้ออกบวช แต่ยังรักษาศีลน้อยกว่านักบวชและยังเป็นฆราวาส
อยู่ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อรหันต์จีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่ต้องทำ
แล้วปลงภาระลงแล้ว บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพหมด
สิ้นแล้ว พันวิเศษแล้วเพราะรู้โดยชอบ แม้นรชนใดปรารถนาเป็นเช่นเราก็พึง
เข้าจำอุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ สิ้นคติที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘
ของปีกษ์และสิ้นปฏิบัติด้วย^{๔๖}

ในพระอรรถกถาและฎีกาได้กล่าวถึงผู้รักษาองค์อุโบสถที่ว่าเป็นพรหมจรรย์ ย่อมได้
รับอานิสงส์ที่แตกต่างกัน ดังที่ว่า หีนน พุรุมจริเยน ขตุติเย อุปปชฺชติ มชฺฌิเมเน จ เทว
ศุตฺติ อุตฺตเมเน วิสุชฺฌตฺติเตเวว นิมิชาตเก อุตฺตทมวเสน กโต อฏฺฐงฺกุโก อุโปสโต พุรุมจ

^{๔๖} วจ.ติ.ก. ๒๐ / ๔๗๗ / ๑๖๑.

รียนดี วุฑฺฒิ^{๙๗} แปลความหมายว่า อุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ที่รักษาด้วยอำนาจแห่งการฝึกตน ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ในนิมิชาดกอย่างนี้ว่า ด้วยพรหมจรรย์อย่างต่ำจะได้เกิดเป็นกษัตริย์ ด้วยพรหมจรรย์อย่างกลาง จะเกิดเป็นเทวดา ด้วยพรหมจรรย์อย่างสูง จะได้เป็นพระอรหันต์

๙. อริยมรรคชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า อริยมรรค คือทางอันประเสริฐ อริยมรรคเป็นทางประพฤติปฏิบัติที่ดำเนินไปเพื่อกำจัดกิเลส หรือเป็นข้อวัตรปฏิบัติสำหรับการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ สมดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับปัญจสิขเทพบุตร ที่ปรากฏอยู่ในมหาโควินทสูตรว่า

ดูก่อนปัญจสิขะก็พรหมจรรย์ของเรา^{๙๘}นี้แล จึงจะเป็นไปเพื่อนิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) โดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ (คลายกำหนด) เพื่อนิโรธ (ดับโดยไม่มีเหลือ) เพื่ออุปสมะ (เข้าไปสงบ) เพื่ออภิญญา (รู้ยิ่ง) เพื่อสัมโพธิะ (ตรัสรู้) เพื่อพระนิพพาน ก็แลส่วนพรหมจรรย์ของเรานั้นเป็นไปเพื่อนิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) โดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ (คลายกำหนด) เพื่อนิโรธ (ดับโดยไม่มีเหลือ) เพื่ออุปสมะ (เข้าไปสงบ) เพื่ออภิญญา (รู้ยิ่ง) เพื่อสัมโพธิะ (ตรัสรู้) เพื่อพระนิพพาน นั้นเป็นไฉน... คือ อัญ्ञฐังคิกมรรค หมายถึงทางประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐนี้แล อันได้แก่ สัมมาทิฐฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (การพูดชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (การระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (การตั้งใจมั่นชอบ) เหล่านี้แล คือพรหมจรรย์^{๙๙}

๑๐. ศาสนาชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า ศาสนาแปลว่า คำสั่งสอน พระอรธรรคดาจารย์และพระภิกษดาจารย์ได้อธิบายความหมายเกี่ยวกับ ศาสนาว่าเป็นพรหมจรรย์ ดังว่า

^{๙๗} พุ.ชา. ๒๗ / ๑๑๖ / ๒๔๕ ; ส.ท. ๒๖๖ / ๕๑๘-๕๑๙; ส.วิ. ๑๕๐ / ๑๖๒ ; ป.สุ. ๑๕๕ / ๓๖๔; ป.ที.อิติ. ๓๕ / ๑๒๔; มงฺก. ๕๐๔ / ๓๕๔.

^{๙๘} ที.ม. ๑๐ / ๒๓๔ / ๒๒๕.

ศาสนาทั้งสี่นี้ สงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓ หมวด (ศีล สมาธิ ปัญญา) ชื่อว่าพรหมจรรย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงหลักคำสอนของพระพุทธองค์ จะทรงประกาศว่า พรหมจรรย์นี้ คือศาสนาทั้งสี่นี้ที่สงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓*^{๔๕}

สรุปได้ว่า การประพาศพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนามีหลายลักษณะ ดังที่พระสิริมังคลาจารย์ ได้ประมวลไว้ว่ามี ๑๐ อย่าง ในจำนวน ๑๐ อย่างนี้หากพิจารณาตามเนื้อหาสาระของแต่ละอย่างก็จะเห็นได้ว่า การประพาศพรหมจรรย์ทั้งปวงนั้นก็สงเคราะห์ลงในหลักการสำคัญคือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ และไตรสิกขานั้นเอง กล่าวคือ

ทาน และเวทย์วิจยะ สงเคราะห์ลงในเรื่อง ทาน

สทวารสันโดษ, เบญจศีล, เมถุนวิรัตติและอุโบสถศีล สงเคราะห์ลงในเรื่อง ศีล

อัปปมัญญาและวิริยะ สงเคราะห์ลงในเรื่อง ภาวนา

การประพาศพรหมจรรย์ ๘ อย่างนี้ก็คือหลักการประพาศพรหมจรรย์สำหรับชาวบ้าน หรือเรียกได้ว่าเป็น โลกีย์พรหมจรรย์

ส่วนอริยมรรคนั้นก็สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ตรงตัวอยู่แล้ว การประพาศพรหมจรรย์ข้อนี้ จึงเป็นหลักการประพาศพรหมจรรย์ของนักบวชหรือภิกษุในพระพุทธศาสนาโดยตรง หรือเรียกได้ว่าเป็น โลกุตระพรหมจรรย์

ส่วนข้อที่ ๑๐ คือ ศาสนา เรียกว่า พรหมจรรย์นั้น เป็นการกล่าวรวมหรือกล่าวโดยสรุปว่า การปฏิบัติศาสนาทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นการประพาศพรหมจรรย์ระดับโลกียะคือพรหมจรรย์ระดับชาวบ้าน หรือการประพาศพรหมจรรย์ระดับโลกุตระคือพรหมจรรย์ระดับนักบวชก็ได้ชื่อว่า เป็นพรหมจรรย์คือความประพฤติที่ประเสริฐด้วยกัน หรือกล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ การปฏิบัติในทางพระศาสนาทุกอย่างได้ชื่อว่า พรหมจรรย์ทั้งนั้น

^{๔๕} ป.ศุ. ๑๑๑ - ๑๑๒ / ๓๖๔ .

* ศาสนา คือ พรหมจรรย์ว่า (สิกขาตตยสงคหํ สาสนํ พุรหมจริยนิติ วุตตํ) ; ส. วิ.๑/๑๖๒ ; วินย.ฎีกา. (สารตุลทีปนี) . ๑/๕๑๕ (สิกขาตตยสงคหํ สกถํ สาสนํ พุรหมจริยนิติ วุตตํ) ; มโน.ป. ๒/๑๘๕ ; มงคล. ๒/๓๕๖. (สกถสาสนํ พุรหมจริยนิติ อนวเสถํ สตุลสาสนภูตํ เสฏฐจริยํ).

และด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถึงศาสนาหรือคำสอนของพระองค์ จึงมักใช้คำว่า “พรหมจรรย์นี้” บ้าง “พรหมจรรย์ของเรา” บ้าง ฉะนั้น คำว่า พรหมจรรย์ จึงเป็นชื่อของพระพุทธศาสนาหรือใช้ให้หมายถึงพระพุทธศาสนาอีกคำหนึ่ง

จากประเภทและความหมายของพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้วแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้วางหลักการประพจน์พรหมจรรย์ไว้ทั้งระดับ โลเกียะคือพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์ ทั้งระดับโลกุตระ คือพรหมจรรย์สำหรับบรรพชิตหรือนักบวช และพรหมจรรย์ทั้งหมดนั้นเมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้วก็สงเคราะห์หรือรวมลงใน ๓ หลักการใหญ่ คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

นอกจากความหมายของคำว่า พรหมจรรย์ทั้ง ๑๐ ประการ ดังกล่าวแล้วในคัมภีร์ อรรถกถา महाสีหนาทสูตร กล่าวถึงพรหมจรรย์ว่า มี ๑๒ ประการ ดังนี้ พรหมจรรย์นิตทานปี เวชยาวจฺงปี สิกขาปทํ พุทฺทมวิหาราปี ชมฺมเทศนาปี เมถุนวิริตฺตีปี สทฺทาสฺนโตโสปี อุโปสโลปี อริยมคฺโคปี สกฺลสาสนฺปี อชฺฌมาสโยปี วิริยฺปี วุจฺจติฯ แปลว่า ทานก็ดี ไวยาวัจจ์ก็ดี สิกขาบทก็ดี พรหมวิหารก็ดี ธรรมเทศนาที่ดี เมถุนวิริตฺตีก็ดี สทฺทาสฺนโตโสก็ดี วิริยก็ดี อุโปสถก็ดี อริยมรรคก็ดี ศาสนาทั้งสิ้นก็ดี อชฺฌมาสยฺก็ดี เรียกว่า พรหมจรรย์ ในที่นี้^{๕๐}

ซึ่งรวมความแล้ว พรหมจรรย์ ๑๒ ประการ ตามนัยแห่งคัมภีร์อรรถกถา มหาสีหนาทสูตร นั้นมีเพิ่มเข้ามาอีก ๒ ประการ คือ ธรรมเทศนาและอชฺฌมาสยฺ และมีคำอธิบายดังนี้

๑๑. ธรรมเทศนา ชื่อว่าพรหมจรรย์

ในคัมภีร์อรรถกถาสังยุตตนิคาย พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวว่า พรหมจรรย์ คือเทศนา ดังบาลีว่า ชมฺมเทศนา हि อธิ พุทฺทมจฺริยฺนติ อธิปฺเปตา^{๕๑} แปลความว่า ก็ คำว่าพรหมจรรย์ ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประสงค์เอาพระธรรมเทศนา

ในหนังสือมังคลาทิปนี อธิบายธรรมเทศนาว่า “ธรรมเทศนานั้น เรียกว่า พรหมจรรย์ เพราะเป็นจริยา ชื่อว่าประเสริฐ คือล้ำเลิศ เพราะนำความเป็นผู้ประเสริฐมาแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่งเป็นจริยาอันเป็นไปทางวาจาแห่งพรหมคือพระผู้มีพระภาค”^{๕๒}

^{๕๐} ป.สุ. ๑๕๕ / ๓๖๒.

^{๕๑} ป.สุ. ๑๘๔ / ๒๑๐.

^{๕๒} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลทิปนี พุทธิโย ภาโธ, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๘๖.

๑๒. อัชฌาศัยชื่อว่าพรหมจรรย์

คำว่า อัชฌาศัย แปลว่า ความต้องการ ความตั้งใจ ความปรารถนา^{๓๓} อัชฌาศัยที่เรียกว่าพรหมจรรย์ นั้น ซึ่งในอรรถกถา महाสีหนาทสูตรให้ความหมายไว้ดังนี้

อปี อตรมานานี พลาสา ว สมิชฺชติ วิปกฺกพฺรหฺมจฺริยโยสุมิ เอว
 ชานาหิ คามณฺธิติ เอตฺถ อชฺชมาสโยฯ แปลว่า อนึ่ง ความหวังในผลเที่ยว
 ย่อมสำเร็จแก่คนผู้ไม่รีบร้อน เราเป็นผู้มีพรหมจรรย์ สุกแล้ว คู่ก่อนคามินิ
 ทำนองรู้อย่างนี้.^{๓๔}

ในคัมภีร์พระอรรถกถา มหาสีหนาทสูตร ได้กล่าวคำว่า พรหมจรรย์ นี้ว่า มีอัยยาศัย ประณีตอันสำเร็จแล้วโดยพิเศษ คือมีมโนรถอันโอฬารเต็มเปี่ยมแล้ว จริงอยู่ อัชฌาศัยนั้น พระราชาหนุ่มทรงพระนามว่า คามินิ กล่าวโดยสำนวนว่า พรหมจรรย์ เพราะเป็นความประพฤติทางใจอันประเสริฐ...ผู้ตั้งอยู่ในโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย ไม่รีบร้อน คือไม่ประพฤติด่วนได้ กระทำกรรมโดยอุบายอยู่ ผลที่หวังคือผลตามที่ปรารถนา ย่อมสำเร็จทีเดียว สังคหวัตถุ ๔ ชื่อว่า พรหมจรรย์ เพราะเป็นความประพฤติประเสริฐ. ก็พรหมจรรย์นั้น ชื่อว่าสำเร็จแล้ว เพราะยศสมบัติ อันมีในสังคหวัตถุ นั้นเป็นมูล อันพรหมจรรย์นั้นได้แล้ว . อนึ่ง ยศเมื่สำเร็จแล้ว ชื่อว่า พรหมจรรย์ เพราะอรรถว่าประเสริฐ^{๓๕}

ซึ่งพระราชาได้ตั้งความปรารถนาเอาไว้ในพระทัยด้วยการประพฤติปฏิบัติเพื่อบูชาความสำเร็จเอาไว้ด้วยการบำเพ็ญตามหลักสังคหวัตถุธรรม ๔ ประการอย่างสม่ำเสมอ ด้วยอำนาจที่ทรงประพฤตินอยู่ในคุณธรรม ๔ ประการ จึงทำให้พระองค์สมตามความปรารถนาตามแรงอธิฐานเอาไว้ จึงถือว่า การประพฤติในสังคหวัตถุ ๔ ชื่อว่า พรหมจรรย์ ซึ่งเป็นการประพฤติอันประเสริฐ โดยใจความ อัชฌาศัย หรืออัชฌาศรัย ที่ได้ชื่อว่า พรหมจรรย์ นั้น ก็คือความตั้งใจในการประพฤตินั้นเอง

สรุปได้ว่า พรหมจรรย์อีก ๒ ประการที่เพิ่มเข้ามาดังกล่าวแล้ว ก็รวมลงได้ในพรหมจรรย์ ๑๐ ข้างต้นนั่นเอง กล่าวคือ อัชฌาศัย ซึ่งหมายถึงการตั้งใจประพฤตินั้นมีสังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น ชื่อว่า พรหมจรรย์ ก็สงเคราะห์ลงในข้อทาน ส่วนธรรมเทศนาก็

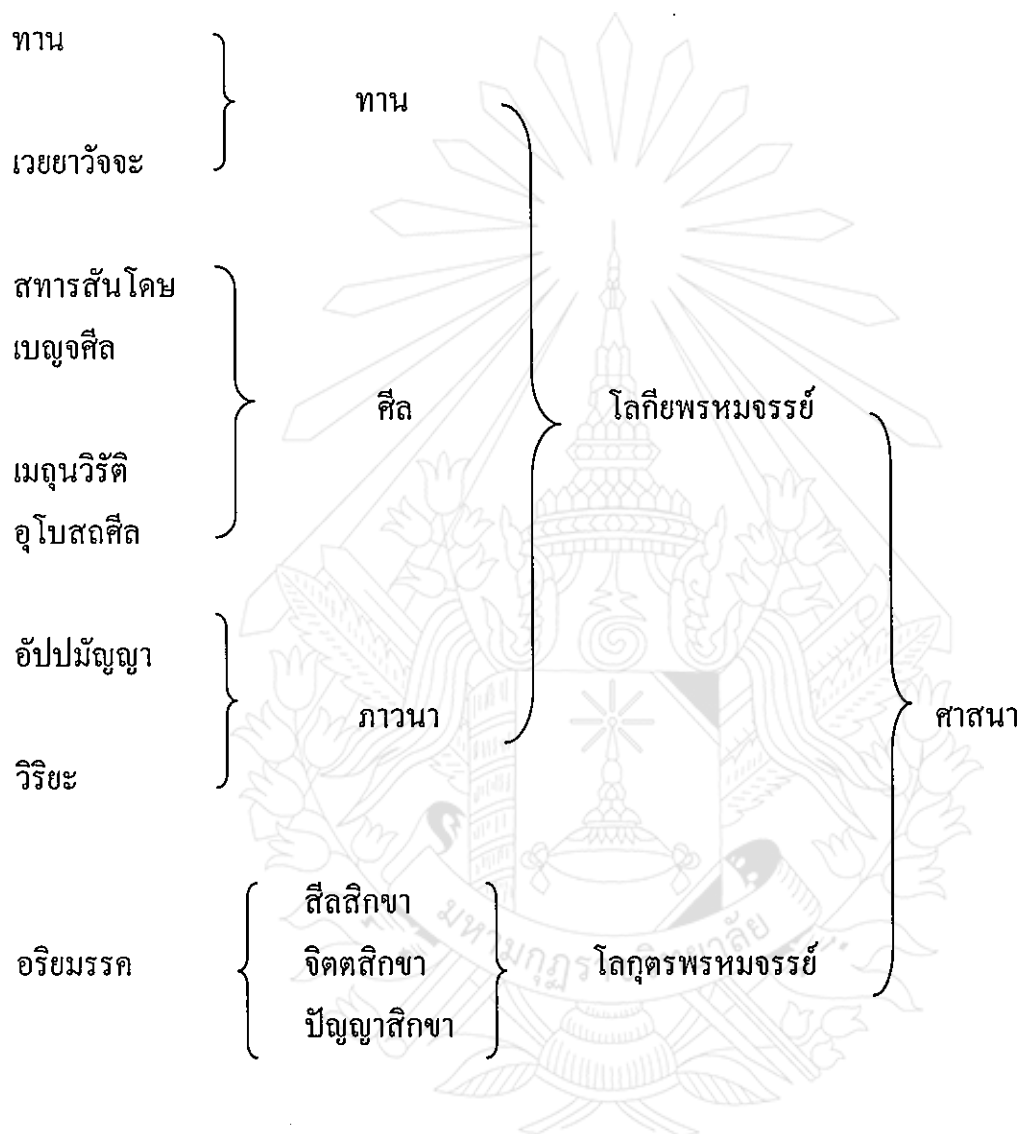
^{๓๓} จำลอง สารพัตติก, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓.

^{๓๔} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลทีปนี ทูติโย ภาค, (อ่างแล้ว), หน้า ๓๕๗; ป.สุ. ๑ / ๕๗.

^{๓๕} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลทีปนี ทูติโย ภาค, (อ่างแล้ว), หน้า ๓๕๗.

สงเคราะห์ลงในข้อศาสนา ที่กล่าวแยกแยะออกไปเป็น ๑๒ ก็เพียงเพื่อแจกแจงรายละเอียด
เพิ่มขึ้นเท่านั้น ส่วนเนื้อหายังคงรวมอยู่ในหลักการเดิม

สิ่งที่ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยสามารถสรุปเป็นแผนภูมิแสดงการสงเคราะห์พรหมจรรย์ ๑๐
ลงในบุญกิริยาวัตถุ ๓ และไตรสิกขา

ในเนมิราชชาดกกล่าวถึงการประพาศพรหมจรรย์ของภิกษุผู้มีศีลบริสุทธินี้ว่ามี ๓
ระดับคือ

- พรหมจรรย์อย่างต่ำ
- พรหมจรรย์อย่างกลาง
- พรหมจรรย์อย่างสูง^{๕๖}

และในอรรถกถาของเนมิราชชาดกอธิบายว่า ภิกษุผู้ประพาศพรหมจรรย์ด้วย
ปรารถนาเทพนิกาย คือการเกิดเป็นเทวดา จัดเป็นพรหมจรรย์ขั้นต่ำ เพราะเจตนาต่ำ ภิกษุผู้
ประพาศพรหมจรรย์ถึงขั้นได้สมบัติ ๘ จัดว่าเป็นพรหมจรรย์ขั้นกลาง ภิกษุผู้ประพาศ
พรหมจรรย์จนบรรลุถึงพระอรหันต์ จัดว่าเป็นพรหมจรรย์ขั้นสูง^{๕๗}

พรหมจรรย์จัดเป็น ๓ ระดับ ดังกล่าวนี้ ก็โดยถือเอาระดับของการปฏิบัติเป็นเกณฑ์
โดยใจความก็คือ

- การปฏิบัติขั้นรักษาศีลบริสุทธินับเป็นพรหมจรรย์อย่างต่ำ
- การปฏิบัติขั้นเจริญสมาธิจนได้สมบัติ ๘ จัดเป็นพรหมจรรย์อย่างกลาง
- การปฏิบัติขั้นเจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหันต์ จัดเป็นพรหมจรรย์อย่างสูง

หลักการดังกล่าวแม้จะถือหลักไตรสิกขาเป็นเกณฑ์ในการจัดระดับพรหมจรรย์ แต่ก็
ใช้ได้กับการประพาศพรหมจรรย์ทั้งสำหรับคฤหัสถ์และสำหรับบรรพชิต เพราะโดยเนื้อหา
แล้วก็เท่ากับถือเอาผลของการปฏิบัตินั้นเองเป็นเกณฑ์ในการจัดเป็นระดับต่ำ ระดับกลาง
ระดับสูง กล่าวคือ

- ปฏิบัติได้บรรลุผลเพียงขั้นศีลบริสุทธินี้จัดเป็น พรหมจรรย์อย่างต่ำ
- ปฏิบัติได้บรรลุผลเพียงขั้นสมบัติก็จัดเป็นพรหมจรรย์อย่างกลาง
- ปฏิบัติได้บรรลุผลคือพระอรหันต์ก็จัดเป็นพรหมจรรย์อย่างสูง

ซึ่งการจัดระดับเป็น ๓ ระดับ ดังกล่าวนี้ก็ตรงกับกรกล่าวถึงความงามของพระ
พุทธศาสนาว่ามี ๓ ระดับ คือ

- อาทิกัลยาณะ งามในเบื้องต้น ซึ่งหมายถึงคำสอนระดับศีล
- มัชฌิมกัลยาณะ งามในท่ามกลาง ซึ่งหมายถึงคำสอนระดับสมาธิ

^{๕๖} ป.ที.ขุ.อิติ. ๓๕ / ๑๒๔ ; ส.วิ. ๑๕๐ / ๑๖๒ ; ส.ท.ที. ๒๖๖ / ๕๑๘ ; (เนมิราชชาดกที่
๔ แปล, หน้า ๒๔๕).

^{๕๗} ป.สุ. ๑๕๕ / ๓๖๔ ; ม.จ.ล. ๕๐๔ / ๓๕๔ ; (อาทิตตชาดกที่ ๘ แปล, หน้า ๕๘๘).

- ปรีโยสถานกัลยาณะ งามในที่สุด ซึ่งหมายถึงคำสอนระดับปัญญา^{๔๔}

ซึ่งทั้ง ๓ ระดับนี้ก็คือหลักไตรสิกขานั้นเอง การจัดระดับการประพาศิพรหมจรรย์ เป็น ๓ ระดับ ดังกล่าวก็ยังคงรวมอยู่ในพรหมจรรย์ ๒ ระดับ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น คือ ระดับโลกียะกับโลกุตระ เพียงแต่เป็นการสรุปในแนวลึก คือระดับผลที่จะพึงได้จากการประพาศิพรหมจรรย์ในแต่ละระดับว่าคืออะไรบ้างเท่านั้น

สรุปแล้วการประพาศิพรหมจรรย์นั้นได้มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล นับเนื่องมาจากพราหมณ์เป็นผู้สร้างพระพรหมขึ้นมาเพื่อให้เป็นพระเจ้าผู้บริสุทธิสูงสุด ซึ่งตามทัศนะทางพุทธศาสนาถือว่า พวกพราหมณ์ได้สร้างพระพรหมขึ้นมาให้เป็นผู้ไม่มีเมียบ จึงได้เกิดลัทธิประพาศิเหมือนพระพรหม ซึ่งเรียกว่า ประพาศิพรหมจรรย์ โดยไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณแยกตัวออกจากครอบครัวไปอยู่ตามป่าตามเขา เพื่อบำเพ็ญตบะ เป็นต้น แต่ถ้าถือตามทัศนะฮินดูแล้วพระพรหมนั้นเป็นผู้มีชายามีรูปร่าง การออกบวชประพาศิพรหมจรรย์ของพวกพราหมณ์ก็คือ ๒ อาศรมสุดท้ายในอาศรม ๔ ได้แก่ วนปรศน์ สันยาสิ ซึ่งในที่นี้เรียกรวม ๆ ว่า นักบวช ตามที่เข้าใจกันทั่วไป แต่นักบวชนอกพุทธศาสนานับแต่ก่อนยุคพุทธกาลมาจนถึงยุคพุทธกาลนั้นมีหลายรูปแบบ เรียกว่า ดาบส ฉานี ปาริพาชก นักพรต โยคี ชฎินิครนถ์ อเจลก มุณฑสวาก มคันทิกะ เตทัณฑิกะ อวิรุทธกะ โคตมกะ เทวธัมมิกะ กุกกุรวัตถ์ โควัตถ์ มุนี หรือ สิทธา อย่างใดอย่างหนึ่ง

ส่วนวิธีการหรือหลักการประพาศิพรหมจรรย์นอกพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างกันหลายแบบ บางลัทธิก็มีการวางแบบปฏิบัติไว้ชัดเจน แต่บางลัทธิก็ไม่ได้วางแบบปฏิบัติไว้ชัดเจนสุดแต่ผู้ปฏิบัติจะกำหนดขึ้นมาเอง

การประพาศิพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนานั้น พระสิริมคคลาจารย์ได้ประมวลไว้ในหนังสือมัจฉลัตถทีปนีว่ามี ๑๐ ประการ คือ ทาน เวทย์วัจจะ เบญจศีล อัปปมัญญา เมถุนวิริติ สทธารสันโดษ วิริยะ องคอุโบสถ อริยมรรค ศาสนา และยังเพิ่มอีก ๒ คือ ธรรมเทศนาและอัชฌาสัย

การประพาศิพรหมจรรย์ทั้ง ๑๒ ประการของพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้วก็สรุปหรือสงเคราะห์ลงในหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ และหลักไตรสิกขานั้นเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้วางหลักการประพาศิพรหมจรรย์ไว้ทั้งระดับคฤหัสถ์และระดับบรรพชิตหรือทั้งระดับโลกียะและระดับโลกุตระ แม้ว่าในบางคัมภีร์จะจัดพรหมจรรย์เป็น ๓ ระดับ คือ

^{๔๔} วิสุทฺธิ. ๑ / ๒๗๓.

อย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูง ก็สรุปลงได้ในพรหมจรรย์ ๒ ระดับ คือระดับโลกียะและระดับโลกุตระนั้นเอง โดยที่การประพุดติพรหมจรรย์ทั้งหมดนั้นหากกล่าวโดยสรุปก็รวมลงในหลักการใหญ่คือไตรสิกขาทั้งนั้น ฉะนั้นในทางพระพุทธศาสนาจึงสรุปว่า การปฏิบัติในทางศาสนาทั้งหมดรวมเรียกว่า พรหมจรรย์

บทที่ ๓

การประพาศิพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา

๑. ความหมายของการบวช

คำว่า การออกบวช หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บรรพชา หมายความว่า ออกจากบ้าน เรือนไปใช้ชีวิตปราศจากการครองเรือน ออกจากการเสพงามหรือเสพเมณฑุฯ ออกจากการใช้ชีวิตแบบชาวบ้านทั่ว ๆ ไป

ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย^๑ ได้วิเคราะห์คำว่า ปพพชชา ไว้ว่า ปพพชนฺติ - ตี อุปคจฺจนฺติ อุปสงกมฺนฺติ แปลว่า ย่อมเข้าไปใกล้ คือเข้าไปหา

ในอรรถกถาทิฆนิกาย^๒ อรรถกถาสังยุตตนิกาย^๓ ได้กล่าวตรงกันว่า ปพพชชยฺยนฺติ ปฏิปชชยฺย มีความหมายว่า การบรรพชาคือการปฏิบัติ

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย^๔ ได้กล่าวไว้ว่า เนกขมมฺสฺสุนฺติ เนกขมมํ วุจฺจติ ปพพชชชา ตํ อารพฺภ อุปฺปชชชนฺนํ แปลว่า บรรพชา บัณฑิตเรียกว่า เนกขัมมะ (คือออกจากกาม) สุขที่ปรารถนาเนกขัมมะนั้นเกิดขึ้น เรียกว่า เนกขัมมะสุข (คือสุขเกิดจากออกจากกาม)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ว่า การบวช หรือบรรพชา คือ การออก การละเว้นหรืองดเว้น การออกบวชหรือการบรรพชานั้น หมายความว่า ออกหรือการเว้นออกจากการประพาศิขั้ว^๕

สรุปได้ว่า การออกบวชหรือบรรพชานั้น หมายถึงการออกจากการครองเรือน ออกจากการมีครอบครัว ออกจากการเสพเมณฑุ

^๑ป.สุ. ๘๐ / ๑๕๒.

^๒ป.สุ. ๒๕๑ / ๑๔๕.

^๓สา.ป. ๑๕๔ / ๒๐๑.

^๔มโน.ป. ๖๖ / ๖๐.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การบวชในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓.

๒. วิธีการบวชในพระพุทธศาสนา

วิธีการหรือรูปแบบการออกบวชประเพณีพรหมจรรย์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นมี ๘ วิธี^๖ ดังนี้

(๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา^๗ เป็นวิธีการบวชแบบแรก ในสมัยปฐมโพธิกาลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานการบวชให้แก่กุลบุตรผู้ต้องการบวช ด้วยพระวาจาของพระองค์เอง ซึ่งการบวชแบบนี้มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ การบวชแก่กุลบุตรผู้ที่ยังไม่บรรลุนั้นพระอรหันต์พระองค์จักตรัสว่า เอหิ ภิกขุ สุวชาโต ฆมโม จร พรหมจรรย์ สมมา ทุกขสฺส อนตฺทริยาย เแปลว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบเถิด ผู้ที่ได้รับการบวชแบบนี้เป็นครั้งแรกคือ พวกปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ส่วนการบวชที่ประทานแก่กุลบุตรที่ได้บรรลุนั้นพระอรหันต์ เป็นผู้ที่ทำที่สุดแห่งทุกข์แล้ว พระองค์จักตรัสว่า เอหิ ภิกขุ สุวชาโต ฆมโม จร พรหมจรรย์ เแปลว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เถิด” ซึ่งการบวชแบบนี้ จักไม่มีคำว่า เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบเถิด ผู้ที่ได้บวชแบบนี้ครั้งแรกคือ พระยสะ

(๒) ติสรณคมนอุปสัมปทา^๘ เป็นวิธีการออกบวชที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้สาวกทำหน้าที่แทนพระองค์ สามารถบวชให้กุลบุตรผู้ที่ต้องการบวชได้ เหตุที่พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตให้สาวกบวชแก่กุลบุตรได้ ซึ่งเนื่องมาจากพระพุทธเจ้าได้ทรงส่งสาวกไปประกาศพรหมจรรย์ในแคว้นต่าง ๆ เมื่อมีกุลบุตรที่อยู่ห่างไกลอยากออกบวชก็ต้องเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจึงจะบวชได้ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่ากุลบุตรเหล่านั้นต้องเดินทางด้วยความยากลำบากจึงทรงอนุญาตให้สาวกบวชแก่กุลบุตรได้ ด้วยการให้ผู้ที่บวชนั้นปลงผม โกนหนวดโกนเครา ตัดเล็บมือเล็บเท้าให้เรียบร้อยก่อน แล้วจึงให้นุ่งผ้ากาสาเยะ ทำผ้าอุตตราสงฆ์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วเข้าไปหาพระภิกษุ ด้วยการนั่งกระหม่อม ประคองอัญชลี แล้วเปล่งวาจาว่า ยมหํ วทามิ ตํ วเทมิฯ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ . ฆมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ . สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ . ทุตฺติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ . ทุตฺติยมฺปิ ฆมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ . ทุตฺติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ . ตตฺติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ . ตตฺติยมฺปิ ฆมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ . ตตฺติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ .ฯ

^๖ สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔.

^๗ ส.ท. ๓๖ / ๘๘; มโน.ป. ๒๐๒ / ๗๕.

^๘ สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔.

การออกบวชแบบนี้เป็นการออกบวชด้วยการถึงไตรสรณคมน์ คือ การเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ตั้งแต่บัดนั้นมาพระพุทธเจ้าก็ได้เลิกการบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

(๓) โอวาทปฎิภคณอุปสัมปทา^๕ เป็นวิธีการออกบวชที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานโอวาทแก่กุลบุตรด้วยคำสั่งสอน ซึ่งการอุปสมบทแบบนี้ทรงใช้เฉพาะแก่พระมหากัสสปะองค์เดียวเท่านั้น เนื่องจากพระมหากัสสปะได้ปลงผมและโกนหนวด แล้วนุ่งห่มผ้ากาสาเย ออกบวชบรรพชาอุทิศพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์อยู่แล้ว โดยที่ท่านคิดว่าการครองเรือนนั้นคับแคบ บรรพชาเป็นช่องว่าง ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์อย่างยิ่ง บริสุทธิ์อย่างเยี่ยม คุณงามความดีที่ขัดแล้ว กระทำไม่ได้ง่าย ฉะนั้น เราจึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเย ออกจากเรือน บรรพชาหาเรือนมิได้เกิด^๖ จากนั้นก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ใต้ต้นพทุพตกนิโครธ ในระหว่างเมืองราชคฤห์และเมืองนาลิณฑา พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานการบวชเป็นภิกษุให้แก่พระมหากัสสปะด้วยโอวาท ๓ ข้อ คือ

๑. ดูก่อนกัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเข้าไปตั้งไว้ซึ่งความละเอียดและความเกรงกลัวอย่างแรงกล้าในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ ผู้เป็นมัชฌิมะ อย่างแรงกล้า
๒. ดูก่อนกัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล กระทำซึ่งธรรมทั้งปวงนั้นให้มีประโยชน์ กระทำไว้ในใจ รวบรวมจิตทั้งปวงเงี่ยงโสตฟังธรรม แล้วพิจารณาเนื้อความของธรรมนั้น
๓. ดูก่อนกัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า กายคตาสติ อันประกอบด้วยสุข เราจักไม่ละสติที่เป็นไปในกาย ด้วยการพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ ดังนี้

(๔) ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา^๖ เป็นวิธีการออกบวชที่พระพุทธเจ้าให้อุปสมบทแก่กุลบุตรด้วยการพยากรณ์ปัญหา (การไต่ถามและการตอบปัญหา) ซึ่งได้ทรงประทานแก่พระโสပါกะที่มีอายุเพียง ๗ ขวบเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามปัญหาเกี่ยวกับบอสุก ๑๐

^๕ สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔.

^๖ วิ.มหา. ๑ / ๑๐ / ๑๔.

^๖ สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔.

ข้อ เมื่อพระโสปกะได้กราบทูลปัญหาจบ พระพุทธเจ้าก็ได้ให้การอุปสมบทแก่พระโสปกะเป็นกรณีพิเศษ^{๑๒}

(๕) ครุฑมมปฏิภคณอุปสัมปทา^{๑๓} เป็นวิธีการออกบวชที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานแก่พระนางปชาบดีโคตมีเท่านั้น ด้วยการให้รับครุฑธรรม ๘ ประการ^{๑๔} คือ

๑. ภิกษุณีผู้อุปสมบทแล้วตั้ง ๑๐๐ พรรษา ฟังทำการอภิวัต ลุกรับ อัญชสิทธิ์ธรรม สามิจิกรรมแก่ภิกษุซึ่งอุปสมบทแล้วในวันนั้น แม้ธรรมนี้อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ
๒. ภิกษุณี ไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่หาภิกษุมิได้ แม้ธรรมนี้ อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ
๓. ภิกษุณี ฟังหวังธรรม ๒ ประการ คือ ถามอุโบสถและเข้าไปฟังโอวาทแต่ภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน แม้ธรรมนี้ อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ
๔. ภิกษุณี จำพรรษาแล้ว ฟังปวารณาในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยฐานะทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยินหรือโดยรังเกียจสงสัย แม้ธรรมนี้ อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ
๕. ภิกษุณีต้องอาบัติหนักแล้ว จะต้องประพุดิมานัตต์ ปักข์หนึ่ง ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย แม้ธรรมนี้ อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ
๖. นางสิกขมานา ผู้มีสิกขาอันได้ศึกษาแล้วในธรรม ๖ อย่าง คือ สิกขาบทข้อหนึ่งคือ ปาณาติปาตา ฯเปฯ วิกาลโภชนา... ตลอดสองปี ฟังแสวงหาอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย แม้ธรรมนี้ อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ
๗. ภิกษุณี ไม่พึงคำ ไม่พึงคติเตยนิกขุโดยปริยายใด ๆ แม้ธรรมนี้ อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ
๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามมิให้ภิกษุณีว่ากล่าวสั่งสอนภิกษุ เปิดให้ภิกษุว่ากล่าวสั่งสอนภิกษุณีแต่ฝ่ายเดียว แม้ธรรมนี้ อันภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา

^{๑๒} บ. เถร. ๒๖ / ๓๖๔ / ๒๘๕ .

^{๑๓} สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔ .

^{๑๔} ป.ที. ๒๔ / ๓๘ .

ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิตฯ

ต่อมาครุธรรม ๘ ประการนี้ได้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสตรีที่ต้องการอุปสมบท เมื่อสามารถปฏิบัติได้ตามนี้พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงอนุญาตให้อุปสมบทเป็นภิกษุณีได้

(๖) ทูเตนะอุปสัมปทา^๕ เป็นวิธีการออกบวชที่พระพุทธเจ้าได้ใช้เพื่อป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้นในระหว่างเดินทางแก่นางอัทธกาสี คณิกา โดยที่นางได้ส่งทูตไปทูลขออนุญาตต่อพระพุทธเจ้าเพื่ออุปสมบทเป็นภิกษุณี พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสแก่ภิกษุให้ภิกษุทำการอุปสมบทแก่นางอัทธกาสี คณิกา เป็นนางภิกษุณีได้ ซึ่งการบวชแบบนี้มีเพียงแก่นางอัทธกาสี คณิกาคนเดียวเท่านั้น

(๗) อัญญาจิกออุปสัมปทา^๖ เป็นวิธีการออกบวชที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตอุปสมบทอันประกอบด้วยกรรมวาจา ๘ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตสำหรับการอุปสมบทเป็นนางภิกษุณี เป็นการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ๒ ครั้ง ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์และฝ่ายภิกษุสงฆ์ รวมแล้วเป็นกรรมวาจา ๘ ครั้ง การบวชแบบนี้ใช้กับการบวชแก่ภิกษุณีสงฆ์ทั่วไป

(๘) ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา^๗ เป็นวิธีการออกบวชที่พระพุทธเจ้าได้ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ โดยให้คณะสงฆ์บวชกุลบุตรได้ ด้วยวิธีสวดญัตติกรรมวาจา ซึ่งการบวชแบบนี้เป็นแบบการบวชของเถรวาทได้นำมาบวชแก่กุลบุตรจนกระทั่งถึงปัจจุบัน การประชุมสงฆ์นั้นจะต้องประชุมสงฆ์ตั้งแต่ ๕ รูป จนกระทั่งถึง ๒๐ รูปขึ้นไป ตามพุทธบัญญัติที่ได้ทรงตรัสไว้ว่า ถ้าอยู่ในปัจฉิมประเทศให้มีพระสงฆ์ ๕ รูปขึ้นไปบวชแก่กุลบุตรได้ แต่ถ้าอยู่ในมัชฌิมประเทศให้มีพระสงฆ์ตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไปจึงจะบวชแก่กุลบุตรได้ ผู้ที่จะบวชเป็นพระสงฆ์นั้นต้องมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จึงจะบวชเป็นพระภิกษุได้ ผู้ที่ได้รับการบวชแบบนี้เป็นครั้งแรกคือ พระราชนัดดา ซึ่งมีพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌายะ นับแต่นั้นมาพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงให้ใช้การบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา^๘

^๕ สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔.

^๖ สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔.

^๗ สม.วิ. ๕๑๐ / ๓๕๔..

^๘ วิ.มหา.๔ / ๘๕ / ๗๗.

๓. คุณสมบัติของผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

บุคคลที่สงฆ์พึงให้บวชเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนานั้น ต้องประกอบ ด้วยคุณสมบัติ^{๑๕} ดังนี้

๑. ต้องเป็นชาย

๒. ต้องมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์

๓. ต้องมิใช่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน

๔. ต้องมิใช่รบกวนบุคคลที่ถูกห้ามเด็ดขาด คือต้องห้ามเพราะเพศบกพร่อง เพราะ ประพฤติผิดพระธรรมวินัย เพราะประพฤติผิดต่อกำเนิดของตนเอง

จำพวกเพศบกพร่องมี ๒ ประการ^{๒๐} คือ ๑. ปันทกะ แปลตามความหมายว่า บั้นเข่าหัก ๆ ได้แก่ชายที่มีราคะกล้า ประพฤตินอกจารีตในทางเสพกามและช่วยวนชายอื่น ๑ ชายที่ถูกตอน ๑ กระเทย โดยกำเนิด ๑ ๒. อุภโตพยัญจนกะ แปลตามความหมายว่า คนมี ทั้ง ๒ เพศ คือเป็นเพศหญิงก็มี เป็นเพศชายก็มี

จำพวกคนทำผิดต่อพระธรรมวินัย (ศาสนา) มี ๗ จำพวก^{๒๑} คือ ฆ่าพระอรหันต์ ๑, คนทำร้ายภิกษุณี ได้แก่คนผู้ข่มขืนภิกษุณีในอัชฌายาร ๑ คนลักเพศ ได้แก่คนที่ถือเพศภิกษุ เาเอง ที่เรียกว่า เถยยาสังวาส ๑ ภิกษุไปเข้ารีตเดียรฉัตร ๑ ภิกษุเคยต้องปาราชิกละเพศไป แล้ว ๑ ภิกษุผู้ทำสังฆเภท ๑ คนทำร้ายพระศาสดาจนถึงห้อพระโลหิต ๑

จำพวกที่ผิดต่อกำเนิดของตนเอง^{๒๒} คือ คนฆ่ามารดา ๑, คนฆ่าบิดา ๑

คุณสมบัติของบุคคลที่จะบรรพชาได้นั้น แบ่งออก ๘ อย่าง^{๒๓} คือ

๑. คนมีโรคอันจะติดต่อกันได้แก่โรค ๕ อย่าง คือ กุฎฐ์ โรคเรื้อน คณโท โรคฝี กิลาส โรคกลาก โสโส โรคมองคร่อหรือหืดอันมีอาการคล้ายกัน อปมาโร โรคลมบ้าหมู

๒. คนมีอวัยวะบกพร่อง คือมีมือขาด มีเท้าขาด มีทั้งมือทั้งเท้าขาด มีหูขาด มีจมูก ขาด มีทั้งหูทั้งจมูกขาด เป็นต้น

^{๑๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕๔ - ๕๕.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

๓. คนมือวิยะไม่สมประกอบ คือคนค่อม คนเตี้ย คนคอพอก

๔. คนพิการ คือคนตาบอดตาใส

๕. คนทุรพล คือคนแก่อ่อนแอ คนเปลี้ย

๖. คนอันมารดาบิดาไม่ได้อนุญาต

๗. คนเคยถูกอาชญาหลวง

๘. คนประทุษร้ายความสงบ

และอีกอย่างหนึ่ง ผู้บวชประพฤติพรหมจรรย์จะต้องมีอัฐฐบริวารครบถ้วนจึงบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาได้ อัฐฐบริวารของภิกษุ มี ๘ อย่างคือ จีวร สงบ สังฆาฏิ ประคต เหว ผ้ากรองน้ำ บาตร มิดโกน เข็มเย็บผ้า

๔. เป้าหมายของการบวชในพระพุทธศาสนา

เป้าหมายของการบวชในพระพุทธศาสนาก็คือเพื่อความพ้นทุกข์ ดังที่ปรากฏในพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสในการประทานอุปสมบทแก่โกณฑัญญะหัวหน้าปัญจวัคคีย์ เป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาว่า เอहि ภิกษุ สุวากขาโต ธมโม จร พรหมจรรย์ สมมา ทุกขสส อนตฺทิริยาฯ^{๒๔} แปลว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด^{๒๔}

กล่าวโดยสรุป การบวชในพระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มแรกประกาศพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธเจ้าได้ทรงวางรูปแบบของวิถีชีวิตนักบวชหรือบรรพชิตไว้อย่างชัดเจนมาแต่เริ่มแรกโดยมีลักษณะสำคัญคือเป็นวิถีชีวิตที่ต่างชาวบ้านโดยสิ้นเชิง ที่เรียกว่า อนาคาริก คือชีวิตที่ไม่เกี่ยวข้องกับบ้านเรือน ส่วนวิธีการบวชนั้น ได้มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นลำดับตามความเหมาะสมแก่สถานการณ์ของการพระศาสนา โดยเริ่มต้นจากวิธีบวชแบบง่าย ๆ โดยพระพุทธเจ้าโดยตรงมาเป็นการบวชด้วยวิธีการของสงฆ์ในที่สุด วัตถุประสงค์ของการบวชก็คือเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ โดยมีเป้าหมายคือเพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ เพื่อพ้นทุกข์

๕. การประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา

๕.๑ หลักการใหญ่ : ไตรสิกขา

หลักการประพฤติพรหมจรรย์สำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา ปรากฏในขัมมจักกัปปวัตตนสูตรดังที่ว่า

^{๒๔} วิ.มหา.๔ / ๑๘ / ๒๓.

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนที่สุดสองนี้อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เพราะเป็นธรรมอันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนที่มีกิเลสหนา ไม่ใช่ไปจากข้าศึกคือกิเลสไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง, การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตน ให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ ไม่ใช่ไปจากข้าศึก คือกิเลส ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง, ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอันเป็นกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๒๕}

ในปฐมเทศนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ปัญจวัคคีย์นี้ ได้ทรงประกาศหลักการประพัตติพรหมจรรย์ของบรรพชิตหรือภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้ชัดเจนโดยทรงชี้ให้เห็นหลักการที่ผิดและทรงแสดงหลักการที่ถูกต้องที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ดังที่พระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางสายกลาง อันไม่ข้องเกี่ยวกับข้อปฏิบัติที่สุดโต่งสองประการนี้ ตถาคตตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น เป็นไฉน? ทางนั้นคืออริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^{๒๖}

หลักการประพัตติพรหมจรรย์ที่พระพุทธองค์ทรงไม่ให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาประพัตติ ๒ อย่าง คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกหมุ่นอยู่ในกาม

๒. อัตตกิลมณานุโยค คือการทรมานตน

ทั้ง ๒ อย่างนี้มีไว้เป็นทางเพื่อถึงความพ้นทุกข์ ส่วนหลักการที่พระพุทธองค์ทรงสอนเพราะหลักการให้ภิกษุประพัตติคือหลักแห่งอริยมรรคอันเป็นทางที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์

^{๒๕} วิ.มหา. ๔ / ๑๓ / ๑๕.

^{๒๖} วิ.มหา. ๔ / ๑๓ / ๑๘ ; บุ.ปฎิ. ๓๑ / ๕๕๘ / ๕๐๖

ได้ หลักอริยมรรคทั้ง ๘ ประการนั้น พระพุทธเจ้าได้สงเคราะห์ลงในหลักปฏิบัติหรือหลัก
การใหญ่ ๓ ประการ คือ หลักศีลที่เรียกว่า สीलขันธ ๑ หลักสมาธิที่เรียกว่า สมาธิขันธ ๑
และหลักปัญญาที่เรียกว่า ปัญญาขันธ ๑ ดังที่ปรากฏดังในอุพเวทลสูตรว่า

อริยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ลงในขันธ ๓ คือ
สัมมาวาจา สัมมากัมมตะ สัมมาอาชีวะ ทรงสงเคราะห์ลงในศีลขันธ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ทรงสงเคราะห์ลงในสมาธิขันธ สัมมา
ทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ทรงสงเคราะห์ลงในปัญญาขันธ^{๒๑}

ขันธ ๓ ดังกล่าวในพระสูตรนี้ก็คือ ไตรสิกขา ได้แก่ สीलสิกขา จิตตสิกขา ปัญญา
สิกขา นั้นเองเพียงแต่เรียกชื่อต่างกันออกไปเท่านั้น

การประพาศิพรหมจรรย์ของภิกษุพึงปฏิบัติตามหลักปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ อธิศีล ๑ อธิ
จิต ๑ อธิปัญญา ๑ ดังในขุททกนิกาย มหานิเทศ ได้อธิบายถึงลักษณะและความหมายของ
สิกขาทั้ง ๓ ไว้ดังนี้

อธิศีลสิกขาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล เป็นผู้สำรวมด้วยปาฏิ
โมกข์สังวร ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย
สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย สीलขันธน้อย สीलขันธใหญ่ ศีลเป็นที่
ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นพื้นฐาน เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก
เป็นประธานแห่งความดีพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย นี้ชื่อว่าอธิศีลสิกขา
อธิจิตสิกขาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม
บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุตติยฌาน
มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์
เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปีติสิ้นไป
จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระ
อริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้มานี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข บรรลु
จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสที่มี
อยู่ก่อนนี้ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิอยู่นี้ชื่อว่า อธิจิตสิกขา อธิ
ปัญญาสิกขาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญาประกอบด้วย
ปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะเจ้าแรกเกิด ให้ถึงความสิ้น

^{๒๑} ม.ม. ๑๒ / ๕๐๘ / ๓๘๘ - ๓๘๙.

ทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้คือความดับอาสวะ นี้คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่าอริปัญญาสิกขา^{๒๔}

จากที่กล่าวมาแสดงว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการประพุดิพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้เป็น ๓ ขั้น ตามหลักไตรสิกขา ซึ่งหลักการประพุดิดังกล่าวมีความต่อเนื่องกันไปตามลำดับโดยเริ่มจากการฝึกอบรมกาย วาจา ให้เรียบร้อย เรียกว่า อริศีลสิกขา ซึ่งเริ่มจากปัจจัยที่อยู่ภายนอก จากนั้นก็ฝึกอบรมในปัจจัยที่อยู่ภายในคือ จิตใจ เรียกว่า อริจิตตสิกขา และขั้นสุดท้ายฝึกอบรมหรือพัฒนาส่วนลึกสุดของชีวิตคือมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในสังขารธรรม เรียกว่า อริปัญญาสิกขา เพราะว่าศีลเป็นพื้นฐานของการฝึกสมาธิทำให้จิตสงบ เมื่อจิตสงบแล้วปัญญาก็เกิดขึ้นตามลำดับ ซึ่งแต่ละขั้นมีรายละเอียดดังปรากฏในพระบาลีดังนี้

การประพุดิพรหมจรรย์ขั้นรักษาศีล (อริศีลสิกขา)

การประพุดิพรหมจรรย์ของพระภิกษุหรือนักบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อที่จะขัดเกลาจิตใจในขั้นพื้นฐานคือการรักษาศีลด้วยการอบรมกาย วาจา ให้เรียบร้อย ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานของการประพุดิพรหมจรรย์อันสำคัญของกระบวนการฝึกอบรมที่ต่อเนื่องกันกับสมาธิและปัญญา ดังในฉัตตนิคาเย มหาวรรค ได้กล่าวไว้ว่า

ศีลอย่างนี้ สมาธิอย่างนี้ ปัญญาอย่างนี้ สมาธิที่ศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาที่สมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยสิ้นเชิง คือ จากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ^{๒๕}

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย^{๒๖} ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศีล คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงมีความสำรวมในปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษทั้ง

^{๒๔} บุ.มหา. ๒๕ / ๔๗๔ / ๒๕๒ - ๒๕๓.

^{๒๕} ที.ม. ๑๐/๓๕ - ๓๗ / ๕๕ - ๕๕ ; ๘๘ - ๘๕ / ๑๐๘ - ๑๑๒ ; ๕๒ / ๑๑๖ ; ๑๑๑ / ๑๔๓ ; ๑๑๖ / ๑๔๗

^{๒๖} ขุ.จู.พ. ๓๐ / ๕๒ / ๒๐.

หลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วงในสิกขาทั้งหลาย ซึ่งหมายถึงการสำรวมกาย วาจา ใจ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๐} ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า เจตนาชื่อว่า คีล เจตสิกชื่อว่า คีล สังวรชื่อว่าคีล การไม่ล่วงละเมิดสิกขาชื่อว่า คีล ทั้ง ๓ ประการนั้นมี เจตนา เจตสิก สังวร และการไม่ล่วงละเมิดสิกขา เหล่านี้ชื่อว่า คีล

ในขุททกนิกาย มหานิเทศ ได้กล่าวถึงคีล ในตอนหนึ่งไว้ว่า คีลและวัตรเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีคีล สำรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ และโคจรอยู่ เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณเล็กน้อย สมาทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วงในสิกขาบททั้งหลายนั้น นี้เป็นคีล^{๓๑}

ในเถรคาถา ได้กล่าวว่า คีลนั้นเป็นพื้นฐานของพรหมจรรย์เพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายอันสูงสุดจะต้องเริ่มที่คีล ดังที่ว่า คีลเป็นที่ตั้งและเป็นบ่อเกิดของความดีทั้งหมดเป็นประธานของธรรมทั้งปวง ดังนั้นพึงชำระคีลให้บริสุทธิ์ พึงสังวรคีล คีลเป็นเครื่องกั้นความทุจริต ทำจิตให้ร่าเริง เป็นท่าที่หยั่งลงสู่มหาสมุทร คือพระนิพพาน^{๓๒} พระโยคาวจรผู้มีปกติเห็นภัยในวิถุฏสงสารอันสุขุมและละเอียดลุ่มลึก ผู้มีปัญญาเทียบแหลม ผู้ประพาศคีลโดยเอื้อเพื่อ พึงได้บรรลุนิพพานโดยไม่ยาก^{๓๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงความสำคัญของคีลดังนี้ว่า แท้จริงคำสอนของพระศาสดา ไพบเราะในเบื้องต้นก็เพราะทรงแสดงถึงคีล คีลนั้นชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพระศาสนา บุคคลที่รักษาคีลให้บริสุทธิ์หมดจดแล้ว ชื่อว่าเป็นการสร้างกุศลธรรมในเบื้องต้น^{๓๔}

ในอภิธานียสูตร ได้กล่าวถึงความสำคัญของคีลไว้ว่า ภิกษุผู้ดำรงอยู่ในคีล สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในการบริโภคและประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียรเครื่องตั้งอยู่ ภิกษุผู้มีปกติพากเพียรอยู่อย่างนี้ ไม่เกียจคร้านตลอดวันและคืน บำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อถึง

^{๓๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖ - ๒๑.

^{๓๑} ขุ.มหา. ๒๕ / ๘๑ / ๖๐.

^{๓๒} ขุ.มหา. ๒๕ / ๓๓๘ / ๓๐๓ - ๓๐๘.

^{๓๓} ขุ.มหา. ๒๕ / ๒๐๘ / ๒๒๕.

^{๓๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖ - ๒๐.

ความเกษมจากโยคะ ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาทหรือมีปกติเห็นภัยในความประมาทเป็น ผู้ไม่ควรเพื่อความเสื่อม ชื่อว่าประพฤติกอถนินพพานทีเดียว^{๓๖}

ในโศณทัณฑสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับ โศณทัณฑพราหมณ์เกี่ยวกับการ รักษาศีลของพระภิกษุสงฆ์ในพระศาสนาที่ว่า จุดเริ่มต้นของความดี เป็นเครื่องชำระเพื่อให้ ถึงสิ่งที่ดีมีปัญญาสามารถใช้ปัญญาให้ถึงจุดมุ่งหมายนั้น จะต้องเป็นผู้มีศีล ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนพราหมณ์ ศีลย่อมชำระปัญญาให้บริสุทธิ์ และปัญญาเล่าก็ชำระศีลให้บริสุทธิ์เหมือนกัน ศีลอยู่ที่ใด ปัญญาอยู่ที่นั่น ผู้ที่มีศีลก็มีปัญญา ผู้ที่มีปัญญาก็มีศีล^{๓๗}

จากที่ได้กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความหมายและความสำคัญของศีลว่า ศีลนั้นเป็น พื้นฐานของการประพฤติปฏิบัติพรหมจรรย์ เป็นรากฐานของความดี เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจ ชำระกิเลสที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

ศีลนั้นมีอยู่ ๔ ประเภท เรียกว่า จตุปาริสุทธิศีล ๔^{๓๘} คือ

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคืออาการสำรวมในพระปาฏิโมกข์
๒. อินทริยสังวรศีล ศีลคืออาการสำรวมอินทริย์ ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
๓. อาชีวะปาริสุทธิศีล ศีลคืออาการสำรวมในการเลี้ยงชีพโดยชอบธรรมบริสุทธ
๔. ปัจจัยสันนิสสิตศีล ศีลคืออาการพิจารณาก่อนการใช้สอยปัจจัย ๔ คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคืออาการสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ ศีลคือ พระวินัยบัญญัติ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติข้อวัตรเป็นกฎระเบียบข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุ เรียกว่า ปาฏิโมกข์^{๓๙} ซึ่งพระภิกษุจะต้องยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดมิให้ก้าวล่วงในข้อบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติเอาไว้ พระวินัยของพระภิกษุนั้น ได้มีการแบ่งบทบัญญัติเป็นหมวด ๆ ดังนี้ คือ

ปาฏิโมกข์ คือพระวินัยของพระภิกษุ มี ๒๒๗ ข้อ ประกอบด้วย

^{๓๖} อก. จตุกก. ๒๑ / ๓๗ / ๔๗.

^{๓๗} ที.ที. ๘ / ๑๕๓ / ๑๒๗.

^{๓๘} อภิ.วิ ๑ / ๕๕.

^{๓๙} อก.ทก. ๒๐ / ๔๓๗ / ๑๒๓.

- หมวดที่ ๑. เรียกว่า ปาราชิก ๔
 หมวดที่ ๒. เรียกว่า สังฆาทิเสส ๑๓
 หมวดที่ ๓. เรียกว่า อนียต ๒
 หมวดที่ ๔. เรียกว่า นิสัคคียปาจิตติย์ ๓๐
 หมวดที่ ๕. เรียกว่า ปาจิตติย์ ๕๒
 หมวดที่ ๖. เรียกว่า ปาฏิเทสนียะ ๔
 หมวดที่ ๗. เรียกว่า เสงขิยะ ๗๕
 หมวดที่ ๘. เรียกว่า อธิกรณสมถะ ๗

จากบทบัญญัติในแต่ละหมวดนั้นมีบทบัญญัติกำหนดโทษเอาไว้แตกต่างกัน มีตั้งแต่โทษประหารชีวิต คือ ปาราชิก 4 (ขาดจากการเป็นพระภิกษุ) - ติดคุก คือ สังฆาทิเสส 13 (การเข้าอยู่กรรม เป็นการชดใช้กรรม) โทษปรับ คือ นิสัคคียปาจิตติย์ ปาจิตติย์ ปาฏิเทสนียะ, เสงขิยะ อธิกรณสมถ เหล่านี้เมื่อล่วงละเมิดจะต้องแสดงอาบัติ (การประจานโทษตนเอง)

อีกนัยหนึ่ง คีล คือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงแสดงไว้เป็นหลักใหญ่หรือหลักทั่วไป ซึ่งเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์^{๔๐} คือ

สพฺพปาปสฺส อภรณํ กุสลสฺสุปสมปทา
 สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ.

ขณฺ्हิตฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา
 นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺน พุทฺธา
 น หิ ปพฺพชฺชิตฺโต ปรุปฺจมาตี
 สมโณ โหตี ปรี วเรหฺยฺยฺนโต.

อนุปวาโท อนุปจมาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
 มตฺตตฺถญฺจ จ ภตฺตตฺถมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
 อธิจฺจิตฺเต จ อาโยโก เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ .๑

แปลความว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง ยังกุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตของตนให้ผ่องใส นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ความอดทน ความอดกลั้น เป็นตบะ (เป็นธรรมเครื่องเผากิเลส) อย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสพระนิพพานว่าเป็นธรรมอันเยี่ยม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ ความไม่กล่าวร้าย

^{๔๐} ที.ม. ๑๐ / ๕๔ / ๕๗ ; สมนต. ๑ / ๒๑๓.

๑ ความไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๑ ความรู้จักประมาณในการบริโภค ๑ ความยินดีในที่นั่งที่นอนอันสงัด ๑ การประกอบด้วยความเอื้อเฟื้อในอธิจิต ๑ นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วโอวาทพระปาฏิโมกข์ ที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ประกอบด้วยหมวดธรรม ๓ ประการ คือ

หมวดธรรมที่ ๑ ประกอบด้วย

๑. การไม่ทำบาปทั้งปวง
๒. การทำกุศลให้ถึงพร้อม
๓. การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์

หมวดธรรมที่ ๒ ประกอบด้วย

๑. ความอดทน เป็นการปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องผาณิต
๒. ผู้รู้จริง พึงชื่นชมพยานว่า เป็นธรรมอันเยี่ยม
๓. ผู้ฆ่าสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต
๔. ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ

หมวดธรรมที่ ๓ ประกอบด้วย

๑. การไม่พูดร้าย
๒. การไม่ทำร้าย
๓. การสำรวมในพระปาฏิโมกข์
๔. การรู้จักประมาณในการบริโภค
๕. การนั่งนอนในที่อันสงบ
๖. การหมั่นประกอบกิจทำจิตใจให้หมดจดจากกิเลส

รวมความแล้วไม่ว่าศีลนั้นจะอยู่ในประเภทใดหรือชั้นใดก็ตาม ถือได้ว่าเป็นหลักขั้นพื้นฐานของการประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งเป็นการปฏิบัติเพื่อความเจริญงอกงาม ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “คุณภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้อันบุคคลประพฤติรักษามีสิกขาเป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นอย่างยิ่ง มีวิมุตติเป็นสาระ มีสติเป็นอธิปไตย”^๑

^๑ อัง.จตุกก. ๒๑ / ๒๔๕ / ๒๗๖.

๒. อินทริยสังวรศีล ศีลคือการสำรวมระวังในอินทริย ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มิให้เกิดความยินดีในร้าย ในเมื่อได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัส กาย และได้รับรู้อารมณ์ทางใจ ดังในอุพหัตถปโทปสูตรว่า

ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ยึดถือซึ่งนิมิต ไม่ยึดถือซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศล ธรรมบาปทั้งหลาย คืออกิขาและโทมนัสย่อมไหลไปสู่ภิกษุผู้ไม่สำรวมซึ่ง จักขุ เพราะจักขุนทริย เป็นเหตุ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสังวรซึ่งจักขุนทริยนั้น ย่อมรักษาจักขุนทริยนั้นได้^{๔๒}

๓. อาชีวปาริสุทธิศีล ศีลคือการสำรวมระวังในการเลี้ยงชีพ เว้นจากการมิชอบธรรม ที่เป็นมิจอจชีพทั้งปวง เลี้ยงชีพโดยชอบปาริสุทธิ ด้วยการออกบิณฑบาตเลี้ยงชีพ ไม่ล่วง ละเมิดสิกขาบท ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงติเตียนผู้เลี้ยงชีพด้วยมิจอจชีพว่าเป็นผู้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๔. ปัจจยัตถนิสสิทศีล ศีลคือการใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยการพิจารณาก่อนใช้สอย พึง พิจารณาการใช้สอยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ก่อนใช้ สอย กำล้างใช้สอยอยู่ หลังใช้สอยว่าเป็นของปฏิภูลไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นมัวเมาในปัจจัย ๔ เหล่า นั้น

ในสามัญญผลสูตร ได้กล่าวถึงศีลผู้ออกบวชประพาศิพรหมจรรย์ไว้ ๓ ชั้น^{๔๓} คือ

๑. จุลศีล คือศีลในระดับต้นหรือขั้นหยาบ ๆ
๒. มัชฌิมศีล คือศีลในระดับกลางหรือขั้นละเอียดขึ้นไป
๓. มหาศีล คือศีลในระดับสูงหรือขั้นละเอียดขึ้นไปอีก

จุลศีล ได้แก่การฝึกให้ภิกษุละความชั่วทางกายและวาจา เพื่อสำรวมระวังมิให้อกุศล เกิดขึ้น ด้วยการกระทำความชั่วด้วยกายกรรมและการพูดชั่วด้วยวจีกรรมอันเป็นอกุศล ให้มา ประกอบในสิ่งที่เป็นกุศล จุลศีล เป็นการสำรวมระวังขั้นพื้นฐานหรือเป็นข้อวัตรปฏิบัติเพื่อ ละเว้นจากการกระทำขั้นหยาบ ๆ มีทั้งหมด ๒๖ ข้อ คือ

๑. ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ คือเป็นผู้ประกอบด้วยเมตตา กรุณา ต่อสัตว์ทั้งปวง

^{๔๒} ม.ม. ๑๒ / ๓๘๕ / ๒๕๐ - ๒๕๑ .

^{๔๓} ที.ที. ๕ / ๒ - ๒๕ / ๓ - ๑๐.

๒. ละเว้น จากการลักขโมย คือไม่ถือเอาของคนอื่นที่ยังไม่ได้รับอนุญาตมาเป็นของตัวเอง
๓. ประพฤติพรหมจรรย์ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากเมถุนธรรมที่เป็นข้าศึกต่อการประพฤติพรหมจรรย์
๔. ละเว้นจากการพูดคำเท็จ คือไม่พูดคำโกหก พูดแต่คำสัตย์จริง
๕. ละเว้นจากการพูดคำหยาบ คือพูดแต่คำที่ไพเราะ
๖. ละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือในเวลาพูดรู้จักกาลเทศะ เป็นคำพูดที่มีประโยชน์ เป็นธรรมเป็นวินัย
๗. ละเว้นจากการพรากรพืชคาม และกุตคาม*^{๔๔} คือทำลายหรือการพรากของพืช เช่น การเก็บผักผลไม้มาบริโภคหรือตัดต้นไม้มาสร้างกุฏิวิหาร เป็นต้น
๘. ละเว้นจากการฉันทอาหารในเวลาวิกาล คือ เว้นจากการฉันทอาหารที่ล่วงเวลา ตั้งแต่เที่ยงไปแล้วจนกระทั่งถึงรุ่งอรุณวันใหม่
๙. ละเว้นจากการขับร้อง ประโคมดนตรี
๑๐. ละเว้นจากการประดับประดาตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้และของหอม เป็นต้น เพื่อให้เกิดความสวยงาม
๑๑. ละเว้นจากการนั่งและนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ชัดนุ่นและสำลี
๑๒. ละเว้นการรับเงินและทอง
๑๓. ละเว้นการรับธัญญาหารดิบ ด้วยคิดว่าจะเก็บเอาไว้ปรุงให้สุกเอง
๑๔. ละเว้นการรับเนื้อดิบ เพื่อนำมาประกอบอาหารเอง
๑๕. ละเว้นการรับสตรีและเด็กหญิง
๑๖. ละเว้นการรับทาสชายหญิงไว้ในการอุปการะ
๑๗. ละเว้นการรับแพะและแกะ
๑๘. ละเว้นการรับสัตว์เลี้ยงมีไก่และสุกร
๑๙. ละเว้นการรับพาหนะมีช้าง โค ม้า และลา

^{๔๔} วิ.มหาวิ. ๒ / ๓๕๕ / ๓๔๘ : ที.สี. ๙ / ๑๐๓ - ๑๐๔ / ๖๐ - ๖๑ .

*พืชคาม คือ พืชที่ถูกเด็ดขาดแล้วแต่ยังสามารถที่จะเกิดขึ้นอีก เช่น เห็ด เป็นต้น กุตคาม คือพืชที่อยู่กับที่ ซึ่งมีอยู่ ๔ ชนิดคือ ๑. พืชที่เกิดจากเหง้า เช่น ขมิ้น ข่า ๒. พืชที่เกิดจากต้นเช่น ต้น มะม่วง ทูเรียน ๓. พืชเกิดจากข้อ คือใช้ข้อปลูก เช่น อ้อย ไม้ไผ่ ๔. พืชที่เกิดจากยอด เช่น ผักบุ้ง ๕. พืชที่เกิดจากเมล็ด เช่น ถั่ว มะม่วง .

๒๐. ละเว้นการรับที่ดินทำกินมีที่นาและที่สวน

๒๑. ละเว้นการประกอบพุทธกรรมและการรับใช้ คือการประกอบอาชีพต่าง ๆ เพื่อทำ
มาหาเลี้ยงชีพ

๒๒. ละเว้นการค้าขาย

๒๓. ละเว้นการถือโองตต่าง ๆ มีกรโองตางั้ง เป็นต้น

๒๔. ละเว้นจากการรับสินบน ตลบตะแลง

๒๕. ละเว้นการทำร้ายซึ่งกันและกัน ด้วยการฆ่า การจงจำ การปล้น เป็นต้น

มัจฉิมศีล ได้แก่ข้อประพฤดิปฏิบัติของพระภิกษุที่จะพึงละเว้น ในชั้นที่ละเอียดยขึ้น
ไปกว่าจุลศีล ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ ข้อ คือ

๑. เว้นจากการทำลายพืช คือ การพรากพืชคามและภูตคาม โดยการเด็ดพืชผักของ
ชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นเหง้า ถ้ำต้น ผล ยอดหรือเมถิดของต้นไม้ ให้นำลุดออกจากที่
เดิมของมัน
๒. เว้นจากการสะสม คือการชอบสะสมเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ มี อาหาร และ
เครื่องใช้สอยต่าง ๆ เป็นต้น
๓. เว้นจากการดูการละเล่นต่าง ๆ ที่เป็นข้าศึกต่อกุศล ที่จะทำให้เกิดกิเลสกำเรบขึ้น
ในจิตใจ
๔. เว้นจากการละเล่นการพนันขันต่อทุกชนิด เช่น การเล่นหมากรุก เล่นไพ่ เล่น
กีฬา เป็นต้น
๕. เว้นจากการนั่งนอนบนที่นอนอันสูงใหญ่ อันประดับด้วยลวดลาย อันวิจิตรงดงาม
เป็นต้น
๖. เว้นจากการประดับประดาด้วยเครื่องตกแต่งร่างกาย มีของหอมและระเบียบมาลา
และดอกไม้
๗. เว้นจากการกล่าวตริจฉานถา คือ การพูดเรื่องไร้สาระ ไม่มีประโยชน์ที่ขัดกับ
ความเป็นสมณสาธูป
๘. เว้นจากการพูดแข่งขัน เช่น กล่าวถ้อยคำโอ้อวด ยกตนข่มท่าน กล่าวดูหมิ่นผู้อื่น
๙. เว้นจากการเป็นผู้รับใช้ เช่น การรับใช้พระราชา เป็นบุรุษไปรษณีย์ช่วยรับส่งข่าว
สาร เป็นต้น
๑๐. เว้นจากการพูดปลด พูดประจบ พูดอ้อมค้อมเพื่อหวังลาภ เป็นต้น

มหาศีล ได้แก่การเลี้ยงชีพที่ไม่สมควรแก่ภิกษุ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า
 ติรัจฉานวิชา*^{๔๔} หรือมิถนาคีฬ เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่พึงปฏิบัติ นั่นคือชั้น
 ละเอียดขึ้นไปกว่ามัชฌิมศีลได้จัดเป็นหมวด ๆ เอาไว้ ๗ หมวด คือ

๑. เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการเป็นหมอทำนายโชคชะตาราศี ทำนายทายทักความฝัน
 หรือทายนิมิตต่าง ๆ เป็นต้น
๒. เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการดูลักษณะต่าง ๆ เช่น ลักษณะแก้วมณี ลักษณะศัตรา
 ต่าง ๆ ลักษณะบุรุษ ลักษณะสตรี ลักษณะกุมารกุมารี ลักษณะทาสทาสี
 ลักษณะช้างม้า กระบือ โค ไก่ นก แะ แกะ โค เป็นต้น
๓. เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการดูฤกษ์ยามตราต่าง ๆ ให้พระราชา เช่นว่า จะควรยกทัพ
 เมื่อใดจึงจะได้ชัยชนะ เป็นต้น
๔. เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการพยากรณ์ในเรื่อง จันทรคราส สุริยคราส อุกกาบาต
 ดาวหาง เป็นต้น
๕. เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการพยากรณ์อากาศ เช่น พยากรณ์ว่าจะมีฝนดี จะมีฝนแล้ง
 จะมีพืชพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ จะมีพืชพันธุ์ธัญญาหารขาดแคลน เป็นต้น
๖. เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการให้ฤกษ์งานอวาหรงคและวิวาหรงค (แต่งงาน)
๗. เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการทำพิธีบนบานสถานกล่าวต่าง ๆ เช่น การทำพิธีแก้บน
 ทำพิธีขับผี ทำพิธีบวงสรวงเทวดาหรือเทพเจ้าต่าง ๆ เป็นต้น

ศีลของผู้ออกบวชมี ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร ศีล ๒๒๗ สำหรับภิกษุ ศีล ๓๑๑
 สำหรับของภิกษุณี ซึ่งเรียกว่า พระวินัย พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงศีลที่ภิกษุผู้ประพฤติ
 พรหมจรรย์พึงประพฤติปฏิบัติในพระธรรมวินัยนี้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้มีศีลอันสมบูรณ์ มีปาติโมกข์อัน
 สมบูรณ์อยู่เถิด จงเป็นผู้สำรวมระวังในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาท

* สุชีพ บุญญาภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, (กรุงเทพฯ : โรง
 พิมพ์ห้ามกุฎราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, ๒๕๓๕) หน้า ๒๕๑ ; ที.ที. ๕ / ๑๕ / ๘. *คำว่า
 ติรัจฉานวิชา แปลว่า ไปขวาง หมายความว่า วิชาเหล่านี้ขวาง หรือไม่เข้ากับความเป็นสมณ
 มิได้หมายความว่า เป็นวิชาของสัตว์ดิรัจฉาน ฉะนั้น ถ้อยคำที่พระไม่ควรพูด จึงจัดเป็น
 ดิรัจฉานกถาคือถ้อยคำที่ขวาง หรือขัดกับสมณสารูป วิชาที่พระไม่ควรเกี่ยวจึงจัดเป็น
 ติรัจฉานวิชา คือวิชาที่ขวางหรือขัดกับความเป็นพระ.

และโคจรอยู่เกิด จึงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเกิด^{๔๖}

ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์สังวรศีลเป็นเครื่องกันความทุจริต ทำจิตให้ร่าเริง เป็นท่าที่หยั่งลงมหาสมุทร คือนิพพานพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นกำลังหาเปรียบมิได้ เป็นอาวุธอย่างสูงสุด เป็นอาวุธอันประเสริฐ เป็นเกราะอันน่าอัศจรรย์ ศีลเป็นสะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอมอย่างยอดเยี่ยม เป็นเครื่องดูบได้ อันประเสริฐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมหลุดพ้นจขรไปได้ทั่วทุกทิศ ศีลเป็นกำลังอย่างเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอันประเสริฐยิ่งนักเป็นเครื่องหอมฟุ้งไปทั่วทิศานุทิศ คนพาลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นในศีล ย่อมได้รับการนิทานในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมได้รับทุกข์ โทมนัสในอบายภูมิ ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ศีลเท่านั้นเป็นยอด และผู้มีปัญญา เป็นผู้สูงสุดในโลกนี้ ความชนะในมนุษย์และเทวโลก ย่อมมิได้เพราะศีลและปัญญา^{๔๗}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุจะพึงหวังว่า ขอเราพึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นผู้ควรยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายเกิดตั้งนี้ ภิกษุนั้น พึงกระทำให้บริบูรณ์ในศีล หมั่นประกอบกรรมเครื่องระงับจิตของตนไม่ทำทานให้เหินห่าง ประกอบด้วยวิปัสสนา พอกพูนบุญญาคาร^{๔๘}

นอกจากนี้ ยังมีข้อปฏิบัติอื่น ๆ อีก ซึ่งจัดอยู่ในประเภทศีลที่พระพุทธเจ้าตรัสให้ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงสำรวมระวังคือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับมาตุคามซึ่งเป็นอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุหรือต่อการรักษาศีลของภิกษุ ดังที่ปรากฏในกัณฐกสูตร ที่มีคำว่า การติดต่อกับหรือการพุดคุยกับมาตุคามนั้น จักเป็นปฏิปักษ์ต่อชีวิตการประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุ^{๔๙} ฉะนั้นภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงปฏิบัติต่อมาตุคาม ดังนี้

๑. การไม่เห็น

๒. ถ้าจำเป็นต้องเห็น ก็ไม่พึงเจรจาด้วย

^{๔๖} ม.ม. ๑๒ / ๓ / ๒๕.

^{๔๗} จุ.เถร. ๒๖ / ๓๗๘ / ๓๐๗.

^{๔๘} ม.ม. ๑๒ / ๓๓ - ๓๔ / ๔๒ - ๔๓.

^{๔๙} อง.ทสก. ๒๔ / ๓๒ / ๑๓๘.

๓. ถ้าจำเป็นต้องเจรจา ฟังตั้งสติไว้^{๕๐}

ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์พึงสำรวมระวังจากกาม เพราะว่ากามคือความใคร่ความกำหนัด ซึ่งกามนั้นเป็นอันตรายและเป็นเครื่องกีดกันบรรเทาความเจริญต่อการประพฤติพรหมจรรย์หรือรักษาศีลของภิกษุ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเปล่งอุทานในระหว่างที่บรรลุกุศลธรรมว่า สุขโข วิเวโก ตุณฺณสุตฺต สุตฺตมมฺสุตฺต ปสฺสโต อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกํ ปาณญฺเตสุ สญฺญโม สุขา วิราตฺตา โลกํ กามานํ สมตฺติกฺกโม อสฺมิมานสฺส โย วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ ฯ แปลความว่า ความสงบเป็นความสุขของบุคคลผู้สันโดษ มีธรรมปรากฏ เห็นอยู่ ความไม่พยายามหรือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความปราศจากความกำหนัดคือ ความล่วงกามเสียได้เป็นสุขในโลก การกำจัดอสมิมานะเสียได้นั้น แลเป็นสุขอย่างยิ่ง^{๕๑}

ดังนั้นกามจึงเป็นกิเลสที่ทำให้ผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในชีวิตของการประพฤติพรหมจรรย์ไม่ได้ กาม นั้น แบ่งออก ๒ อย่างคือ

๑. กิเลสกาม หมายถึง กิเลสเป็นเหตุใคร่ คือสิ่งที่ทำให้เกิดความใคร่ ความพอใจที่ภายใน เป็นความใคร่ที่อยู่ฝังอยู่ในจิตใจ จึงเป็นกิเลสกาม กิเลสกามนี้ซึ่งปรากฏอยู่ในกามสูตรนิเทศ ได้ให้ความหมายไว้ว่า กิเลสกามเป็นไฉน ความพอใจ ความกำหนัด ความพอใจ และความกำหนัด ความดำริ ความกำหนัดมาก ความดำริและความกำหนัด ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนัดคือความใคร่ ความเพติดเพลินคือใคร่ ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเส่นหาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม หวังคือกาม ความประกอบในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกั้นคือกามฉันทะ ชื่อว่ากาม

สมจริงดังคำว่า ดูรกาม เราเห็นรากเหง้าของเจ้าแล้วว่า เจ้าย่อมเกิดเพราะดำริ เราจักไม่ดำริถึงเจ้า เจ้าจักไม่มีอย่างนี้ กามเหล่านี้ เรียกว่า กิเลสกาม^{๕๒}

๒. วัตถุกาม หมายถึง วัตถุเป็นเหตุใคร่ คือสิ่งที่รบเร้าให้เกิดความใคร่ที่อยู่ภายนอกจนทำให้เกิดกามารมณ์ สิ่งที่รบเร้าที่อยู่ภายนอกนั้นมี ๖ อย่างคือ รูป เสียง กลิ่น รส

^{๕๐}ที่.ม. ๑๐ / ๑๓๒ / ๑๓๖.

^{๕๑}วิ.มหา. ๔ / ๕ / ๖.

^{๕๒}บ.มหา. ๒๕ / ๓๔ / ๒๖.

โศภณัฐพะ และธรรมารมณฺ์ นี้เป็นวัตถุคาม ซึ่งวัตถุคามในกามสูตร ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัตถุคามเป็นไฉน รูป เสียง กลิ่น รส โศภณัฐพะ อันเป็นที่ชอบใจ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทู ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี เว้นแคว้น ขนบทกของพลรบ คลัง และวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวัตถุคาม^{๕๓}

ในอรรถกถาได้ให้ความหมายว่า กามนั้นเป็นทุกข์ กามไม่เป็นสุข ผู้ใดใคร่กาม ผู้นั้นชื่อว่า ใคร่ทุกข์ ผู้ใดไม่ใคร่กาม ผู้นั้นชื่อว่า ไม่ใคร่ทุกข์^{๕๔}

อริยสาวกเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามเป็นจริงว่า กาม ให้ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้มากมายยิ่งนัก ดังนี้ แต่อริยสาวกนั้นเว้นจากกามเว้นจากอกุศลธรรม ยังไม่บรรลุปิติและสุขหรืออกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่านั้น เธอจะยังเป็นผู้ไม่เวียนมาในกามไม่ได้ก่อน แต่เมื่อใด อริยสาวกได้เห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า กามให้ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมากโทษในกามนี้ยิ่ง ดังนี้ และเธอก็เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม บรรลุปิติและสุขหรืออกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่านั้น เมื่อนั้นเธอย่อมเป็นผู้ไม่เวียนมาในกามเป็นแท้^{๕๕}

ความกำหนัดที่เกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งความดำริของบุรุษชื่อว่า กาม อารมณฺ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลกไม่ชื่อว่า กาม ความกำหนัดที่เกิดขึ้นด้วยความสามารถแห่งความดำริของบุรุษ ชื่อว่า กาม อารมณฺ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลกย่อมตั้งอยู่ตามสภาพของตน ส่วนว่าริรชนทั้งหลาย ย่อมกำจัดความพอใจในอารมณฺ์อันวิจิตรเหล่านั้น^{๕๖}

ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์พึงละเว้นจากกาม ดังในโคตมเถรคาถา ได้ให้ความหมายว่า มุนีเหล่าใด ย่อมไม่พัวพันในหญิงทั้งหลาย มุนีเหล่านั้น ย่อมนอนหลับเป็นสุข สัจจะที่ได้ยากแสนยากในหญิงเหล่าใด หญิงเหล่านั้นอันบุคคลต้องรักษาทุกเมื่อแท้ คูกรกาม เราประพฤติพรหมจรรย์เพื่อฆ่าท่าน บัดนี้เราไม่เป็นหนี้ท่านอีก บัดนี้ เราไปถึงนิพพาน อันเป็นสถานที่บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก^{๕๗}

^{๕๓} จุ.มหา. ๒๕ / ๒ / ๑.

^{๕๔} จุ.เถร. ๒๖ / ๒๓๐ / ๒๓๑.

^{๕๕} ม.มู.๑๒ / ๒๑๑ / ๑๒๓.

^{๕๖} อง.ปญจก. ๒๒ / ๓๓๔ / ๔๑๕.

^{๕๗} จุ.เถร. ๒๖ / ๒๖๖ / ๒๔๒.

ภิกษุเห็นโทษในกามทั้งหลายแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์มีต้นหาปราศไปแล้ว มีสติ
ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นธรรมแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชื่อว่าผู้ยินดีในโลกนี้ ความหวั่นไหวทั้ง
หลาย ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นรู้ซึ่งส่วนทั้งสองแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลางด้วย
ปัญญาอันเรากล่าวสรรเสริญภิกษุนั้นว่า เป็นมหาบุรุษ ภิกษุนั้นล่วงค้นหาเครื่องร้อยรัดใน
โลกนี้เสียได้^{๕๔}

ภิกษุพึงละกามทั้งหลายแม้กับด้วยทุกข์ เมื่อปรารถนาซึ่งความเกษมจากโยคะต่อไป
พึงเป็นผู้มีสัมปชัญญะ มีจิตหลุดพ้นแล้วด้วยสติถูกต้องวิมุตติในกาลที่เป็นที่บรรลุมรรคและผล
นั้น ภิกษุนั้นผู้ถึงเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ถึงที่สุดแห่งโลก เรากล่าวว่า เป็นผู้ถึงฝั่ง^{๕๕}

การที่ภิกษุได้เห็นโทษของกามนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะว่ามันเป็นเหตุให้ผู้ออก
บวชหรือภิกษุมีความสงบสุขอยู่ในชีวิตพรหมจรรย์และทำให้ได้ประพฤติปฏิบัติกัมมัฏฐาน
เพื่อที่จะได้กำจัดกามที่หมกมุ่นอยู่ในใจกามนี้เป็นตัวที่ทำให้เกิดความทุกข์โดยตรง สิ่งที่เป็น
เหตุให้คนติดอยู่ในกามนั้นคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ายินดี น่าใคร่ ที่น่าพอใจ
เหล่านี้เป็นบ่วงของมาร เพราะวามารคือกิเลสที่เป็นบ่วงคอยคล้องสรรพสัตว์ให้ติดอยู่ด้วย
อำนาจของกาม กามนี้เป็นตัวทุกข์ เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ ด้วยเหตุนี้เองพระผู้มีพระภาค
จึงตรัสอุปมาโทษของกามไว้ใน อลคัณฑุปมสูตร^{๖๐}ไว้ว่า

๑. อัญญิกังกลูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยร่างกระดูก
๒. มังสเปลูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ
๓. ติณุกูลูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยคณเพลิงทำด้วยหญ้า
๔. อังการกาสุปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง
๕. สุปินกูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยความฝัน
๖. อาจิตกูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยของที่ขี้มเขามา
๗. รุกขผลูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยผลไม้
๘. อสิณูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยเขียงสับเนื้อ
๙. สัตติสูลูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกและหลาว
๑๐. ลัปปสิรูปมา กามา	กามทั้งหลายเปรียบด้วยหัวงูพิษ

^{๕๔} พุ.สุ. ๒๕/๔๒๖ / ๔๗๖.

^{๕๕} พุ.สุ. ๒๕ / ๒๘๕ / ๒๕๕.

^{๖๐} ม.ม. ๑๓ / ๔๗ - ๕๓ / ๓๖ - ๓๕.

ในจตุตถสูตร ได้กล่าวถึงภัยของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์เอาไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัย ๔ อย่างนี้ เมื่อบุคคลกำลังลงน้ำพึงหวังได้ คือภัยเพราะคลื่น ภัยเพราะจรเข้ ภัยเพราะน้ำวน ภัยเพราะปลาร้าย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัย ๔ อย่างนี้ ก็ฉันนั้น เมื่อบุคคลบางคนในโลกนี้ ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยนี้ พึงหวังได้ ภัย ๔ อย่างเป็นไฉน คือ

๑. ภัยเพราะคลื่น เป็นชื่อของความคับใจด้วยสามารถแห่งความโกรธ
๒. ภัยเพราะจรเข้ เป็นชื่อของความเป็นผู้เห็นแก่ท้อง
๓. ภัยเพราะน้ำวน เป็นชื่อของกามคุณห้า
๔. ภัยเพราะปลาร้าย เป็นชื่อของมาตุคาม^{๖๑}

ในชีวิตสูตร ได้กล่าวถึงโทษของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่ประพฤติตามพระธรรมวินัยพึงได้รับโทษดังนี้ ดูก่อนภิกษุ กุลบุตรผู้บวชแล้ว เป็นผู้มื่อภิกษณา (เฟ่งเล็ง) มาก มีความกำหนัดอันแรงกล้าในกามทั้งหลาย มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งใจชั่วร้าย มีสติหลงลืม ไม่รู้สึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด ไม่สำรวมอินทรีย์ เรากล่าวบุคคลนี้ว่ามีอุปมาเหมือนดุ้นฟืนในที่เผาไฟที่ไฟติดแล้วทั้งสองข้าง ตรงกลางเป็นอันอด จะใช้ประโยชน์เป็นฟืนในบ้านในป่าก็ไม่สำเร็จ ฉะนั้นบุคคลนี้เสื่อมแล้วจากภคะแห่งคฤหัสถ์ และไม่ยังผลแห่งความเป็นสมณให้บริบูรณ์ได้^{๖๒}

ในปุสสเถรคาถา ได้กล่าวเกี่ยวกับภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ที่ไม่รักษาศีลไม่ควรที่นุ่งผ้ากาสาว่า ดังที่ว่า ผู้ใดยังมีกิเลสดูจนน้ำฝาด ปราศจากทมะและสังขะ จักนุ่งห่มผ้ากาสานั้น ย่อมไม่ควรนุ่งผ้ากาส่าะ ส่วนผู้ใดคลายกิเลสดูจนน้ำฝาดออกแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีลอย่างมั่นคง ประกอบด้วยทมะและสังขะ ผู้นั้นจึงสมควรจะนุ่งห่มผ้ากาส่าะโดยแท้ ผู้ใดมีศีลวิบัติ มีปัญญาทราม ไม่สำรวมอินทรีย์ กระทำตามความใคร่อย่างเดี๋ยวมิจิตฟุ้งซ่านไม่จวนขวยในทางที่ควร ผู้นั้นไม่สมควรนุ่งห่มผ้ากาส่าะ ผู้ใดไม่มีศีล ผู้นั้นเป็นคนพาลมิจิตใจฟุ้งซ่าน มีมานะฟูขึ้นเหมือนไม้้อ ย่อมสมควรจะนุ่งห่มแต่ผ้าขาวเท่านั้น จักควรนุ่งห่มผ้ากาส่าะอย่างไร^{๖๓}

^{๖๑} ม.ม. ๑๓ / ๑๕๐ - ๑๕๔ / ๑๕๕ - ๑๕๘.

^{๖๒} พุ.สุ. ๒๕ / ๒๓๑ / ๒๕๓.

^{๖๓} พุ.เถร. ๒๖ / ๓๕๕ / ๓๔๕ - ๓๔๖.

การประพุดิพรหมจรรย์ชั้นอบรมจิต (อธิจิตตสิกขา)

คำว่า จิต ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกวิภาวินี ได้ให้ความหมายไว้ว่า จินตตติ อารมณํ จิตตํ วิชาณาตติ ฯ แปลว่า ธรรมชาติโดย้อมคิดคือย้อมรู้แจ้ง (อารมณํ) เหตุนั้น ธรรมชาติ นั้น ชื่อว่า จิต^{๖๔} ในคัมภีร์อรรถถาอัญญาสาธินี ได้อธิบายชั้นมสังคณีแห่งพระอชิธรรมปิฎก ได้ให้คำนิยามไว้ว่า จินตเต อารมณํ จินตตติ วิชาณาตติ แปลความว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่าคิดหรือรู้แจ้งอารมณํเพราะสังสมสันดานของตน เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบากและเพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร^{๖๕}

การฝึกจิตนี้เป็นสิ่งสำคัญสำหรับภิกษุผู้ประพุดิพรหมจรรย์ จิตมีสภาพคืนรบกกลับกลอก ควบคุมได้ยากและมักตกไปสู่อารมณํที่เป็นอกุศลเสมอ จิตที่ไม่ได้รับการฝึกฝนให้ถูกทาง ย่อมจะนำให้คนทำความผิดง่ายขึ้น แต่ถ้าจิตที่ได้รับการฝึกฝนอบรมให้ถูกทางแล้วย่อม นำความสุขมาให้ ดังในพระพุทธานุญาตที่ตรัสไว้ว่า จิตตสฺส ทมโถ สาธุ จิตตํ ทนตํ สุขาวหํ แปลว่า การฝึกจิต เป็นความดี จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้^{๖๖} ถ้าเราฝึกจิตดีย่อมนำเราไปสู่สุคติ คือนำไปในสถานที่ดี แต่ถ้าเราฝึกจิตไม่ดีก็ย่อมนำเราไปสู่ทุคติ คือนำไปในสถานที่ไม่ดี ดังในพระพุทธานุญาตที่ตรัสไว้ว่า จิตเต สงฺกิลฺลฺหฺนุ ทุคฺคตฺติ ปาฎิกงฺขา จิตเต อสงฺกิลฺลฺหฺนุ สุคฺคตฺติ ปาฎิกงฺขา แปลว่า เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว (คือเป็นอกุศล) ทุกคตฺก็เป็อันหวังได้ เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว (เป็นกุศล) สุคตฺก็เป็อันหวังได้^{๖๗}

สิ่งที่ทำให้จิตเกิดความเศร้าหมองทางพุทธศาสนาเรียกว่า อุปกิเลส^{๖๘} มี ๑๖ ข้อ คือ

๑. อภิขณาวิสัมโลกะ คือ ละโมบ ไม่สม่ำเสมอ
๒. โทสะ คือความประทุษร้ายปองร้ายเขา
๓. โกรธะ คือ ความโกรธ
๔. อุปนาหะ คือผูกโกรธเอาไว้
๕. มกฺกะ คือลบหลู่คุณท่าน
๖. ปลาสะ คือยกตนเทียบเท่า
๗. อิตสา คือริษยา

^{๖๔} อภิ.วิ. ๑ / ๖๖

^{๖๕} อภิ.ตี. ๑๗๘ / ๑๑๐.

^{๖๖} ปุ.ธ. ๒๕/๑๓ / ๑๗.

^{๖๗} ม. มุ. ๑๒ / ๕๒ / ๔๘.

^{๖๘} ม. มุ. ๑๒ / ๕๒ / ๔๘.

๘. มัจฉริยะ คือความตระหนี่
 ๙. มายา คือมายา
 ๑๐. สาธุยะ คือความโอ้อวด
 ๑๑. ถัมภะ คือหัวคือ
 ๑๒. สारัมภะ คือการกล่าวแข่งดี
 ๑๓. มานะ คือถือตัว
 ๑๔. อติมานะ คือการดูหมิ่นท่าน
 ๑๕. มทะ คือความมัวเมา
 ๑๖. ปมาทะ คือความเลินเล่อ

อีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่การกัณมิให้จิตพัฒนาไปในทางที่ดีเรียกว่า นิรณฺฑ์ ได้แก่

๑. กามฉันทะ คือความรักใคร่ในทางงาม
 ๒. พยาบาท คือความจงล้าง ปองร้ายพยาบาทอาฆาตต่อบุคคลอื่น
 ๓. ถีนมิทชะ คือความว่างเหงาหาวนอน เชื่องซึม ท้อแท้ หงอยเหงา หดหู่ เกียจคร้าน
 ๔. อุทธัจจกุกกุกจะ คือ ความฟุ้งซ่าน ไร้สติ
 ๕. วิจิกิจฉา คือความลังเลใจเคลือบแคลงสงสัย ไม่อาจตัดสินใจได้ในแนวปฏิบัติ
 ธรรม^{๖๕}

นิรณฺฑ์ ๕ ประการนี้ เป็นเครื่องกีดกันความเจริญ ดังที่ได้ปรากฏว่า นิรณฺฑ์เหล่านี้ แล ในพระวินัยของพระอรียเจ้า แปลว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยว เครื่องกังกั้น เครื่องรัคริง เครื่องตรึงตรา^{๖๖} ซึ่งนิรณฺฑ์นั้นเป็นสิ่งที่กั้นไม่ให้ประสบความเจริญ ไม่ให้ทำสมาธิได้ผล ไม่ให้สงบสุขกิเลสทั้ง ๕ ชนิดนี้เป็นตัวร้ายแรง ซึ่งจักทำลายความสงบสุขและจักทำลาย พรหมจรรย์ของผู้ออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเกี่ยวกับ นิรณฺฑ์และทรงเปรียบเทียบนิรณฺฑ์ไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นนิรณฺฑ์ ๕ ประการเหล่านี้ ที่ยังละไม่ได้ ในตน เหมือนหนี่ เหมือนโรค เหมือนเรือนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลกัณคาร เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นนิรณฺฑ์ ๕ ประการเหล่านี้ ที่

^{๖๕} อง. ปญจก. ๒๒ / ๕๑ / ๖๔.

^{๖๖} ที. ส. ๘ / ๓๗๘ / ๓๖๓.

ละได้แล้วในตน เหมือนความไม่มีหนี้ เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการ
พ้นจากเรือนจำ เหมือนความเป็นไทแก่ตน เหมือนภูมิสถานอันเกษมฉนั้น^{๑๐}

เปรียบเหมือนหนี้ คือ คนที่เป็นหนี้ย่อมไม่โปร่งใจ คิดอยู่เสมอว่าเขาจะมาทวงหนี้
บ้าง คิดว่าจะมีดอกเบี่ยสูงขึ้นบ้าง คิดว่าเขาจะยึดของประกันไว้บ้าง แล้วเกิดความไม่สบาย
ใจ เตื่อร้อน ฉันทใด คนที่ถูกนิรโทษกรรมบ้างก็เหมือนกัน หากความสงบสุขไม่ได้

เปรียบเหมือนโรค คือคนที่เป็นโรคไม่ว่าจะเป็น โรคอะไรก็ตามก็จะทำให้เกิดมี
ทุกข์เวทนาเกิดขึ้น ไม่มีมีความสุขได้ ซึ่งนิรโทษก็เปรียบเหมือนกับโรค ถ้าใครถูกโรคคือ
นิรโทษเข้าทำลายแล้ว ผู้นั้นก็จักเป็นเหมือนคนโรคจิต ก็จะทำให้จิตใจเกิดความเศร้าหมองอยู่
ตลอดเวลา

เปรียบเหมือนเรือนจำ คือคนที่อยู่ในเรือนจำนั้นจักเป็นคนที่ไม่มีความอิสระ ต้องถูก
กักขังให้กระวนกระวายเดือนร้อน หมดอิสระ หมดความสุข ฉันทใด คนที่ถูกนิรโทษ
กรรมบ้างก็เหมือนกัน จักหมดความอิสระ หมดความสุข หมดทางที่ตนจะปฏิบัติธรรมให้ก้าว
หน้าไปได้ ฉันทนั้น

เปรียบเหมือนความเป็นทาส คือคนที่เป็นทาสนั้นจะต้องถูกนายบังคับใช้อยู่เสมอ จัก
ไปไหนก็ไม่ได้ ต้องถูกเขาบังคับใช้หมดความอิสระ ไม่มีความสุข ฉันทใด คนที่ถูกนิรโทษเข้า
กรรมบ้างก็จักตกเป็นทาสของมันโดยที่มันจะบังคับทำโน้นทำนี้ตามใจมัน หมดความอิสระ
ไม่เป็นไทแก่ตัว ฉันทนั้น

เปรียบเหมือนทางไกลกันดาร คือคนที่เดินทางไกลกันดาร ย่อมจะประสบกับ
อันตรายต่าง ๆ อยู่รอบด้าน เกิดความหวาดระแวงภัย หวาดกลัว เดือนร้อนระทมทุกข์ตลอด
ระยะทางที่เดินไป ฉันทใด คนที่ถูกนิรโทษเข้ากรรมบ้างก็หาความสุขมิได้เช่นกัน

ในคัมภีร์ปัญญาภิบาล อังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุเกิดและเหตุดับ
ของนิรโทษไว้ ซึ่งเหตุที่ทำให้เกิดนิรโทษนั้นมี ๕ ประการ คือ

๑. สุนิรมิต คือความสำคัญว่าสวยงาม เป็นเหตุให้เกิดกามฉันท
๒. ปฏิฆนิรมิต คือการกระทบกระทั่งแห่งจิต เป็นเหตุให้เกิดพยาบาท
๓. อรติ คือความไม่พอใจ ตนที ความเกียจคร้าน วิชฌภิกา ความอ่อนเปลี้ย
ภตตสมมุโห การเมาอาหาร เจตโส ลินตคัม การที่จิตหลุดหู่ ทั้ง ๕ ประการเป็น

^{๑๐}ม.ญ. ๑๒ / ๔๗๐ / ๓๕๔.

เหตุให้เกิดถิ่นมัทระ

๔.เจตโส อวุปสมะ คือ การที่ใจไม่สงบ เป็นเหตุให้เกิดอุทซังกุฏกัจจะ

๕.โยนิโสมนสิการ คือการไม่ทำใจโดยแยบคาย เป็นเหตุให้เกิดวิจิกิจฉานิวรณ์^{๗๒}

เหตุดับนิวรณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ในคัมภีร์ปัญจกนิบาท อังคุตตรนิกายก็มี
๕ ประการคือ

๑.อสุกนิमित คือการกำหนดความไม่สวยไม่งามในร่างกาย โดยพิจารณาร่างกายว่า
เป็นของน่าเกลียด ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพึงพอใจ เหล่านี้จึงเป็นเหตุให้กาม
ฉันทดับ

๒.เมตตาเจโตวิมุตติ คือ การเจริญเมตตาจิต เพื่อให้สัตว์โลกมีความสุขอย่า ได้มีความ
ทุกข์ และรู้จักการให้อภัย ด้วยการ ไม่จองเวรซึ่งกันและกัน เป็นเหตุให้พยาบาทดับ

๓.วิริยะ คือความเพียรพยายามฝึกปฏิบัติธรรม พยายามสาธยายธรรม เป็นต้น เป็น
เหตุให้ถิ่นมัทระดับไปได้

๔.เจตโส วุปสมะ คือความสงบจิต ด้วยการฝึกสมาธิเพื่อบำบัดจิต แล้วออกกำลัง
กาย ด้วยการทำงาน เพื่อบำบัดกาย

๕.โยนิโสมนสิการ คือการทำไว้ในใจโดยแยบคาย โดยการใช้ปัญญา ด้วยการเข้าไป
ปรึกษากับท่านผู้รู้หลาย ๆ ท่าน เป็นเหตุดับวิจิกิจฉาได้^{๗๓}

การฝึกจิต เป็นสิ่งสำคัญสำหรับภิกษุผู้ประพตติพรหมจรรย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัส
เอาไว้ว่า จิตที่ตั้งไว้ผิดจะนำความเสียหายร้ายแรงมาให้อย่างมากมายยิ่งกว่าศัตรูหรือโจรผู้ร้าย
ที่จะก่อให้เกิดความเสียหายเสียอีก จิตนี้เป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ทั้งดีและชั่ว
เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ประพตติพรหมจรรย์จึงต้องฝึกจิต เพื่อมิให้จิตตกไปในอกุศลธรรมอัน
เกิดจากอำนาจของความโลภ โกรธ หลง ที่จะเข้าครอบงำจิตและเพื่อมิให้เกิดอารมณ์ใคร่ใน
สิ่งที่เป็นอภิวรรณและอนภิวรรณ ด้วยความหวั่นไหวใน รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ
และธรรมารมณ์ให้หมดสิ้นไป ด้วยการพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งจิต
นั้น จิตของใครตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ดังภูเขา ไม่กำหนดแล้ว ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ

^{๗๒} มโน.ป. ๑๑ - ๑๕ / ๒๕.

^{๗๓} มโน.ป. ๑๑ - ๑๕ / ๒๕.

กำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ผู้ใดอบรมจิตได้อย่างนี้ ทุกข์จักมาถึงผู้นั้นแต่ที่ไหน^{๑๔}

ภูเขาศิลาล้วนเป็นแห่งที่บ ย่อมไม่สะเทือนด้วยลม ฉนใด รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ทั้งสิ้น ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ย่อมไม่ทำจิตของบุคคลผู้คงที่ให้หวั่นไหวได้ ฉนนัน จิตของผู้คงที่นั้น เป็นจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ไม่เกาะเกี่ยวด้วยอารมณ์อะไร ๆ เพราะจิตผู้คงที่นั้น พิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งอารมณ์นั้น^{๑๕} เราจักระวังจิตนั้นไว้ เราจักไม่ประกอบจิตไว้ในธรรมอันลามก จักไม่ยอมให้จิตตกลงไปสู่ข่ายแห่งกามอันเกิดในร่างกาย เจ้าถูกเราก็กไว้แล้ว จักไปตามชอบใจไม่ได้ คุณอนจิตผู้ชั่วช้าบัดนี้ เจ้าจักขื่นขินดีในธรรมอันลามก เทียวไปเนื่อง ๆ ดังก่อนไม่ได้ เราจักบังคับเจ้าให้อยู่ในอำนาจ เราจักฝึกเจ้าให้ตั้งอยู่ในพละ ๕ จักผูกเข้าไว้ด้วยสติ จักฝึก จักบังคับเจ้าทำธุระด้วยความเพียร เจ้าจักไม่ได้ไปไกลจากอารมณ์ภายในนี้ละนะจิต^{๑๖}

หลักการชำระจิตให้บริสุทธิ์ได้แก่การปฏิบัติที่เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ ดังปรากฏในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ สุตตันปิฎกว่า
ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกะและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ ประการเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่มีความเพียรเผากิเลสให้ร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียรเผากิเลสให้ร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียรเผากิเลสให้ร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นธรรม

^{๑๔} จุ.เถร. ๒๖ / ๒๕๓ / ๒๕๒.

^{๑๕} จุ.เถร. ๒๖ / ๓๘๐ / ๓๑๑.

^{๑๖} จุ.เถร. ๒๖ / ๓๔๓ / ๒๗๕.

ในธรรมอยู่ มีความเพียรเผากิเลสให้ร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้^{๑๖}

จากที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นทราบว่า สติปัญญา คือ ฐานเป็นที่ตั้งแห่งสติ ซึ่งภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระศาสนานี้พึงกำหนดรู้ คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก ได้แสดง ฐานเป็นที่ตั้งแห่งสติว่ามี ๔ ประการ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัญญา คือฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ พึงตามกำหนดพิจารณาร่างกายของตน ด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณาร่างกายนี้ให้เห็นถึงความจริงในร่างกายของตน ด้วยการกำหนดพิจารณารู้ลมหายใจ การเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น การยืน การเดิน การนั่ง การนอน เป็นต้น ด้วยการพิจารณาว่า ร่างกายนี้ก็คือว่าเป็นร่างกายไม่ใช่ตัวตน บุคคล เรา เขา ซึ่งการพิจารณาร่างกายในกายานุปัสสนาสติปัญญา ในหนังสือแบบไหว้พระสวดมนต์และหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาของพระเทพวิสุทธิกวีได้กล่าวเอาไว้ ๖ หมวด คือ

๑. การกำหนดสติรับรู้ลมหายใจเข้า-ออก ลั้นบ้าง ยาวบ้าง
๒. การกำหนดรู้เท่าทันอริยาบท ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น ว่าในขณะที่เรากำลังยืน กำลังเดิน กำลังนั่ง เป็นต้น
๓. การรู้ตัวในการเคลื่อนไหวของร่างกายทุกขณะ เช่น การก้าวเท้าไปข้างหน้า - หลัง เหลียวซ้าย - ขวา เป็นต้น
๔. การพิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา มีหนัง เป็นที่สุดโดยรอบเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น
๕. การพิจารณาเห็นร่างกายของตนที่ตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่เดิมของมัน โดยพิจารณาเพียงแต่สักว่าธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม
๖. การพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ เช่นซากศพที่ตายมาแล้ว ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง บ้าง เน่าเหม็น น้ำเหลืองไหลออกเหลือแต่กระดูก เป็นต้นมี ๘ ชนิด ที่เขาเอาไปทิ้งไว้ในป่าช้า ให้พิจารณาเห็นว่าร่างกายนี้มีใช้เป็นของเรา และเราก็จะเป็นเหมือนกองกระดูกซากศพอันนี้^{๑๗}

^{๑๖} ม.ม. ๑๒ / ๑๓๒ / ๗๓.

^{๑๗} พระเทพวิสุทธิกวี, แบบไหว้พระสวดมนต์และหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนา, ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๐.

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการกำหนดสติรับรู้ในเวทนา ด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณาการเสวยอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากความสุข ทุกข์ โสมนัสโทมนัส ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เวทนาก็สักแต่ว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา การกำหนดสติพิจารณาเวทนา ๓ ประการ คือ

๑. สุขเวทนา คือการเสวยอารมณ์ที่เป็นความสุข
๒. ทุกขเวทนา คือการเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์
๓. อทุกขมสุขเวทนา คือการเสวยอารมณ์ที่ไม่สุขไม่ทุกข์^{๑๖}

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการกำหนดสติรับรู้จิตของตน ด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตที่ปรากฏในขณะนั้น ด้วยว่าในขณะที่จิตมีกิเลสก็รู้ว่าจิตมีกิเลส ในขณะที่จิตไม่มีกิเลสอยู่ก็กำหนดรู้ว่าไม่มีกิเลสอยู่ ด้วยการพิจารณาให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า จิตก็สักแต่ว่าจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา การพิจารณาเห็นจิตของตนตามที่มันเป็นอยู่ตามกิเลสในขณะนั้น ๆ จัดเป็น ๘ กู้อือ

- กุ่มที่ ๑. พิจารณาจิตที่มีราคะ และไม่มีราคะ
- กุ่มที่ ๒. พิจารณาจิตที่มีโทสะและไม่มีโทสะ
- กุ่มที่ ๓. พิจารณาจิตที่มีโมหะและไม่มีโมหะ
- กุ่มที่ ๔. พิจารณาจิตที่หัดหู่ และจิตที่ฟุ้งซ่าน
- กุ่มที่ ๕. พิจารณาจิตที่เป็นมหัคคตะและไม่เป็นมหัคคตะ คือจิตที่ได้ฌานและไม่ได้ฌาน
- กุ่มที่ ๖. พิจารณาจิตที่ยิ่งและจิตที่ไม่ยิ่ง (คืออรุปาวจรจิตและรูปาวจรจิต)
- กุ่มที่ ๗. พิจารณาจิตที่ได้สมาธิและจิตที่ไม่ได้สมาธิ
- กุ่มที่ ๘. พิจารณาจิตที่หลุดพ้นแล้วและจิตที่ยังไม่ได้หลุดพ้น^{๑๗}

๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการกำหนดสติรับรู้ธรรม เป็นการตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมทั้งที่เป็นกุศลธรรมและอกุศลธรรมให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า ธรรมก็สักว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา การพิจารณากำหนดรับรู้ถึงธรรมนั้นจำแนกออกเป็น ๕ หมวด คือ

๑. กำหนดพิจารณาเห็นนิรรมณ์ ๕ คือ กามฉันท์ พยาบาท ถินมิทระ อุทธังจุกุกุจะ วิจิกิจฉา
๒. กำหนดพิจารณาเห็นขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

๓. กำหนดพิจารณาเห็นอายตนะ ๑๒ คือ อายตนะภายใน ๖ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอก ๖ มี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์
๔. กำหนดพิจารณาเห็นโพชฌงค์ ๗ คือ สติ ธรรมวิริยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา
๕. กำหนดพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๕๑}

การเจริญสติปัฏฐานมีจุดมุ่งหมาย ๕ ประการ คือ^{๕๒}

๑. เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย
๒. เพื่อการข้ามพ้นความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ
๓. เพื่อขจัดเสียซึ่งความทุกข์และความโทมนัส
๔. เพื่อบรรลุธรรมที่ควรรู้ คือ อริยมรรค
๕. เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงฝึกจิตให้มีอารมณ์เดียวตั้งมั่นเด็ดเดี่ยวเมื่อกามารมณ์เกิดขึ้นในใจก็พึงพิจารณาสิ่งทั้งปวงว่าเป็นของไม่สวยงาม ดังในวงศ์สเถรคาถาว่า จิตที่เร่าร้อนเพราะความสำคัญผิด เพราะฉะนั้นพึงละทิ้งนิมิตอันงามซึ่งประกอบด้วยราคะเสีย อบรมจิตให้มีอารมณ์เดียว ตั้งมั่นเด็ดเดี่ยวด้วยการพิจารณาสิ่งทั้งปวงว่าเป็นของไม่สวยงาม อบรมกายกตาสติ เป็นผู้มากไปด้วยความเบื่อหน่าย เจริญอุนิมิตตานุปัสสนา นึกถึงกิเลสที่เป็นเครื่องหมายตัดอนุสัย คือมานะเสีย จักเป็นผู้สงบระงับเที่ยวไปเพราะละมานะเสียได้^{๕๓}

การฝึกจิตนั้นเป็นสิ่งสำคัญมากในชีวิตของการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ ซึ่งภิกษุจะรักษาพรหมจรรย์ได้หรือไม่ได้ก็เพราะการฝึกจิต

การฝึกจิตกระทั่งจิตเป็นสมาธิตั้งมั่นไม่หวั่นไหว มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ย่อมทำให้เกิดความสงบ และสามารถละกิเลสได้ ดังที่ปรากฏในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ได้กล่าวไว้ว่า

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๕๓} จุ.เถร. ๒๖ / ๔๐๑ / ๓๗๓.

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนควร
แก่การทำงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มจิตไปเพื่ออัสวักขณญาณ
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธ
คามินีปฏิปทา เมื่อเธอรู้อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จาก
อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติ
สิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้ มิได้มี^{๔๔}

ผู้ที่ฝึกจิตจนกระทั่งจิตเป็นสมาธิทำให้จิตตั้งมั่นเกิดความสงบระงับไม่หวั่นไหวใน
อำนาจของกิเลสทั้งปวงย่อมบรรลุความจริงอันประเสริฐ ที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ คือ

๑. ทุกข์ คือสภาพที่ทนได้ยาก
๒. สมุทัย คือเหตุให้ทุกข์เกิด
๓. นิโรธ คือความดับทุกข์
๔. มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ทุกข์ คือความไม่สบายกายไม่สบายใจ ซึ่งความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ในโลกนี้และมี
กันทุกข์คน กล่าวโดยสรุปมี ๒ อย่าง คือ

๑. สภาวะทุกข์ คือทุกข์ที่เกิดขึ้นประจำ ซึ่งเป็นความทุกข์ที่เกิดกับทุกคนที่เกิดขึ้น ซึ่ง
ความทุกข์นี้จักเกิดจากความเจ็บปวด เป็นต้น ซึ่งความทุกข์นี้มี ๓ อย่าง คือ

๑. ชาติทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์
๒. ชราทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์
๓. มรณทุกข์ ความตายเป็นทุกข์^{๔๕}

๒. ปกิณกะทุกข์ คือ ทุกข์จร เป็นสภาพความทุกข์ที่เกิดขึ้นที่ในอารมณ์ ที่เป็นความ
ทุกข์เกิดจากสิ่งที่อยู่รอบข้างเข้ามากระทบใจจึงทำให้เกิดความทุกข์

๑. โสกะ คือความทุกข์ที่เกิดจากความโศกเศร้า เสียใจ
๒. ปริเทวะ คือความทุกข์ที่เกิดจากความรำพึงรำพรรณ
๓. ทุกขะ คือความทุกข์ที่เกิดจากความไม่สบายกาย ความเจ็บป่วย

^{๔๔}ม.ญ. ๑๒ / ๒๕๓ / ๑๖๔.

^{๔๕}ที.ม. ๑๐ / ๒๕๕ / ๓๔๑.

๔. โทมนัสสะ คือความทุกข์ที่เกิดจากความน้อยอกน้อยใจ
๕. อุปายาสะ คือความทุกข์ที่เกิดจากความคับใจ
๖. สัมปโยคะ คือความทุกข์ที่เกิดจากความประสพกับสิ่งที่เกลียด
๗. วิปโยคะ คือความทุกข์ที่เกิดจากความพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่พอใจ
๘. อลาโภ คือความทุกข์ที่เกิดจากความผิดหวัง ไม่ได้ในสิ่งที ๆ ตนอยากได้^{๔๖}

สมุทัย คือสาเหตุแห่งความทุกข์ ซึ่งสิ่งที่ทำให้เกิดความทุกข์ในพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าตัณหาเป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ ได้แก่

๑. กามตัณหา คือความอยากได้ ได้แก่ความทะเยอทะยานดิ้นรนอยากได้ในวัตถุทาง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสรัพะพะ เช่น ความอยากได้เงิน อยากได้ทอง อยากมีรูปสวย ๆ งาม ๆ เป็นต้น จนเป็นเหตุให้เกิดทุกข์
๒. ภวตัณหา คือความอยากเป็น ได้แก่ความอยากเป็นโน้นเป็นนี่ที่มีอยู่ในภพ เช่น อยากเป็นข้าราชการ อยากเป็นนักการเมือง อยากเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นต้น จนเป็นสาเหตุทำให้เกิดความทุกข์
๓. วิภวตัณหา คือความอยากไม่เป็น ได้แก่ความไม่ได้อยากอยู่ในภพหรือในชาตินี้ ซึ่งเนื่องมาจากเกิดความเบื่อหน่ายที่เกิดมาในชาตินี้ที่ได้รับทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้าก็เลยไม่อยากจะเป็นอย่างอื่น จนเป็นสาเหตุทำให้เกิดการฆ่าตัวตาย เป็นต้น จนเป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ขึ้น^{๔๗}

นิโรธ คือความดับทุกข์ เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งความดับทุกข์นั้นต้องกำจัดเหตุแห่งความทุกข์คือ กิเลสตัณหา และกาม ให้หมดสิ้น ตัดความเกี่ยวข้องทั้งหลาย ก็จักได้ดับทุกข์ กล่าวคือ นิพพาน นั่นเอง

มรรค คือข้อปฏิบัติที่เป็นวิธีการที่จะดับทุกข์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงข้อวัตรปฏิบัติที่เป็นทางของความดับทุกข์ ที่เรียกว่า อริยมรรค คือทางอันประเสริฐ มีข้อปฏิบัติอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ

^{๔๖} ที.ม. ๑๐ / ๒๕๕ / ๓๔๑.

^{๔๗} ที.ส. ๑๕ / ๑๘๒ - ๑๘๓ / ๕๓.

๒. สัมมาสังกัปปะ คือความคำริชชอบ
๓. สัมมาสังกัปปะ คือการเจรจาชอบ
๔. สัมมาสัมมันตะ คือการทำงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีวิตชอบ
๖. สัมมาวายามะ คือความพยายามชอบ
๗. สัมมาสติ คือความระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ คือความตั้งใจชอบ

ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์จะต้องฝึกจิตเพื่อละเว้นจากอกุศลวิตก อกุศลวิตก แปลว่า ความตรึกที่เป็นอกุศล คือ ความตรึกที่ฝักใฝ่ในสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หมายความว่า ความนึกคิดไปในเรื่องที่เลวทราม ซึ่งจำแนกออกเป็น ๓ คือ

๑. กามวิตก คือความตรึกในทางกาม
๒. พยาบาทวิตก คือความตรึกในทางพยาบาท
๓. วิหิงสาวิตก คือความตรึกในทางเบียดเบียน

อกุศลวิตกทั้ง ๓ ประการนี้ ทำให้เกิดความมีดมน ทำให้ปัญญาความรู้ดับ เป็นไปเพื่อความฝักใฝ่แห่งความคับแค้นไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าตรึกถึงอกุศลวิตกอันลามก คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก อย่าพูดถ้อยคำแก่งแย่งกัน อย่าพูดติร้ายนรกตา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสิ่งเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่ใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน^{๔๔}

ผู้ใดที่ยังตรึกถึงวิตก คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นผู้ที่เดินทางผิด ยังหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่อาจที่จะประพฤติพรหมจรรย์ให้ได้ถึงสัมโพธิญาณอันสูงสุดได้

การเจริญเมตตาจิตก็เป็นการกำจัดกิเลสที่เป็นอกุศลธรรมที่เกิดจากโทสะ คือ การผูกความโกรธ ความพยาบาทปองร้าย เป็นต้น ผู้เจริญเมตตานี้ ย่อมได้รับอานิสงส์อย่างที่ได้มี

^{๔๔} ส.ม. ๑๕ / ๑๖๖๐ / ๔๑๖.

การกล่าวไว้ในโอภาสาสูตรว่า คุณกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเช้า ผู้ใดฟังให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง ผู้ใดฟังให้ทานประมาณ 100 หม้อใหญ่ ในเวลาเย็น ผู้ใดฟังเจริญเมตตาจิตในเวลาเช้า โดยที่สุดแม้เพียงชั่วการหยคน้ำนมแห่งแม่โคหรือผู้ใดฟังเจริญเมตตาจิตในเวลาเย็น โดยที่สุดแม้เพียงชั่วการหยคน้ำนมแห่งแม่โค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว ๓ ครั้ง ในวันหนึ่งนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นประดุจยาน กระทำให้เป็นที่ตั้งอาศัย ให้มั่นคง สัมปรารภด้วยดี คุณกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ”^{๔๕}

จากที่กล่าวมานี้ทำให้ทราบชัดว่าเมตตาจิตนั้นมีผลมากกว่าการให้ทานและการรักษาศีล ในการเจริญเมตตาจิตนั้นเป็นการแผ่เมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทำให้จิตปราศจากความพยาบาท จิตก็จักเข้าสู่ความสงบ เมื่อจิตเข้าสู่ความสงบก็บรรลุถึงเจโตวิมุตติ การเจริญเมตตาจิตนั้นย่อมได้รับอานิสงส์ ดังในอังคุตตรนิกายกล่าวไว้ว่า คุณกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติอันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้งให้ตั้งมั่นโดยลำดับ สัมปรารภแล้ว ประราภดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการคือ

๑. ย่อมหลับเป็นสุข
๒. ย่อมตื่นเป็นสุข
๓. ย่อมไม่ฝันลามก
๔. ย่อมเป็นที่รักแห่งมนุษย์ทั้งหลาย
๕. ย่อมเป็นที่รักแห่งอมมนุษย์ทั้งหลาย
๖. เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
๗. ไฟ ยาพิษ หรือศาสตราย่อมไม่กล้ากรายได้
๘. จิตย่อมตั้งมั่นโดยรวดเร็ว
๙. สีน้ำย่อมพองใส
๑๐. เป็นผู้ไม่หลงใหลท่ากาละ
๑๑. เมื่อไม่แทงตลอดคุณอันยิ่ง ย่อมเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก”^{๕๐}

^{๔๕} ส.นิ. ๑๖ / ๖๖๓ / ๒๕๕ - ๓๐๐.

^{๕๐} อง.ทสก. ๒๔ / ๒๒๒ / ๓๖๑.

การเจริญเมตตาจิตย่อมทำให้ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์สามารถกำจัดความโกรธออกไปได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระติสสะว่า บุคคลย่อมประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำจัดความโกรธ เพื่อกำจัดความถือตัว และกำจัดความลบหลู่คุณท่าน^{๕๑}

คนโกรธมีผิวพรรณทราม ย่อมนอนเป็นทุกข์ ถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์แล้ว กลับปฏิบัติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ทำปาณาติบาต ด้วยกายและวาจา ย่อมถึงความเสื่อมทรัพย์ ผู้มีวมาเพราะความโกรธ ย่อมถึงความไม่มียศ ญาติ มิตร และสหาย ย่อมเว้นคนโกรธเสียห่างไกล

คนโกรธย่อมไม่รู้จักความเจริญ ทำจิตใจให้กำเริบ ภัยที่เกิดมาจากภายในนั้น คนผู้โกรธย่อมไม่รู้สีก คนโกรธย่อมไม่รู้ธรรมดา ไม่เห็นธรรม ความโกรธย่อมครอบงำารชนในขณะใด ความมืดคือย่อมมีในขณะนั้น

คนผู้โกรธย่อมก่อกรรมที่ทำได้ยากเหมือนทำได้ง่าย ภายหลังเมื่อหายโกรธแล้ว เขาย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้ คนผู้โกรธย่อมแสดงความเก้อหยาก่อน เหมือนไฟแสดงควันก่อน ในกาลใด ความโกรธเกิดขึ้น คนย่อมโกรธในกาลนั้น คนนี้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตัมปะ และไม่มี ความเคารพ คนที่ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมไม่มีแสงสว่างแม้แต่น้อยเลย คนโกรธฆ่าบิดาก็ได้ ฆ่ามารดาของตนก็ได้ ฆ่าพระชีนาสภาก็ได้ ฆ่าปู่ลุงก็ได้ ลูกที่มารดาเลี้ยงไว้จนได้ล้มตายโลกนี้ ลูกเข่นนั้นกิเลสหายขาด โกรธขึ้นมา ย่อมฆ่าแม้มารดานั้นผู้ให้ชีวิตความเป็นอยู่ได้ จริงอยู่ สัตว์เหล่านั้นมีตนเป็นเครื่องเปรียบเทียบ เพราะตนเป็นที่รักอย่างยิ่ง คนโกรธหมกมุ่นในรูปต่าง ๆ ย่อมฆ่าตัวเองได้ เพราะเหตุต่าง ๆ ย่อมฆ่าตัวเองด้วยดาบข้างกinyaพิษข้าง เอาเชือกผูกคอตายบ้าง โดคเขาตายบ้าง คนเหล่านั้นเมื่อกระทำความกรรมอันมีความเสื่อมและทำลายตนก็ไม่รู้สึก ความเสื่อมเกิดแต่ความโกรธ ตามที่กล่าวมานี้เป็นบ่วงของมัจจุราช มีถ้ำเป็นที่อยู่อาศัย

บุคคลผู้มักโกรธ มีการฝึกตน คือมีปัญญา ความเพียรและสัมมาทิฐิ ฟังตัดความโกรธนั้นขาดได้ บัณฑิตฟังตัดอกุศลธรรมแต่ละอย่างเสียให้ขาด ฟังศึกษาในธรรมเหมือนอย่างนั้น เธอทั้งหลายปรารถนาอยู่ว่า ขอความเป็นผู้เก้อหยาก อย่าได้มีแก่เราทั้งหลาย เธอทั้งหลายเป็นผู้ปราศจากความโกรธ ไม่มีความคับแค้นใจ ปราศจากความโลภ ไม่มีความริษยา ฝึกฝนตนแล้ว ละความโกรธได้แล้วเป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักปรินิพพาน^{๕๒}

^{๕๑} ถ.นิ. ๑๖ / ๗๑๕ / ๓๑๕.

^{๕๒} อง.สตตค.๒๓ / ๖๑ / ๕๑ - ๕๒.

ผู้ไม่โกรธ ฝึกฝนตนแล้ว มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหลุดพ้นแล้วเพราะรู้ ชอบ สงบ
คงที่อยู่ ความโกรธจักมีมาแต่ไหน ผู้ใดโกรธตอบบุคคลผู้โกรธแล้ว ผู้นั้นเป็นผู้ลามกกว่า
บุคคลผู้โกรธนั้นแหละ เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธแล้ว ชื่อว่า
ยอมชนะสงครามอันบุคคลชนะได้ยาก ผู้ใคร่รู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้ว เป็นผู้มีสติสงบเสียได้ ผู้นั้น
เชื่อว่ายอมประพฤติประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือ ของตนและของบุคคลอื่น คนทั้งหลายผู้ไม่
ฉลาดในธรรม ย่อมสำคัญบุคคลนั้นว่า เป็นคนเขลา ดังนี้^{๕๓}

การประพฤติพรหมจรรย์ชั้นเจริญปัญญา (อธิปัญญาสิกขา)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๕๔} ได้อธิบายเกี่ยวกับปัญญาว่า ที่ได้ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่า
รู้ทั่ว ปัญญาคือความรู้ว่าสิ่งใดควรประพฤติหรือไม่ควรประพฤติเป็นแนวทางเพื่อการ
บรรลุธรรมขั้นสูงต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ดังนั้นปัญญานั้นเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้
ประพฤติพรหมจรรย์

ดังในจูฬกัมมวิภังคสูตร ได้กล่าวถึงสิ่งที่ทำให้เกิดปัญญามากพึงประพฤติอย่างไร ดังที่
ว่า คนบางคนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ย่อมเป็นผู้เข้าไปหาสมณะหรือ
พราหมณ์ แล้วสอบถามว่าเป็นกุศล อะไรเป็นกุศล อะไรมิใช่กุศล อะไรไม่มีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ
อะไรไม่ควรเสพ อะไรทำแล้วยอมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่าอะไร
เมื่อทำแล้วยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน เมื่อเขาตายไปจะเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พร้อมพร้อมสมათานไว้อย่างนี้ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์
ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีปัญญามาก ดูก่อนมาฉะนี้คือปฏิบัติเป็นไปเพื่อปัญญา
มาก^{๕๕}

ในขุททกสูตร ได้กล่าวถึงภิกษุผู้มีปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนดังที่ว่า “ ภิกษุใดเป็นคนมี
ปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีล อบรมจิตและปัญญาให้เจริญ มีความเพียร มีปัญญารักษาตน ภิกษุ
นั้นพึงสาธตตนหาพญ่าได้ ราคะ โทสะ และอวิชชา อันชนเหล่าใดสารอกแล้วชนเหล่านั้น

^{๕๓} ถี.ส. ๑๕ / ๖๓๓ / ๒๒๕.

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑ , พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๓๔), หน้า ๕.

^{๕๕} ม.อ. ๑๔ / ๕๕๔ - ๕๕๕ / ๓๒๘.

เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว ตัณหาพ่ายงอันชนเหล่านั้นสาบได้แล้ว นามและรูปย่อมดับไปไม่เหลือในที่ใด ปฏิญญัตถุญญ รูปัตถุญญา และตัณหาพ่ายงนั้น ย่อมขาดไปในที่นั้น^{๕๖}

ในสรวงคชาดก ได้กล่าวเกี่ยวกับบ่อเกิดแห่งปัญญาเอาไว้ว่า บุคคลในโลกนี้ จะทำอย่างไร ทำด้วยอุบายอย่างไร ประพฤติอย่างไร เสพอะไรจึงได้ปัญญา ขอท่านจงได้โปรดบอกปฏิบัติแห่งปัญญา ณ บัดนี้ว่า นรชนทำอย่างไร จึงจะเป็นผู้มีปัญญา บุคคลควรคบหาท่านผู้รู้ทั้งหลาย ละเอียดคลอ เป็นพหูสูตร ฟังเป็นทั้งนักเรียนและไต่ถาม ฟังตั้งใจฟังคำสุภาษิตโดยเคารพ นรชนทำอย่างนี้ จะเป็นผู้มีปัญญา ผู้มีปัญญาย่อมพิจารณาเห็นกามคุณทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นโรคร ผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ ย่อมละความพอใจในกามทั้งหลายอันทุกข์ มีภัยอันใหญ่หลวงเสียได้ ผู้นั้นปราศจากราคะแล้ว กำจัดโทสะได้ ฟังเจริญเมตตาจิตไม่มีประมาณ งดอาชญาในสัตว์ทุกจำพวกแล้วไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงแดนแห่งพรหม^{๕๗}

ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ต้องมีปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนดังที่ภิกษุผู้มีปัญญารักษาตนเพื่อละไฟแห่ง ราคะ โทสะ โมหะ^{๕๘} ซึ่งเป็นกิเลสที่เป็นข้าศึกต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ เกิดความร้อนรุ่ม

ฉะนั้นผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์จะต้องมีปัญญาคอยรักษาตน ดังในอัครศิสูตร ได้กล่าวเอาไว้ว่า ไฟคือราคะ ย่อมเผาสัตว์ผู้กำหนดแล้ว หมกมุ่นอยู่ในกามทั้งหลาย ส่วนไฟคือโทสะ ย่อมเผาบรรณผู้พยาบาท มีปรกติฆ่าสัตว์ ส่วนไฟคือโมหะ ย่อมเผาหมู่มืดผู้ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นไฟ ผู้ยินดียิ่งในกายตน ทั้งในภพนี้และภพหน้า สัตว์เหล่านั้นย่อมพอกพูนนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อสุรกายและปิตติวิสัย เป็นผู้ไม่พ้นไปจากเครื่องผูกแห่งมาร สัตว์เหล่าใดประกอบด้วยความเพียรในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งกลางคืนกลางวัน สัตว์เหล่านั้น ผู้มีความสำคัญอารมณ์ว่าไม่งามอยู่เป็นนิจ ย่อมดับไฟคือราคะได้ ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้สูงสุดในนรชน ย่อมดับไฟคือโทสะได้ด้วยเมตตาและดับไฟคือโมหะได้ด้วยปัญญา อันเป็นเครื่องให้ถึงความขำแรกกิเลส สัตว์เหล่านั้นมีปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวันดับไฟคือราคะ เป็นต้นได้ ย่อมปรินิพพานโดยไม่มีส่วนเหลือ ล่วง

^{๕๖} ส.ส. ๑๕ / ๖๔๖ / ๒๓๐.

^{๕๗} บุ.ชา.๒๗ / ๒๔๗๐ / ๔๔๖.

^{๕๘} บุ.สุ. ๒๕ / ๒๗๓ / ๒๘๑.

ทุกข์ได้ไม่มีส่วนเหลือ บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นอริยสัจจ์ ผู้ถึงที่สุดแห่งเวท รู้แล้วโดยชอบด้วยปัญญา เป็นเครื่องรู้อย่างซึ่งความสิ้นไปแห่งชาติ ย่อมไม่มาสู่ภพใหม่^{๕๕}

ในขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ได้กล่าวไว้ว่า ภิกษุย่อมมีจิตกำหนดรู้โมหะ คลายกำหนดในโมหะนั้น เป็นผู้มิโยนิโสมนสิการเพื่อบรรลุนิพพานขั้นสูงสุด เป็นผู้มิภักชานมิตร มีสติสัมปชัญญะ มีความพร้อมเพรียงและอนุเคราะห์กันในหมู่ในขณะที่ไม่มีความยินดีในพวกที่ตั้งอยู่ในอธรรม มีสติมีปัญญาเป็นเครื่องรักษาตัว มีมาน มี ความพากเพียร มีโอตตปปะะ ไม่ประมาท ไม่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหลอกลวงปวงชน เพื่อประจบ เพื่ออานิสงส์คือ ลาภสักการะ สรรเสริญ หรือเพื่อให้คนทั้งหลายรู้จักตน แต่ประพฤติเพื่อความสำรวม เพื่อการละ เพื่อความรู้ยิ่งและเพื่อการกำหนดรู้^{๕๖}

การใช้ปัญญาพิจารณาให้เข้าใจสภาพความเป็นจริงของชีวิตให้รู้เท่าทันของร่างกายหรือสังขตธรรมว่าไม่เที่ยงมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เป็นทุกข์ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับของผู้อื่นได้ ดังนั้นภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงพิจารณาว่า กายนี้เป็นของไม่สวยงาม ไม่น่าพอใจ เป็นของไม่สะอาด เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ว่า

กายประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็น ฉาบด้วยหนังและเนื้อปกปิดด้วยผิว เต็มด้วยไส้ อาหาร มีก้อนตับ มูตร หัวใจ ปอด ม้าม ไต น้ำมูก น้ำลาย เหงื่อ มันข้น เลือด ไขข้อ ดี เปรลมัน อันบุดูชนผู้เป็นกนพาล ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริง อนึ่ง ของอันไม่สะอาดย่อมไหลออกจากช่องทั้งเก้าของกายนี้ทุกเมื่อ คือ จี๋ตาจากตา จี๋หูจากหู และน้ำมูกจากจมูก บางคราวย่อมสำรอกออกจากปาก ดีและเสลดย่อมสำรอกออก เหงื่อและหนองฝีมิมออกจากร่างกาย อนึ่ง อวัยวะเบื้องสูงของกายนี้เป็นโพลง เต็มด้วยมันสมอง คนพาลถูกอวิชาหุ้มห่อแล้ว ย่อมสำคัญกายนั้นโดยความเป็นของสวยงาม ก็เมื่อใด เขาตายขึ้นพอง มีสีเขียว ถูกทิ้งไว้ในป่า เมื่อนั้นญาติทั้งหลายย่อมไม่หวังโย สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก หม่าป่า หมูหนอน กา แร้ง และสัตว์เหล่าอื่น ย่อมกัดกินกายนั้น ภิกษุในศาสนา นี้ ได้ฟังพระพุทธพจน์แล้ว มีความรู้ชัด เธอย่อมกำหนดรู้กายนี้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริงที่เดียว สรรีระที่มีวิญญาณนี้ เหมือนสรีระที่ตายแล้วนั้น สรรีระที่ตายแล้วนั้น เหมือนสรีระที่มี

^{๕๕} บุ.สุ. ๒๕ / ๒๗๓ / ๒๘๑.

^{๕๖} บุ.สุ. ๒๕ / ๒๑๔ / ๒๒๒.

วิญญาณนี้ ภิภษุพึงคลายความพอใจในกายเสียทั้งภายในและภายนอก ภิภษุ นั้นมีความรู้ชัดในศาสนา นี้ ไม่นินดีแล้วด้วยฉันทราคะ ได้บรรลุมฤตบทยสงบ ดับ ไม่จุติ กายนี้มีสองเท้า ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น อันบุคคลบริหาร อยู่เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ ถ้ายของไม่สะอาด มีน้ำลาย และน้ำมูกเป็นต้น ให้ไหลออกจากทวารทั้งเก้า และขับเหงื่อโคลาให้ไหลออกจากขุมขนนั้น ๆ ผู้ใดพึงสำคัญเพื่อยกย่องตัวหรือพึงดูหมิ่นผู้อื่น จักมีอะไรนอกจากการไม่เห็นอริยสัจ^{๑๑๑}

เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้วภิภษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีปัญญามองเห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งสังขารทั้งหลาย ดังในนิพพิทานสูตร ได้อธิบายว่า ดูกรภิภษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อขจัดความกำหนัด เพื่อความดับสนิท เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้อย่าง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพานโดยส่วนเดียว คือ พิจารณาเห็นว่าไม่งามในกาย มีความสำคัญว่าเป็นของปฏิกูลในอาหาร มีความสำคัญว่าไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ย่อมเข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ในภายใน^{๑๑๒}

ปลุชชนเป็นผู้มีความป่วยไข้ ความแก่ และความตายเป็นธรรมดา มีอยู่ตามธรรมดา แต่ที่พากันรังเกียจ ก็การที่เราพึงรังเกียจความป่วยไข้ ความแก่ และความตายนี้ ในหมู่สัตว์ ซึ่งมีอยู่อย่างนี้ ข้อนั้นไม่สมควรแก่เราผู้มีปกติอยู่เช่นนี้ เรานั้นเป็นอยู่เช่นนี้ รู้จักธรรมที่หมดอุปธิ เห็นเนกขัมมะโดยความเป็นธรรมเกษม ย่อมครอบงำความเมาในความไม่มีโรค ในความเป็นหนุ่มสาวและในชีวิตเสียได้ทั้งหมด ความอุตสาหะได้เกิดแล้วแก่เราผู้เห็นนิพพานด้วยปัญญาอันยิ่ง บัดนี้ เราไม่ควรที่จะกลับไปเสพกาม เราจักเป็นผู้ไม่ถอยหลัง จักเป็นผู้มีพรหมจรรย์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า^{๑๑๓}

นอกจากหลักการสำคัญหรือหลักการใหญ่คือไตรสิกขาแล้ว ในคหกโมคคัลลานสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงลำดับหรือขั้นตอนการประพฤติพรหมจรรย์ของภิภษุไว้ดังนี้
ดูก่อนพรากหมณฺ์ เราอาจบัญญัติการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ ในธรรมวินัยนี้ได้ ตถาคตย่อมแนะนำอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิภษุทั้งหลาย เธอจง

^{๑๑๑} จุ. ส. ๒๕ / ๓๑๒ / ๓๓๑.

^{๑๑๒} อ. ญ. ปญจก. ๒๒ / ๖๕ / ๘๔.

^{๑๑๓} อ. ญ. ติก. ๒๐ / ๔๗๘ / ๑๖๔.

เป็นผู้มีศีล ดำรงด้วยปาติโมกข์สังวร พร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเกิด เธอจึงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เธอเห็นด้วยรูปด้วยจักขุแล้ว จงถือเอาโดยนิमित อย่างถือเอาโดยอนุพยัญชนะ จงปฏิบัติเพื่อดำรงจักขุนทรีย์...โสต...ฆาน...ชีวหา...กาย...มโน... อันมีการเห็นรูป เสียง กลิ่น ลิ้มรส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เป็นเหตุ ซึ่งบุคคลผู้ไม่ดำรงอยู่ พึงถูกอกุศลธรรมอันลามกคือ รูปเป็นเหตุ ซึ่งบุคคลผู้ไม่ดำรงอยู่ พึงถูกอกุศลธรรมอันลามกคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษาอินทรีย์ ถึงความดำรงในมโน นทรีย์เกิด เธอจึงเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ คือ พึงบริโภคอาหาร พิจารณาโดยแยกคายว่า เราบริโภคมิใช่เพื่อจะเล่น มิใช่เพื่อจะมัวเมา มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อตกแต่งร่างกายเลย บริโภคเพียงเพื่อร่างกายดำรงอยู่ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อบรรเทาความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์เท่านั้น ด้วยอุบายนี้ เราจะป้องกันเวทนาเก่า ไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และความเป็นไปแห่งชีวิต ความไม่มีโทษความอยู่สบาย จักมีแก่เรา เธอจึงเป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเป็นผู้ตื่นอยู่ คือ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอวารณียธรรม ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน จงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอวารณียธรรมด้วยการเดินจงกรม และการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี พึงเอาเท้าซ้อนเท้า มีสติรู้สึกตัว ทำความสำคัญว่าจะลุกขึ้นไว้ในใจ แล้วสำเร็จสี่หาเสยา โดยข้างเบื้องขวาตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรีจนลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอวารณียธรรม ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรีเกิด เธอจึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ คือ ทำความรู้รู้สึกตัว ในเวลาก้าวไปและถอยกลับ ในเวลาแลดูและเหลียวดู ในเวลาอแขนและเหยียดแขน ในเวลาทรงผ้าสังฆาฏี บาตร และจีวร ในเวลาฉัน คัม เคี้ยว และลิ้มรส ในเวลาถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ในเวลาเดิน ยืน นั่ง นอน หลับ ตื่น พุด และนิ่งเกิด เธอจึงพอใจในเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำบนภูเขา ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง และลอมฟางเกิด เธอกลับจากนิมิตตภาพต ภายหลังเวลาอาหารแล้วนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น เฉพาะหน้า ละอภิชฌาในโลกแล้ว มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌาได้ ละความชั่วคือพยาบาทแล้ว เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ ย่อมชำระจิตใจให้

บริสุทธิจากความชั่วคือพยาบาทได้ ละถิ่นมัทธแล้ว เป็นผู้มิจิตปราศจากถิ่น
 มัทธ มีอาโลกสัญญา มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิจากถิ่น
 มัทธได้ ละอุทธัจจะกุกกัจจะแล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่านมิจิตสงบภายในอยู่ ย่อม
 ชำระจิตให้บริสุทธิจากอุทธัจจะกุกกัจจะได้ละวิจิกิจณาแล้ว เป็นผู้ข้ามความ
 สงสัย ไม่มีปัญหาอะไรในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิจาก
 วิจิกิจณาได้ครั้งเธอละนิเวรณ ๕ ประการ อันเป็นเครื่องทำให้เศร้าหมองทำ
 ปัญญาให้ถอยกำลังนี้ได้แล้ว จึงส่งจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมเข้า
 ปฐมฌาน มีวิตก มีวិจาร มีปีติและสุข เกิดแต่เวทนีอยู่ เข้าทุติยฌาน มีความ
 ผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้นเพราะสงบวิตก และวិจาร
 ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เป็นผู้วางเฉยเพราะหน่าย
 ปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌานที่พระอรหันต์
 เจ้าเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุขอยู่ เข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์
 ไม่มีสุขเพราะละสุข ละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีสติบริสุทธิ
 เพราะอุเบกขาอยู่^{๑๑๔}

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงลำดับของการประพุดติพรหมจรรย์ของภิกษุไว้
 ๖ ชั้น คือ

๑. สีสังวร สำรวมในศีล
๒. อินทริยสังวร สำรวมในอินทริย
๓. โภขเนมัตตัญญตา รู้ประมาณในการบริโภค
๔. ชาคริยานุโยค ประกอบความเพียรอยู่เนื่องๆ
๕. สติสัมปชัญญะ มีสติสัมปชัญญะ
๖. วิวิตตเสนาสนะ ยินดีในเสนาสนะอันสงัด

ซึ่งแต่ละชั้นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ภิกษุผู้ประพุดติพรหมจรรย์พึงสำรวมในศีล

ในนครดา ได้กล่าวไว้ว่า ศีลนั้นเป็นพื้นฐานของพรหมจรรย์เพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมาย
 อันสูงสุดจะต้องเริ่มที่ศีล ดังที่ว่า ศีลเป็นที่ตั้งและเป็นบ่อเกิดของความดีทั้งหมดเป็น
 ประธานของธรรมทั้งปวง ดังนั้นพึงชำระศีลให้บริสุทธิ พึงสังวรศีล ศีลเป็นเครื่องกั้นความ

^{๑๑๔} ม.อ. ๑๔ / ๕๔ - ๑๐๐ / ๖๘ - ๓๐.

ทุจจริต ทำจิตให้ร่าเริง เป็นท่าที่ยังลงสู่มหาสมุทร คือพระนิพพาน^{๑๑๕} พระโยคาวจรผู้มีปกติเห็นภัยวิภวสังสารอันสุขุมและละเอียด ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ผู้ประพาศิลาโดยเอื้อเฟื้อพึงได้บรรลุนิพพานโดยไม่ยาก^{๑๑๖}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงความสำคัญของศีลดังนี้ว่า แท้จริงคำสอนของพระศาสดา ไพร่เพราะในเบื้องต้นก็เพราะทรงแสดงถึงศีล ศีลนั้นชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพระศาสนา บุคคลที่รักษาศีลให้บริสุทธิหมดจดแล้ว ชื่อว่าเป็นการสร้างกุศลธรรมในเบื้องต้น^{๑๑๗} ภิกษุผู้ดำรงอยู่ในศีล ดำรงในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในการบริโภคโภชนาและประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียรเรื่องต้นอยู่ ภิกษุผู้มีปกติพากเพียรอยู่อย่างนี้ ไม่เกียจคร้านตลอดกลางวันและกลางคืน บำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อถึงความเกษมจากโยคะ ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาทหรือมีปกติเห็นภัยในความประมาทเป็นผู้ไม่ควรเพื่อความเสื่อม ชื่อว่าประพาศิลาใกล้นิพพานทีเดียว^{๑๑๘}

๒. ภิกษุผู้ประพาศิลาพรหมจรรย์พึงดำรงในอินทรีย์

ภิกษุผู้ประพาศิลาพรหมจรรย์พึงดำรงด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภิกษุผู้ดำรงแล้วในทวารทั้งปวง ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ภิกษุใดไม่คุ้มครองทวารเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่รู้จักประมาณในโภชนา และไม่ดำรงอินทรีย์ทั้งหลายภิกษุนั้นย่อมถึงความทุกข์ คือทุกข์กาย ทุกข์ใจ ภิกษุเช่นนั้นมียากถูกไฟ คือ ความทุกข์แผดเผาอยู่ มีใจถูกไฟคือความทุกข์แผดเผาอยู่ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ทั้งกลางวันและกลางคืน^{๑๑๙}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผัสสาตนะ ๖ ประการนี้ ที่บุคคลไม่ฝึกฝน ไม่คุ้มครองไม่รักษา ไม่ดำรงระวังแล้ว ย่อมนำทุกข์หนักมาให้ ผัสสาตนะ ๖ ประการ เป็นไฉน คือจักขุ โสตะ ฉานะ จิวหา กาย ใจ ที่บุคคลไม่ฝึกฝน ไม่คุ้มครองไม่รักษา ไม่ดำรงระวังแล้ว ย่อมนำทุกข์หนักมาให้^{๑๒๐}ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักขุ... ฟังเสียงด้วยโสตะ... คมกลิ่นด้วยฉานะ... ลิ้มรสด้วย

^{๑๑๕} บุ.เถร. ๒๖ / ๓๗๘ / ๓๐๗ - ๓๐๘.

^{๑๑๖} บุ.เถร. ๒๖ / ๒๐๘ / ๒๒๕.

^{๑๑๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑ ตอน ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖ - ๒๐.

^{๑๑๘} อง. จตุกก. ๒๑ / ๓๗ / ๔๗.

^{๑๑๙} บุ.บุ. ๒๕ / ๒๐๖ - ๒๐๗ / ๒๑๖ - ๒๑๗.

^{๑๒๐} ตี.สพ. ๑๘ / ๑๒๘ / ๗๖.

ชีวหา...ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย...รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสාරวมมโนทริย์ ที่เมื่อไม่สාරวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่า รักษาามโนทริย์ ชื่อว่าถึงความสාරวมในมโนทริย์ ภิกษุประกอบด้วยอินทริย์ ถึงวรรอันเป็นอริยะเช่นนี้ย่อมได้เสวยสุขอันอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน^{๑๑๑} อินทริย์ที่ไม่รักษา ย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ อินทริย์ที่รักษา ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ บุรุษผู้รักษาและคุ้มครองอินทริย์นั้นแลจึงชื่อว่า เป็นผู้กระทำกิจของตน และชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ๆ^{๑๑๒}

๓. ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงรู้จักประมาณในการบริโภค

ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงรู้จักการประมาณในการบริโภคหรือใช้สอยเพียงพอ ประมาณ ยินดีในปัจจัย ๔ บริโภคอย่างมีกนน้อยสันโดษ คำว่า สันโดษ คือ ความพอใจ ยินดีในสิ่งที่ตนมีอยู่ หมายถึงมีความพอใจด้วยปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ตามมีตามได้ ไม่ทะเยอทะยานแสวงหามาด้วยความโลภ หาเลี้ยงชีพด้วยความชอบธรรม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับกัสสปพราหมณ์ เกี่ยวกับพระภิกษุพึงอยู่อย่างสันโดษไว้ว่า

ดูргกัสสปะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง ดูргกัสสปะ นกมีปีกจะบินไปทางทิศภาคใด ๆ ก็มีแต่ปีกของตัวเอง เป็นภาระบินไปฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง ดูргกัสสปะ ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้สันโดษด้วยประการดังกล่าวมานี้แล^{๑๑๓}

^{๑๑๑} ม.ม.๑๒ / ๔๖๕ / ๓๕๑.

^{๑๑๒} พุ.เถร. ๒๖ / ๓๘๖ / ๓๒๑.

^{๑๑๓} ที.ที. ๘ / ๒๗๐ / ๒๔๔.

พระพุทธศาสนาได้จัด สันโดษ ให้เป็นนาถกรรม^{๑๑๑}คือธรรมที่เป็นที่พึง เพื่อให้
เกิดความพอใจและเชื่อมั่นในตนเองต่อการปฏิบัติธรรม ซึ่งภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์จะต้อง
ประพฤติปฏิบัติตามหลักกรรม ๓ ประการ^{๑๑๒} คือ

๑. ยถาลภสันโดษ หมายถึงความยินดีในสิ่งที่ตนเองหามาได้ตามมีตามได้ด้วย
เพียรพยายามของตนเอง และพอใจในสิ่งเหล่านั้น ซึ่งพระภิกษุพึงเป็นผู้ยินดีและพอใจใน
ปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช เช่น พระภิกษุพึงยินดีจีวรบิณฑบาต
ตามที่ทายกถวายจะดีหรือไม่ดี ก็ควรที่จะใช้สอยบริโภคจีวรหรือบิณฑบาตเหล่านั้น ซึ่งเป็น
การยินดีในลาภที่เกิดกับตน

๒. ยถาพลสันโดษ หมายถึงความยินดีหรือพอใจตามแก่กำลังร่างกายของคนที่หามา
ได้ ซึ่งพอแต่ตามความต้องการของสุขภาพเพียงเท่านั้น มิใช่เพื่อแสวงหาเกินกำลังความ
สามารถด้วยอำนาจแห่งความโลภ ไม่รู้จักคำว่าเพียงพอ

๓. ยถาสารุปสันโดษ หมายถึงความยินดีพอใจตามสมควร ได้แก่มีความยินดีตามสม
ควรแก่ฐานะที่ตนมีอยู่ เช่นเป็นพระภิกษุสงฆ์ก็ยินดีเพียงปัจจัย ๔ เท่านั้น มิใช่แสวงหาจน
เกินฐานะของตัวเองที่นอกเหนือจากปัจจัย ๔

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงเป็นผู้รู้จักประมาณในการ
ใช้สอยบริขารกับพระจุนทะไว้ว่า

ดูกรจุนทะ เราไม่แสดงธรรมเพื่อเป็นเครื่องปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปใน
ปัจจุบันแก่พวกเธออย่างเดียวนั้น ดูกรจุนทะ อนึ่งเราไม่ได้แสดงธรรม
เพื่อเป็นเครื่องกำจัดอาสวะทั้งหลาย ที่เป็นไปในปัจจุบัน เพื่อเป็นเครื่องกำจัด
อาสวะที่เป็นไปในสัมปรายภพด้วย ดูกรจุนทะ เพราะฉะนั้นแลจีวรใดอันเรา
อนุญาตแล้วแก่พวกเธอ จีวรนั้นควรแก่พวกเธอ เพียงเพื่อเป็นเครื่องบำบัด
ความหนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ตม แดก และสัตว์เลื้อย
คลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องปกปิดอวัยวะอันยังความละเอียดให้กำเริบ
บิณฑบาตใดอันเราอนุญาตแล้วแก่พวกเธอ บิณฑบาตนั้นควรแก่พวกเธอ

^{๑๑๑}ที่.ปา. ๑๑ / ๓๕๗ / ๒๗๕ - ๒๗๑.

*นาถกรรม คือ ธรรมทำที่พึง มี ๑๐ อย่าง คือ คีล พาหุสัจจะ กัลยาณมิตตา
โสวจัสสตา กิงกรณิเยสุ ทักขตา รัมมกามตา วิริยะ สันโดษ สติ ปัญญา.

^{๑๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์,
อ้างแล้ว, หน้า ๓๒๔.

เพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อยังกายนี้ให้เป็นไปได้ เพื่อจะให้ความ
ลำบากสงบ เพื่อจะอนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่าเราจักบรรเทาเวทนาแก่
จักไม่ยังเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น ด้วยประการดังนี้ และความเป็นไปแห่งชีวิต
ความเป็นผู้ไม่มีโทษและความอยู่สำราญจักมีแก่เรา เสนาสนะใดอันเรา
อนุญาตแล้วแก่เธอ เสนาสนะนั้นควรแก่พวกเธอ เพียงเพื่อเป็นเครื่องบำบัด
หนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อย
คลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องบรรเทาอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในการหลีก
ออกเร้นอยู่ คิลาณปัจฉัยเภสัชบริหารใดอันเราอนุญาตแล้วแก่พวกเธอ คิลาณ
ปัจฉัยเภสัชบริหารนั้น ควรแก่พวกเธอ เพียงเพื่อเป็นเครื่องกำจัดเวทนาทั้ง
หลายอันเกิดแต่อาพาธต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเป็นไปไม่มีความลำบาก
เป็นอย่างยิ่ง ดังนี้^{๑๖๖}

จากที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสอย่างนี้เป็นการอธิบายให้ทราบว่าจะพระภิกษุผู้
ประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยนี้จักต้องเป็นผู้ที่มีกนน้อยสันโดษด้วยปัจจัยเครื่องใช้
สอย ในอุปเสนวังคันทปุตตเถรคถา ได้กล่าวถึงสิ่งที่ภิกษุเป็นผู้มีกนน้อยสันโดษไว้ว่า ภิกษุ
ควรเป็นผู้มีความปรารถนากน้อย สันโดษ ชอบสงัด เป็นมุนี ไม่คลุกคลีด้วยพวกคฤหัสถ์ และ
พวกบรรพชิตทั้งสอง ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ควรแสวงหาตนให้เป็นดังคนบ้าและคนใบ้ ไม่
ควรพูดมากในท่ามกลางสงฆ์ ไม่ควรเข้าไปวาทกล่าวใคร ๆ ควรละเว้นการเข้ากระทบกระทั่ง
เป็นผู้สำรวมในพระปาติโมกข์ และพึงเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ เป็นผู้ฉลาดในการเกิด
ขึ้นแห่งจิต มีนิमितอันถือเอาแล้ว พึงประกอบสมณะและวิปัสสนาตามเวลาอันสมควรอยู่เนื่อง
ๆ พึงเป็นบัณฑิต ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรเป็นนิตย์ เป็นผู้ประกอบภาวนาทุกเมื่อ ด้วยความ
ตั้งใจว่า ถ้ายังไม่ถึงที่สุดทุกข์ ไม่พึงถึงความวางใจ อาสวะทั้งปวงของภิกษุผู้ปรารถนาความ
บริสุทธิ์เป็นอยู่อย่างนี้ ย่อมสิ้นไป และภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิพพาน^{๑๖๗}

๔. ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงประกอบความเพียรอยู่เนื่อง ๆ

ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงประกอบด้วยความเพียร ผู้ปฏิบัติธรรมไม่เพียรพยายาม
กำจัดกิเลสแล้ว ก็จักไม่สามารถที่จะทำให้ชีวิตพรหมจรรย์ของตนบรรลุถึงมรรคผล ได้ดัง

^{๑๖๖}ที.ปา. ๑๑ / ๑๑๓ / ๑๑๕ - ๑๒๐.

^{๑๖๗}จุ.เถร. ๒๖ / ๓๗๔ / ๓๐๒.

ในสุวีรสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวชอบแล้วอย่างนี้ พึงหมั่นเพียร พยายาม เพื่อบรรลุมรรคผลที่ยังไม่บรรลุ เพื่อได้มรรคผลที่ยังไม่ได้ เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลที่ยังไม่ได้ กระทำให้แจ้ง ข้อนี้จะพึงคงามในธรรมวินัยนี้ ! โดยแท้^{๑๑๘}

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ยังไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลาย...ใน กาย...ในรูป...จิตของภิกษุนั้นย่อมไม่น้อมไป เพื่อความเพียร เพื่อประกอบ เนิื่อง ๆ เพื่อกระทำติดต่อกัน เพื่อบำเพ็ญเพียร อีกประการหนึ่ง ภิกษุฉันอาหาร เต็มท้องตามความต้องการแล้วย่อมประกอบความสุขในการนอน ความสุข ในการเอน ความสุขในการหลับอยู่ จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อ ความเพียร เพื่อประกอบเเนื่อง ๆ เพื่อกระทำติดต่อกัน เพื่อบำเพ็ญเพียร อีก ประการหนึ่ง ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ ไคหมู่หนึ่งว่าด้วย สีล พรต ดบะ หรือพรหมจรรย์นี้ จิตของภิกษุนั้น ย่อม ไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเเนื่อง ๆ เพื่อกระทำติดต่อกัน เพื่อบำเพ็ญ เพียร^{๑๑๙}

ความเพียรที่ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงต้องบำเพ็ญเพียรเรียกว่า ปธาน นั้นมี ๔ อย่าง คือ^{๑๒๐}

๑. สังวรปธาน คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน หมายถึงความเพียรระวัง กิเลสที่เป็นอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ซึ่งทำให้ผู้ประพฤติพรหมจรรย์รู้จักการรักษาและ ปรองคองจิตของตน ด้วยการรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดจากความยินดียินร้ายในอินทรีย์ ในเวลาที่ ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายเมื่อสัมผัสกับสิ่งมากระทบ ใจเมื่อนึกถึง อารมณ์ที่ปรารถนา

^{๑๑๘} ส.ส. ๑๕ / ๘๕๔๔ / ๓๐๒.

^{๑๑๙} อ.ทสก. ๒๔ / ๑๔ / ๒๑ - ๒๒.

^{๑๒๐} อ.จตุกก. ๒๑ / ๑๔ / ๑๗ - ๑๘.

๒. ปหานปธาน คือเพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว หมายถึงเพียรละกิเลสที่เป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นการเพียรพยายามที่ละกิเลส คือ ความโลภ โกรธ หลง ให้หมดไปจากใจของตนด้วยความเพียรพยายามปฏิบัติธรรมที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับกิเลสที่เป็นอกุศล

๓. ภาวนาปธาน คือเพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน หมายถึงเพียรพยายามให้กุศลธรรมเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นการเพียรพยายามสร้างความพอใจยินดีในการเพียรสร้างศีล สมาธิ ปัญญา ให้บังเกิดขึ้นด้วยความเพียรพยายามและกระทำสิ่งที่เป็อกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

๔. อนุรักษนาปธาน คือเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นไม่ให้เสื่อม หมายถึงเพียรรักษาสิ่งที่ดีที่งามต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อมไป เป็นความเพียรพยายามปฏิบัติอย่างต่อเนื่องมิให้เสื่อมด้อยไปเสีย เมื่อเพียรพยายามละกิเลสที่เป็นอกุศลได้แล้วก็พยายามสร้างสิ่งที่เป็อกุศลทั้งหลายและรักษาสิ่งเหล่านั้นเอาไว้มิให้เสื่อมด้วยการสร้างความพอใจยินดีในการเพียรพยายามต่อ ๆ ไป

๕. ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ

สติสัมปชัญญะคือธรรมที่มีอุปการะมากสำหรับภิกษุ ซึ่งภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม พุคคิด เพื่อการสำรวมกายวาจาและการทำใจให้สงบ ซึ่งเป็นวิธีการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ ดังที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ที่ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ

ในอุพาทคตปิโทปมสูตรว่า ภิกษุนั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการก้าวเข้า ในการเหยียดออก ในการทรงตั้งขมาฏี บาตร และจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง^{๑๒๐}

ในอุพปันถกสูตรว่า ภิกษุมีกายตั้งมั่นแล้ว มีใจตั้งมั่นแล้ว ยืนอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี ควบคุมสตินี้ไว้อยู่ เธอพึงเห็นคุณวิเศษทั้งเบื้องต้น และเบื้องปลาย ครั้นได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้น และเบื้องปลายแล้ว พึงถึงสถานที่เป็นที่ไม่เห็นแห่งมัจจุราจ^{๑๒๑}

ในอันทกวินทสูตร ภิกษุพึงเสพที่นอนและที่นั่งอันสังค พึงประพฤติเพื่อความหลุดพ้นจากสังโยชน์ ถ้าว่าภิกษุไม่พึงได้ความยินดีในที่นั้น ไชรก็พึงเป็นผู้มีตนอันรักษาแล้ว มีสติ

^{๑๒๐} ม.ม. ๑๒ / ๓๓๓ / ๒๔๑.

^{๑๒๑} พ.ร. ๒๕ / ๑๒๖/๑๔๓.

พึงอยู่ในหมู่ ภิกษุผู้เที่ยวไปอยู่จากตระกูลสู่ตระกูล เพื่อบิณฑบาต มีอินทรีอันคุ้มครอง
แล้ว มีปี่ขลุ่ยรักษาดน มีสติ พึงเสพที่นอนและที่นั่งอันสงัด ภิกษุพ้นแล้วจากภัย น้อมไป
แล้วในธรรมอันไม่มีภัย ปราศจากความสยดสยอง^{๑๒๓}

ในสติสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี่เป็นอนุ
ศาสนีของเรา สำหรับเธอทั้งหลาย^{๑๒๔} แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นได้ยกเอา
สติสัมปชัญญะเป็นแก่นหลักของศาสนา

ในกามสูตรตนิเทศว่า สัตว์ผู้เกิดมา พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย
ครั้งเว้นขาดจากกามเหล่านั้นแล้ว พึงข้ามโอฆะได้ เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือออกแล้วไปถึง
ฝั่งละนั้น^{๑๒๕}

ในสติปัญญาสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกาย
ในกายอยู่...พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่...พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่...พิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมอยู่...มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้^{๑๒๖}

ในอชิตเถรคาถาว่า เราไม่กลัวความตาย ไม่มีความอาลัยในชีวิต จักเป็นผู้มี
สติสัมปชัญญะ ละทิ้งร่างกายนี้ไป^{๑๒๗}

ในอชิตปัญหาว่า สติเป็นเครื่องกั้นกระแสในโลก เรากล่าวสติว่า เป็นเครื่องกั้น
กระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านั้นอันบัณฑิตย่อมปิดได้ด้วยปัญญา^{๑๒๘}

ในสัตตสูตรและวาสุหัตตสูตรว่า ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือน
บุรุษถูกประหารด้วยหอก เหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะ^{๑๒๙}

ในเมตตากุปัญหาว่า เราจักแสดงธรรมแก่ท่านในธรรมที่เราได้เห็นแล้ว เป็นธรรม
ประจักษ์แก่ตน ที่บุคคลทราบชัดได้แล้ว พึงเป็นผู้มีสติ ดำเนินข้ามค้ำถาอันชันไปใน
อารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้^{๑๓๐}

^{๑๒๓} ส.ส. ๑๕ / ๖๑๒ / ๒๑๕.

^{๑๒๔} ส.ม. ๑๕ / ๖๘๒ / ๑๖๓.

^{๑๒๕} พุ.สุ. ๒๕ / ๔๐๗ / ๔๓๒.

^{๑๒๖} ม.ม. ๑๒ / ๑๔๕ / ๘๖ - ๘๗.

^{๑๒๗} พุ.เถร. ๒๖ / ๑๕๗ / ๒๐๕.

^{๑๒๘} พุ.สุ. ๒๕ / ๔๒๕ / ๔๗๔ - ๔๗๕.

^{๑๒๙} ส.ส. ๑๕ / ๕๖ - ๕๗ / ๑๘ ; ๑๕ / ๒๖๒ - ๒๖๓ / ๗๗.

^{๑๓๐} พุ.สุ. ๒๕ / ๔๒๘ / ๔๗๘.

๖. ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงยินดีในเสนาสนะอันสงัด

ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงเว้นการคลุกคลีด้วยหมู่คณะและการนอน การคลุกคลี ยินดีด้วยหมู่คณะ ยินดีด้วยการเกี่ยวข้องกับหมู่คน เป็นสาเหตุแห่งการทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน แล้วยังทำให้เป็นสถานที่ที่ไม่เกิดความสงบสงัดเหมือนกับไม่ใช่สถานที่ที่ปฏิบัติธรรมสำหรับ ภิกษุผู้ต้องการความสงบสุข การคลุกคลีกันนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงตำหนิอย่างมาก เพราะ การคลุกคลีกันนั้นจักเป็นอันไม่ปฏิบัติธรรม ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสกับพระอานนท์ ซึ่งปรากฏในพระสูตรว่า

ดูกรอานนท์ ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีในการคลุกคลีกัน ประกอบ
 เนื่อง ๆ ซึ่งความชอบคลุกคลีกัน ชอบเป็นหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิงในหมู่
 บันเทิงร่วมหมู่ ย่อมไม่งามเลย ดูกรอานนท์ ข้อที่ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน ยิน
 ดีในการคลุกคลีกัน คลุกคลีกันด้วยหมู่ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความชอบใน
 หมู่ จักเป็นผู้ได้ตามประสงค์ ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขใน
 เนกขัมมะ สุขในความสงัด สุขคือความสงบ สุขในความตรัสรู้ ข้อนั้นไม่
 เป็นฐานะที่จะมีได้^{๑๑๑}

อีกอย่างหนึ่งภิกษุผู้ที่ยินดีในการนอนหลับโดยไม่ยอมประพฤติปฏิบัติธรรม พอฉัน
 เสรีก็เข้ากุฏิยินดีในการนอน พระพุทธเจ้าทรงเรียกบุคคลเหล่านั้นว่า เป็นโมฆบุรุษ คือเป็น
 บุรุษที่ไม่มีอะไร เป็นคนว่างเปล่า ดังนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

ภิกษุผู้มีภาระงานเป็นที่มายินดี ยินดีในการคุย ชอบหลับและฟุ้งซ่าน ผู้เช่น
 นั้นไม่ควรเพื่อบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุพึงเป็นผู้มี
 กิจน้อย เว้นจากความหลับ ไม่ฟุ้งซ่าน ภิกษุผู้เช่นนั้น ควรเพื่อบรรลุสัมโพธิ
 ญาณอันสูงสุด^{๑๑๒}

การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อที่กำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง พึงเป็นผู้ยินดีใน
 ความเป็นอยู่เพียงผู้เดียว ซึ่งเมื่อภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ต้องตัดขาดการคลุกคลีด้วยหมู่
 คณะยินดีอยู่แต่เพียงผู้เดียว เหมือนนอแรด ผู้ที่เที่ยวไปเพียงผู้เดียว ดังที่ในขัคควิสาณสูตรว่า

^{๑๑๑} บุ.ภุพ. ๓๐ / ๓๓๘ / ๒๕๒.

^{๑๑๒} บุ.สุ. ๒๕ / ๒๕๓ / ๒๖๓ - ๒๖๔.

บุคคลที่วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงแล้ว ไม่เบียดเบียนใครให้ลำบาก ไม่ต้องการบูชา เทียวไปคนเดียว ทุกขันธ์นั้นเกิดจากความเชื่อใจ ผู้มีภัยอันนี้จึง เทียวไปคนเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับบุตรภรรยา เนื้อในป่าที่ไม่ได้ตามใจตัวเอง ฉันทใด คนฉลาดฟังความประพุดิตตามความพอใจตน ฟังเทียวไปผู้เดียวมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ยินดีตามมีตามได้ ไม่หวาดหวั่นพรั่นพรึง เทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ถ้าหากได้นักปราชญ์มีปัญญาเครื่องคุ้มครองตน ก็ฟังร่วมเดินทางด้วยได้ หากไม่ได้ดังกล่าว เทียวไปคนเดียวดีกว่าเหมือนพระราชทะเลแวนแคว้นอันชนะแล้ว เสด็จไปแต่ผู้เดียว เหมือนช้างชื่อมาดงกะโหลงเทียวอยู่ในป่าผู้เดียว ก็กามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อย เป็นที่รื่นรมย์ใจ ย่ำยิจิตด้วยรูปแปลก ๆ บุคคลเห็นโทษในกามคุณทั้งหลายแล้วฟังเทียวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด เมื่อเห็นภัย ความน่ากลัวนี้ในกามทั้งหลาย ฟังเทียวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด^{๑๓๓} เนื้อในป่าที่บุคคลไม่ผูกไว้แล้ว ย่อมไปหากินตามความปรารถนา ฉันทใด นรชนผู้รู้แจ้ง ฟังความประพุดิตตามความพอใจของตนฟังเทียวไปแต่ผู้เดียว... ความเชื่อใจย่อมมีบุคคลผู้เกี่ยวข้องกัน ทุกขันธ์ย่อมเกิดขึ้นตามความเชื่อใจ บุคคลเล็งเห็นโทษอันเกิดแต่ความเชื่อใจ ฟังเทียวไปผู้เดียว...การเล่น การยินดี ย่อมมีในท่ามกลางแห่งสหาย อนึ่งความรักที่ยิ่งใหญ่ ย่อมมีในบุตรทั้งหลาย บุคคลเมื่อเกลียดชังความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก ฟังเทียวไปผู้เดียว^{๑๓๔}

ลำดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ประพุดิตพรหมจรรย์ตามที่กล่าวในคณกโมคคัลลสูตรนี้ กล่าวได้ว่าเป็นวิธีการประพุดิตพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาและโดยใจความก็รวมลงในหลักไตรสิกขานั้นเองกล่าวคือ ๓ ข้อแรกรวมลงในหลักศีลสิกขา ๒ ข้อต่อมารวมลงในหลักจิตสิกขา ข้อสุดท้ายรวมลงในหลักปัญญาสิกขา

๕.๒ หลักการย่อย : ชุตงค์วัตร

ข้อปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง สำหรับพระภิกษุผู้ประพุดิตพรหมจรรย์ที่ฟังประพุดิตปฏิบัติ คือ การถือชุตงค์วัตร คำว่า ชุตงค์วัตร ตัดเป็น ชุต + องก + วดต “ชุต” แปลว่า ธรรม

^{๑๓๓} พุ.สุ. ๒๕ / ๒๕๕ / ๒๕๘ - ๒๕๙.

^{๑๓๔} พุ.สุ. ๒๕ / ๒๕๖ / ๓๐๖ - ๓๑๑.

ชาติเครื่องขัดเกล้ากิเลส “องค” คือ องค์ “วตต” คือ ข้อปฏิบัติ เมื่อรวมเข้าด้วยกัน
 รุรงค์วัตร หมายความว่า องค์ข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อขัดเกล้ากิเลสสำหรับพระภิกษุ รุรงค์
 วัตรนี้ เป็นข้อปฏิบัติของผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อเป็นอุบายในการขัดเกล้ากิเลส
 เป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อความเป็นผู้มกน้อยสันโดษ การถือรุรงค์วัตรนี้เป็นการปฏิบัติสำหรับ
 ผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์

ข้อปฏิบัติที่เรียกว่า วัตร มีลักษณะและความหมายอย่างไร ท่านอธิบายไว้ในนี้อย่างไร
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มกน้อยสันโดษ ดำรงด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาชาระ
 และโคจรอยู่ เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้ง
 หลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วงในสิกขาบททั้งหลายนั้นนี้ชื่อว่า “ศีล” การ
 สมาทานชื่อว่า เป็น วัตร เพราะอรรถว่าสำรวม จึงชื่อว่า ศีล เพราะอรรถว่า สมาทานจึงชื่อว่า
 วัตร นี้เรียกว่าเป็นศีลและเป็นวัตร เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีลเป็นไฉน ? รุรงค์ (องค์ของภิกษุผู้
 กำจัดกิเลส) ๘ คือ อารัญญิกังกรุรงค์ ๑ ปิณฑปาติกักรุรงค์ ๑ ปิงสุกุลิกังกรุรงค์ ๑ เต
 จีวริกังกรุรงค์ ๑ สप्तทานจาริกังกรุรงค์ ๑ ขลุปัจฉนภัตติกังกรุรงค์ ๑ เนสัชชิกังกรุรงค์ ๑
 ยถาสันถติกังกรุรงค์ ๑ นี้เรียกว่า เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล^{๑๑๕}

รุรงค์นี้จำแนกหลักการประพฤติปฏิบัติออกเป็น ๑๓ ข้อ แล้วก็จัดเป็น ๔ หมวด
 แต่ละหมวดมีข้อวัตรปฏิบัติดังต่อไปนี้คือ

หมวดที่ ๑ คือ ปฏิสังยุตต์ด้วยจีวร

๑. ปิงสุกุลิกังคะ	คือการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
๒. เตจีวริกังคะ	คือการถือผ้าจีวรเพียง ๓ ผืนเป็นวัตร

หมวดที่ ๒ คือ ปฏิสังยุตต์ด้วยบิณฑบาต

๓. ปิณฑปาติกัังคะ	คือการถือเที๋ยบิณฑบาตเป็นวัตร
๔. สप्तทานจาริกังคะ	คือการถือเที๋ยบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร
๕. เอกาสนิกังคะ	คือการนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร
๖. ปัตตปิณฑิกังคะ	คือการฉันในบาตรเป็นวัตร
๗. ขลุปัจฉนภัตติกังคะ	คือการงดอาหารที่เขานำมาถวายทีหลังเป็นวัตร

^{๑๑๕} พ.ม. ๒๕ / ๘๑ / ๖๐.

หมวดที่ ๓ คือ ปฏิสังยุตต์ด้วยเสนาสนะ

๘. อารัญญิกังคะ คือการอยู่ป่าเป็นวัตร
 ๙. รุกขมุติกังคะ คือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร
 ๑๐. อัปโภกาสิกังคะ คือการอยู่ในที่โล่งแจ้งเป็นวัตร
 ๑๑. โสสานิกังคะ คือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร
 ๑๒. ขณาสันถติกังคะ คือการอยู่ในเสนาสนะตามมีตามได้เป็นวัตร

หมวดที่ ๔ คือ ปฏิสังยุตต์ด้วยวิริยะ

๑๓. เนสังฆิกังคะ คือการถือการ ไม่นอนเป็นวัตร

จุดที่ ๑๓ ข้อดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา แต่เป็นข้อปฏิบัติที่สุดแต่จะสมาทานคือถือปฏิบัติตามสมัครใจ จุดวัตรจึงนับว่าเป็นหลักการเสริมในการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะขัดเกลากิเลส

นอกจากจุดวัตรแล้ว ยังมีวัตรอื่น ๆ อีกที่ภิกษุพึงปฏิบัติ เพื่อเป็นเครื่องเสริมการปฏิบัติสมณธรรมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่จะไม่นำรายนามกล่าวในที่นี้

๕.๓ หลักการเสริม : อาจารย์

อาจารย์คือความประพฤติที่ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงประพฤติเพื่อความดีงามของชีวิตพรหมจรรย์และเพื่อเสริมหลักการข้ออื่น ๆ ให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น เช่น หลักอภินิหารปัจเจกชนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้เพื่อให้ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ดังปรากฏในอภินิหารปัจเจกชนธรรมสูตร^{๑๑๖} ดังนี้

๑. เราเป็นผู้มีเพศต่างจากกฤหัสถ์
๒. การเลี้ยงชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น
๓. อากัปกิริยาอย่างอื่นอันเราควรทำยังมีอยู่ที่ต้องทำ
๔. เราข่มตึเตียนตนเองได้โดยศีลหรือไม่
๕. เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญูชนพิจารณาแล้ว ตึเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่

^{๑๑๖} อก.ทสก. ๒๔/ ๔๘ / ๑๕.

๖.เราต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

๗.เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราจักทำกรรมใดดีหรือชั่วก็ตาม เราจักต้องรับผลของกรรมนั้น

๘.วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้ เราทำอะไรอยู่

๙.เรายินดีในเรือนว่างเปล่าหรือไม่

๑๐.ญาณทัสสนะวิเศษอันสามารถกำจัดกิเลสเป็นอริยะคือ อุดริมนุสสรณ อันเราได้บรรลุแล้ว มีอยู่หรือหนอ ที่เป็นเหตุให้เราผู้อันเพื่อนพรหมจรรย์ถามแล้ว จักไม่เป็นผู้เก้อเงินในกาลภายหลัง

การพิจารณาทั้ง ๑๐ ประการนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ก็เพื่อไม่ให้ภิกษุผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์มาหลงเพลิดเพลिनมัวเมาอยู่ในลาภสักการะให้สำเนียงตนเองอยู่เสมอ เช่น การคลุกคลีด้วยหมู่คณะ การศึกษาคณะต่าง ๆ ที่เป็นภัยต่อการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นต้น เป็นการเตือนสติให้ผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์มิให้ประพฤติผิดและเกียจคร้านต่อการปฏิบัติธรรม

ในอนุรุทตสูตร ได้กล่าวถึงข้อที่ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงตรึกเอาไว้ ๘ ประการ คือ

- ๑.พรหมจรรย์นี้เป็นพรหมจรรย์ของบุคคลผู้มีความปรารถนาน้อยมิใช่ของบุคคลผู้มีความปรารถนามาก
- ๒.พรหมจรรย์นี้เป็นของบุคคลผู้สันโดษ มิใช่ของบุคคลผู้ไม่สันโดษ
- ๓.พรหมจรรย์นี้เป็นของบุคคลผู้สังัดมิใช่ของบุคคลผู้ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
- ๔.พรหมจรรย์นี้เป็นของบุคคลผู้ปรารถความเพียร มิใช่ของบุคคลผู้เกียจคร้าน
- ๕.พรหมจรรย์นี้เป็นของบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น มิใช่ของบุคคลผู้มีสติหลงลืม
- ๖.พรหมจรรย์นี้เป็นของบุคคลผู้มีจิตมั่นคง มิใช่ของบุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคง
- ๗.พรหมจรรย์นี้เป็นของบุคคลผู้มีปัญญา มิใช่ของบุคคลผู้มีปัญญาทราวม
- ๘.พรหมจรรย์นี้เป็นของบุคคลผู้ชอบใจในธรรม ที่ไม่ทำให้เนิ่นช้า ผู้ยินดีในธรรมที่ไม่ทำให้เนิ่นช้า มิใช่ของบุคคลผู้ชอบใจในธรรมที่ทำให้เนิ่นช้า ผู้ยินดีในธรรมที่ทำให้เนิ่นช้า^{๑๑๑}

^{๑๑๑}อง.อภุฎก. ๒๓ / ๑๒๐ / ๒๐๖ - ๒๐๗.

ในอธิกขานสูตร^{๓๓๘} ได้กล่าวถึงข้อพึงปฏิบัติของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ว่ามี ๘ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ไม่ยินดีในการงาน
๒. เป็นผู้ไม่ยินดีในการคุย
๓. เป็นผู้ไม่ยินดีในความหลับ
๔. เป็นผู้ไม่ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
๕. เป็นผู้กุมครองทวารในอินทรียทั้งหลาย
๖. เป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ
๗. เป็นผู้ไม่ยินดีในธรรมเครื่องข้อง
๘. เป็นผู้ไม่ยินดีในธรรมเครื่องเน้นซ้ำ

เมื่อกล่าวถึงคุณสมบัติของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์พึงปฏิบัติตนให้เข้าในหมู่แห่งภิกษุด้วยกัน พึงปฏิบัติตนดังในพระวินัยปิฎกได้กล่าวไว้มี ๕ ประการ ดังนี้

๑. ไม่เป็นผู้อวดอ้าง
๒. ไม่รุกรานผู้อื่น
๓. ยึดถือธรรมเป็นสำคัญ
๔. คัดค้านสิ่งที่เป็นอธรรม
๕. ไม่กล่าวถ้อยคำที่ไร้ประโยชน์^{๓๓๙}

คุณสมบัติของภิกษุนั้นมีทั้งที่ประพฤติดีและไม่ดี สำหรับภิกษุที่ประพฤติไม่ดีนั้นในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า มหาโจร มีอยู่ ๕ ประเภท^{๓๔๐} คือ

๑. ภิกษุชั่วบางรูปเที่ยวแสวงหาลาภปัจจัย พากันเที่ยวไปในคามนิคมราชธานีทั้งหลาย ให้กตัญญูและบรรพชิตสักการะเคารพ นับถือ บูชา จึงได้ปัจจัยมาตามวัตถุประสงค์ ที่ได้ตั้งความปรารถนาเอาไว้ เหมือนกับเป็นมหาโจรเที่ยวปล้นขานนิคมให้เขานำทรัพย์มาให้แก่พรรคพวกตน นี่คือมหาโจรประเภทที่ ๑
๒. ภิกษุชั่วบางรูปเรียนพระธรรมวินัยของพระตถาคตประกาศ แล้วก็้นำแสดงแสวงหาลาภปัจจัยมาเพื่อตน โดยกล่าวคำว่า พระธรรมที่ตนแสดงนั้นเป็นสิ่งที่ตน

^{๓๓๘} อ.อฎฐก. ๒๓/๑๘๔/ ๓๐๕.

^{๓๓๙} วิ. ปริ. ๘ / ๑๑๖๗ / ๔๑๒ - ๔๑๓.

^{๓๔๐} วิ.มหา. ๑ / ๒๓๐ / ๓๓๒.

ได้รู้มาด้วยตนเอง อันนี้เป็นมหาโจรประเภทที่ ๒

๓. ศึกษารูปแบบไป่ความเพื่อนพรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์ ด้วยข้อกล่าวหาที่เป็นเท็จว่า

ภิกษุรูปนี้ประพฤติผิดพรหมจรรย์ อันไม่มีมูล อันนี้เป็นมหาโจรประเภทที่ ๓

๔. ศึกษารูปแบบเอาศาสนสมบัติของสงฆ์ที่เป็นครุภัณฑ์ ครุบริวาร ไปสงเคราะห์

คฤหัสถ์ เพื่อประจบคฤหัสถ์ อันนี้เป็นมหาโจรประเภทที่ ๔

๕. ศึกษารูปแบบอวดคุณวิเศษที่ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง (อวดอุตริมนุสสรธรรมที่ไม่มี

มีในตน) เพื่อหวังจะได้ลาภปัจจัย อันนี้เป็นมหาโจรประเภทที่ ๕

ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์นั้นพึงเป็นผู้ไม่ประมาท คือไม่ประมาทในชีวิต เพราะผู้
ออกบวชถือว่าเป็นผู้เห็นภัยของวัฏฏสังสาร ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระเสถเถระว่า

ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด พรหมจรรย์อันเรากล่าวดีแล้ว อันผู้บรรลู่จะ

พึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะการบวชในศาสนา นี้ ไม่ไร้ผลแก่

บุคคลผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่^{๑๑๑}

และพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับเสถพราหมณ์ว่า พรหมจรรย์อันเรากล่าวดีแล้ว อันผู้
ปฏิบัติจะพึงเห็นเองไม่ประกอบด้วยกาล เป็นเหตุทำให้บรรพชาของผู้นั้นไม่ประมาท ศึกษาอยู่
ไม่เป็นโมฆะ^{๑๑๒}

ตราบใดที่ภิกษุยังไม่หมดกิเลส อย่าชะล่าใจด้วยเหตุเพียงว่ามีสติและมีจริยวัตรที่ดี

เพียงเท่านั้น ความไม่ประมาทนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ในมหาปรินิพพานสูตรไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเราเองเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีลอันดีเกิด จงเป็นผู้

มีความดำริตั้งมั่นดีแล้ว ตามรักษาจิตของตนเถิด ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาท

อยู่ในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นละชาติสังสารและกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๑๓} ดูกร

ภิกษุทั้งหลายเอาเถิด บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความ

เสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังกิจที่พึงระวังให้ถึงพร้อมด้วยความไม่

ประมาทเถิดดังนี้ นี่เป็นวาทะครั้งสุดท้ายของตถาคต^{๑๑๔} กุศลธรรมเหล่าใด

^{๑๑๑} บุ.เถร. ๒๖ / ๓๕๐ / ๓๓๒ - ๓๓๓.

^{๑๑๒} ม.ม. ๑๓ / ๖๐๕ / ๔๑๕ - ๔๒๐.

^{๑๑๓} ที.ม. ๑๐ / ๑๐๘ / ๑๒๐.

^{๑๑๔} ถัง.ส. ๑๕ / ๖๒๐ / ๒๑๕ - ๒๒๐.

เหล่านี้ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดของกุศลธรรมเหล่านั้น^{๕๕}

ความไม่ประมาทเป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานการประพฤติพรหมจรรย์ ดังนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ท่านจงอย่าประมาท อย่าเกียจคร้าน ทั้งกลางคืนและกลางวัน จงอบรมกุศลธรรมให้เกิดขึ้น จงละฉันทราคะในอภิกขณเสียว^{๕๖} และจงละกามคุณ บุคคลที่ยังยินดีอยู่ในกามคุณ ยินดีในอกุศลธรรมอยู่ชื่อว่า เป็นผู้ประมาทอยู่

ส่วนในอังคุตตรนิกาย จตุตถนิบาต ได้กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ไม่พยายาบาท มีสติในกาลทุกเมื่อ มีจิตตั้งมั่นในภายใน ศึกษาในการกำจัดเสวซึ่งอกิขณอยู่ เราเรียกว่าเป็นผู้ไม่ประมาท^{๕๗}

พระพุทธเจ้าได้ตรัสคุณสมบัติของภิกษุเอาไว้ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตว่ามี ๕ ประการ ดังนี้^{๕๘}

๑. เป็นผู้ศรัทธาเชื่อมั่นในธรรมวินัย
๒. มีศีล ด้วยการรักษากาย วาจาเรียบร้อยดีงาม
๓. เป็นผู้สดับศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย
๔. มีการสละ คือสละความสุขส่วนตนมุ่งเพื่อความสุขของโลก
๕. มีปัญญา คือความรู้ในอรรถ ในธรรม

ธรรม ๕ อย่างนั้น เจริญให้มากแล้วทำให้มากแล้วจะเป็นไปเพื่อนิพพาน คือการพิจารณาเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของไม่งาม กำหนดหมายในอาหารว่าเป็นของน่าเกลียดโลกนี้ไม่น่ายินดีข้องแหวะ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงแท้อะไรและกำหนดในความแตกสลายแห่งเรือนร่าง และทรงแสดงต่อไปว่า เมื่อภิกษุเจริญให้มากกระทำให้มากแล้ว จะทำให้เกิดมีเจโตวิมุตติ เกิดมีปัญญาวิมุตติ เป็นผลเป็นอนิสงส์ หลุดพ้นเพราะสมาธิ (เจโตวิมุตติ) และหลุดพ้นเพราะปัญญา (ปัญญาวิมุตติ) เช่นนี้ ก็ชื่อว่า เหมือนตีเมืองข้าศึกได้ ดังในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตได้กล่าวเอาไว้ ๕ ประการ ดังนี้^{๕๙}

๑. ถอนลิ้ม (เครื่องกีดขวาง) เทียบได้ด้วยการละอวิชชาอย่างถอนราก

^{๕๕} อภ.ทสก. ๒๔ / ๑๕ / ๒๕.

^{๕๖} บุ.เถร. ๒๖ / ๒๒๐ / ๒๒๘.

^{๕๗} อภ.จตุกก. ๒๑ / ๓๐ / ๓๖.

^{๕๘} สุทธิพ ปัญญาภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๔๓.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๕.

๒. ถมคู เทียบได้ด้วยการละความเวียนว่ายตายเกิด
๓. ถอนเสาระเนียด เทียบด้วยการละต้นหาอย่างถอนรากถอนโคน
๔. ถอนกลอน (อรรถกถาแก้ว่า ทำลายบานประตู) เทียบด้วยละสังโยชน์ (กิเลสเครื่องผูกมัด) เบื้องต่ำอย่างถอนรากถอนโคน
๕. เป็นผู้ประเสริฐ วางชง วางภาระ พักผล เทียบด้วยละความถือตัวว่าเราเป็นนั่น เป็นนี่ อย่างถอนรากถอนโคน

สรุปได้ว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ที่จะสามารถเอาชนะข้าศึกคือ กิเลสต้นหาต่าง ๆ ได้ในเบื้องต้นเหมือนกับการตีเมืองของข้าศึกได้ ประการแรกต้องทำลายเครื่องกีดขวางคือ อวิชชาก่อน จนกระทั่งสามารถถอนรากถอนโคน เป็นผู้ประเสริฐไม่มีกิเลสต้นหาใด ๆ จิตหลุดพ้นด้วยเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

๖. เป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

เป้าหมายการบวชประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนานั้นคือเจโตวิมุตหรือพระนิพพาน ซึ่งเป็นแก่นของพระพุทธศาสนาหรือเป็นเป้าหมายอันสูงสุดของผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ การรักษาศีล การบำเพ็ญสมาธิ การเจริญปัญญา เหล่านี้มีใช่เป้าหมาย มีใช่แก่น แต่เป็นแนวทางการปฏิบัติเท่านั้น ดังในนถุหนาสสูตรว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ ภิกษุไม่อยู่ประพฤติเพื่อจะหลอกลวงชน ไม่อยู่ประพฤติเพื่อประจบคน ไม่อยู่ประพฤติเพื่ออานิสงส์ คือ ลาภสักการะและความสรรเสริญ ไม่อยู่ประพฤติด้วยคิดว่า ชนจงรู้จักเราด้วยอาการอย่างนี้** **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่แท้พรหมจรรย์นี้ ภิกษุยอมอยู่ประพฤติเพื่อสำรวจเพื่อการละ เพื่อความรู้ยิ่ง และเพื่อความกำหนดรู้^{๕๐} พรหมจรรย์มิใช่ประพฤติเพื่อลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอานิสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ แต่พรหมจรรย์นี้ มีเจโตวิมุตติเป็นประโยชน์ เป็นแก่น เป็นที่สุด^{๕๑}**

^{๕๐} พุ.สุ. ๒๕ / ๒๑๔ / ๒๒๒.

^{๕๑} ม.ม. ๑๒ / ๓๖๐ / ๒๗๐.

ในสังคยัตตนิคาย มหาวารวรรค ได้อธิบายถึงเป้าหมายของการออกบวชประพตติพรหมจรรย์ว่า ครั้นเมื่อพวกอัญญเดียรถีย์ ตามภิกษุว่า ท่านอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในสมณโคตมนี้ เพื่อประโยชน์อะไร ภิกษุพึงชี้แจงว่า ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อสํารอกราคะ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏอันยืดยาว เพื่อสิ้นอาสวะ เพื่อให้แจ้งวิชาและวิมุตติผล เพื่อญาณทัสสนะ เพื่ออนุपाทาปรินิพพาน^{๕๒}

แต่ในพระบาลีบางแห่งก็ได้กล่าวถึงผลพลอยได้บางประการของการประพตติพรหมจรรย์ไว้ด้วยดังที่ปรากฏในเนมิชาดกที่ได้กล่าวเกี่ยวกับอานิสงค์การประพตติพรหมจรรย์ในแต่ละระดับเอาไว้ว่า

หีนเนน พุทฺทมจฺริเยน ขตฺติเย อุปฺปชฺชติ

มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ อุตฺตเมน วิสุทฺถติ

แปลความว่า ผู้ที่ประพตติพรหมจรรย์อย่างต่ำ จะได้เกิดเป็นกษัตริย์ (เป็นมนุษย์) ผู้ที่ประพตติพรหมจรรย์ชั้นระดับกลาง จะเกิดเป็นเทวดา ผู้ที่ประพตติพรหมจรรย์ในระดับสูงสุด จะถึงความเป็นผู้บริสุทฺธิ (บรรลู่เป็นพระอรหันต์)^{๕๓}

สรุป ความหมายของการบวชในพุทธศาสนาคือการงดเว้นหรือการออกจากการอยู่ครองเรือนไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องของชาวโลกมีการเสพเมถุนธรรมเป็นต้นเรียกว่า การออกบวชประพตติพรหมจรรย์

การออกบวชประพตติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนานั้นมี ๘ วิธี คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา, ติสรณคมนอุปสัมปทา โอวาทปฏิกคหนอุปสัมปทา ปัญหพยากรณอุปสัมปทา คุรุธรรมปฏิกคหนอุปสัมปทา ทูเตนอุปสัมปทา อัญญาจิกาอุปสัมปทา ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา ทั้ง ๘ วิธีนี้เมื่อกล่าวโดยสรุปก็มี ๓ แบบ คือ

๑. พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง
๒. พระสาวกเป็นผู้บวชให้
๓. คณะสงฆ์เป็นผู้บวชให้

^{๕๒} สํ.ม. ๑๕ / ๑๑๗ - ๑๒๖ / ๒๗ - ๒๘.

^{๕๓} พุ.ชา. ๒๗ / ๑๑๘ / ๒๔๕; ป.สุ.๑๕๒ / ๓๖๒ ; ส.า. ที. ๒๖๖ / ๕๑๘ - ๕๑๙.

ผู้จะบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติสำคัญ ๓ ประการ คือต้องเป็นชาย, มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ และไม่เป็นอกัပ္พบุคคล ๓ ประเภทคือ ๑. เพราะเพศบกพร่อง ๒. ผิดต่อพระศาสนา ๓. ผิดต่อกำเนิดของตน และไม่เป็นโรคติดต่อกับหรือโรคอันสังคมรังเกียจเช่น โรคเรื้อน โรคเอดส์ เป็นต้น

หลักการประพัตติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาสรุปได้เป็น ๓ หลักการคือ หลักการใหญ่ : ไตรสิกขา

หลักการใหญ่ของการประพัตติพรหมจรรย์สำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา คือ หลัก ไตรสิกขา ได้แก่

๑. อธิศีล หมายถึงการรักษาศีลด้วยการสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อยเพื่อการชำระตน ให้เป็นผู้บริสุทธิ์บริบูรณ์สามารถจัดกิเลสอย่างหยาบได้ อันได้แก่ศีลของภิกษุทั้งที่มาใน พระปาติโมกข์และนอกพระปาติโมกข์

๒. อธิจิต คือการฝึกจิตด้วยการพัฒนาจิตใจให้เป็นสมาธิตั้งแต่ขั้นอุปจารสมาธิกระทั่ง ถึงอัปนาสมาธิ เพื่อขจัดกิเลสอย่างกลาง เช่น นิรวณ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องกีดกันความเจริญแห่ง จิต เป็นต้น

๓. อธิปัญญา คือการพัฒนาปัญญาสามารถรู้เท่าทันสภาพจิตพิจารณาเห็นแจ้งทุกสิ่งที่มี การเปลี่ยนแปลงเห็นความเกิดและดับของสังขารทั้งหลาย โดยสรุปก็คือเห็นไตรลักษณ์ใน สังขาร กระทั่งสามารถขจัดกิเลสอย่างละเอียดคืออนุสัยที่อยู่ในจิตได้

ส่วนลำดับหรือวิธีการประพัตติพรหมจรรย์ ๖ ข้อนั้นก็สรุปลงได้ในหลักการใหญ่ คือ ไตรสิกขา

หลักการย่อย : ชุตงค์วัตร

ชุตงค์ คือข้อปฏิบัติที่ภิกษุจะประพัตติเพื่อการขจัดเกลากิเลส เป็นข้อวัตรสำหรับภิกษุ ประพัตติปฏิบัติได้ตามความสมัครใจมิได้บังคับมี ๑๓ ข้อ คือ ปิงสุกุลิกังคะ นุ่งผ้าบังสุกุล เป็นวัตร เติจิวริกังคะ ใช้จีวร ๓ ผืนเป็นวัตร ปิณฑปาตีกังคะ ปิณฑบาตเป็นวัตร สบ พานจาริกังคะ เทียวปิณฑบาตรเป็นแฉวเป็นวัตร เอกาสนิกังคะ ใช้นั่งในเสนาสนะอันเดียว กันเป็นวัตร ปัตตปิณฑกังคะ ฉนินบาตรเป็นวัตร ขลุปัจฉกัตติกังคะ งดอาหารหลังฉนิน แล้วเป็นวัตร อารัญญิกังคะ อยู่ในป่าเป็นวัตร รุกขมุติกังคะ การอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร, อัฟ โภกาสิกังคะ อยู่ในที่โล่งแจ้งเป็นวัตร โสสานิกังคะ อยู่ป่าช้าเป็นวัตร ยถาสันถติกังคะ อยู่ ในเสนาสนะตามมีตามได้เป็นวัตร เนลัชชีกังคะ ไม่นอนเป็นวัตร ทั้งหมดนี้แบ่งออกเป็น

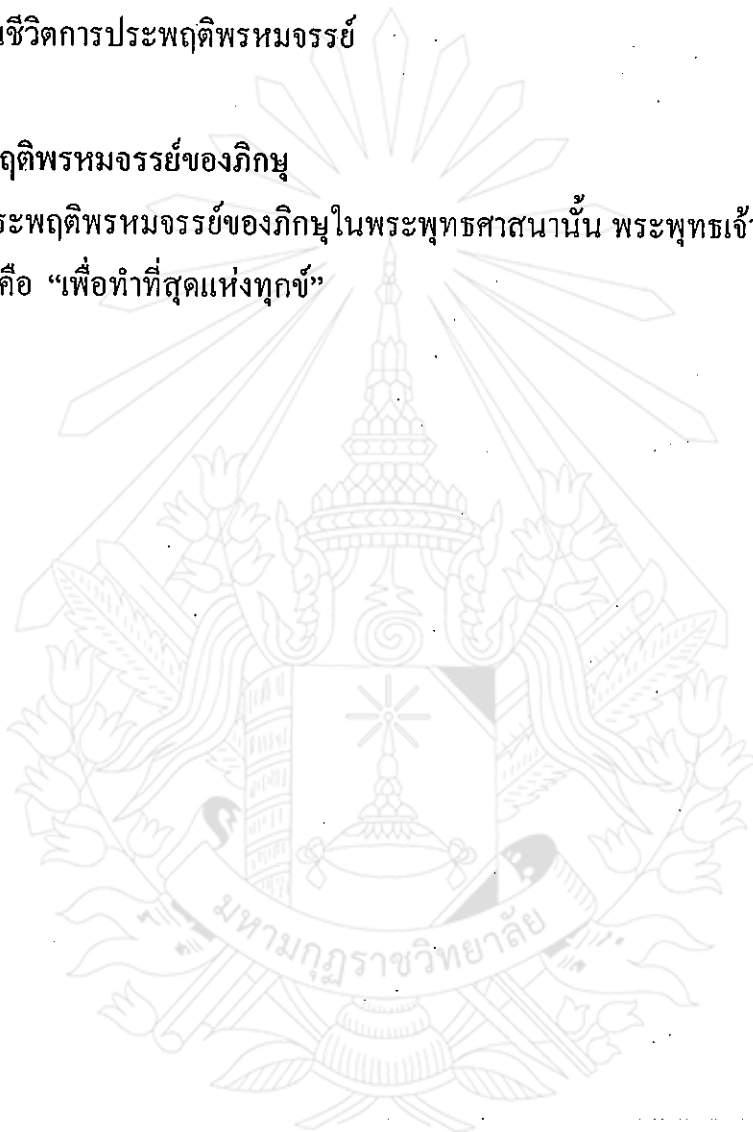
๔ หมวด ๒ ข้อแรกว่าด้วยเรื่องจิวร ๕ ข้อต่อมาว่าด้วยเรื่องบิณฑบาต ๕ ข้อต่อมาว่าด้วยเรื่องที่อยู่อาศัยเสนาสนะ และข้อสุดท้ายว่าด้วยเรื่องความเพียร

หลักการเสริม : อาจารย์

ภิกษุผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาควรรู้จักหน้าที่และคุณสมบัติสำหรับภิกษุซึ่งผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในด้านต่าง ๆ ว่าสิ่งใดที่ควรประพฤติและไม่ควรประพฤติและไม่ประมาทในชีวิตการประพฤติพรหมจรรย์

เป้าหมายการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ

เป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าที่ได้ทรงประกาศไว้ชัดเจนก็คือ “เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์”

บทที่ ๔

ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

ผลการวิจัยการประพาศิพรหมจรรย์

การประพาศิพรหมจรรย์มีกำเนิดขึ้นจากลัทธิพรหมจรรย์ของพวกพราหมณ์เป็นเริ่มแรกซึ่งสืบเนื่องมาจากความเชื่อถือในพระพรหมว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุดที่มีความบริสุทธิ์ปราศจากการเสพกาม การมีชีวิตที่บริสุทธิ์จึงต้องดำเนินชีวิตแบบไม่มีการเสพกามอย่างพระพรหม และการที่จะบำเพ็ญตบะให้เข้าถึงพระพรหมได้ก็ต้องดำเนินตามวิถีชีวิตแบบพระพรหม จึงเกิดลัทธิการประพาศิพรหมจรรย์ในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นในพวกพราหมณ์ ซึ่งมีมาก่อนพระพุทธศาสนา

หลักการประพาศิพรหมจรรย์ที่เป็นหลักสำคัญของพวกพราหมณ์คือ หลักอาศรม ๔ อันเป็นหลักการดำเนินชีวิตในศาสนาพราหมณ์ โดย ๒ ขั้นตอนสุดท้ายของอาศรม ๔ นั้นเป็นการดำเนินชีวิตในวิถีแห่งพรหม ที่เรียกว่า การประพาศิพรหมจรรย์ คือประพาศิอย่างพรหม หรือประพาศิเพื่อการเข้าถึงพรหม

รูปแบบการประพาศิพรหมจรรย์ของพวกพราหมณ์มีหลายรูปแบบแตกต่างกันไปตามความเชื่อถือของแต่ละบุคคลเพราะในคัมภีร์พราหมณ์ไม่ได้มีการกำหนดรูปแบบและวิธีการประพาศิพรหมจรรย์ไว้แต่เดิม แต่รูปแบบและวิธีการประพาศิพรหมจรรย์ของพราหมณ์ได้ค่อย ๆ วิวัฒนาการมาโดยลำดับ แต่กล่าวโดยสรุปแล้วการประพาศิพรหมจรรย์ของพราหมณ์มี ๒ รูปแบบ คือ

๑. การประพาศิพรหมจรรย์ในรูปแบบที่ยังมีการครองเรือน หรือเกี่ยวข้องกับกับการเสพกาม
๒. การประพาศิพรหมจรรย์ในรูปแบบที่ไม่มีการครองเรือน หรือไม่เกี่ยวข้องกับกับการเสพกาม

เนื่องจากรูปแบบการประพาศิพรหมจรรย์มีหลากหลาย ลักษณะของผู้ประพาศิพรหมจรรย์หรือนักบวชของพวกพราหมณ์ จึงมีหลายแบบ กล่าวโดยสรุปก็มี ๒ ประเภท คือ

๑. นักบวชประเภทที่มีครอบครัว
๒. นักบวชประเภทที่ไม่มีครอบครัว

ลักษณะรวมของนักบวชทุกประเภทก็คือศึกษาคัมภีร์, ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา, และบำเพ็ญตบะในรูปแบบต่าง ๆ ตามลัทธิหรือความเชื่อถือของตน ฉะนั้น นักบวชของพวกพราหมณ์ที่รวมเรียกว่า นักบวชนอกพระพุทธศาสนา จึงมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไปตามลักษณะหรือรูปแบบของการดำเนินชีวิตหรือวิธีการบำเพ็ญตบะ

วิธีการเข้าสู่ชีวิตพรหมจรรย์หรือการบวชในลัทธินอกพระพุทธศาสนาก็ไม่มีรูปแบบที่แน่นอน เพราะไม่มีการกำหนดไว้ในคัมภีร์ของลัทธิศาสนานั้น ๆ มาแต่เดิม แต่ค่อย ๆ วัฒนาการขึ้นตามความนิยมหรือความเชื่อถือของคนในยุคนั้น ๆ

หลักการและวิธีการประพตติพรหมจรรย์ของพวกพราหมณ์ก็มีหลากหลายวิธี แต่กล่าวโดยสรุปได้เป็น ๓ ลักษณะสำคัญ คือ

๑. การบำเพ็ญตบะ ซึ่งมีลักษณะเป็นการทรมานตนด้วยวิธีการต่าง ๆ
๒. การบำเพ็ญโยคะ ซึ่งมีลักษณะเป็นการควบคุมจิตใจให้สงบด้วยวิธีการต่าง ๆ
๓. การประกอบพิธีกรรม ซึ่งถือว่าเป็นการประพตติธรรมอีกลักษณะหนึ่ง เช่น การบูชาไฟ การอาบน้ำชำระบาป การสาธยายมนต์ เป็นต้น

เป้าหมายสำคัญของการประพตติพรหมจรรย์ทุกรูปแบบของลัทธินอกพระพุทธศาสนาก็คือ การเข้าถึงพรหมันหรือออตมัน หรือที่เรียกกันง่าย ๆ ว่า เข้าถึงพระพรหม

การประพตติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

ความหมายแห่งพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสในโอกาสต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า คำว่าพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา หมายถึงพระพุทธศาสนาหรือคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมด และพระพุทธศาสนาหรือพรหมจรรย์ทั้งหมดนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัส สรุปลงในหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือ สิกขา ๓ ได้แก่

- ศีลสิกขา
- จิตตสิกขา
- ปัญญาสิกขา

หรือที่นิยมเรียกกันสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา แต่บางครั้งพระพุทธองค์ก็ตรัสถึงพรหมจรรย์โดยจำแนกเป็นหลายอย่าง ซึ่งพระอาจารย์ในยุคหลังได้ประมวลไว้ ๑๐ อย่างด้วยกันคือ ทาน เวชยาวัจจะ เบญจศีล อัปป์มัญญา เมถุนวิริติ สทาร์สันโคช วิริยะ อังคอุโบสถ อริยมรรค ศาสนา

และในบางคัมภีร์เพิ่มอีก ๒ อย่าง คือ ธรรมเทศนา อัชฌาสัย

พรหมจรรย์ ๑๒ อย่าง ดังกล่าวนี ก็สรุปลงได้ในหลักการสำคัญ ๒ ประการคือ หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ และหลักไตรสิกขา ดังนี้

ทาน , เวทย์ยาวิจยะ และอัชฌาศัย จัดเข้าในบุญกิริยาวัตถุข้อ ทาน

สทาธสันโดย เบญจศีล เมถุนวิริติ องคอุโบสถ จัดเข้าในบุญกิริยาวัตถุข้อ ศีล

อัปป์มัญญา และวิริยะ จัดเข้าในบุญกิริยาวัตถุข้อ ภาวนา

อริยมรรค จัดเข้าในไตรสิกขา คือ สีสสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา

ส่วน ศาสนาและธรรมเทศนา นั้น เท่ากับเป็นการประมวลหรือสรุปว่า ศาสนา คือ พระธรรมวินัยทั้งหมดในพระพุทธศาสนานั้นคือการประพฤติพรหมจรรย์ หรือเรียกได้ว่าเป็น ความประพฤติที่ประเสริฐ

จึงสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้วางหลักการในการประพฤติพรหมจรรย์ไว้เป็น ๒ ระดับ คือ

๑. บุญกิริยาวัตถุ ๓ เป็นหลักการประพฤติพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ที่ยังครองเรือน เรียกได้ว่าเป็น อาคาริยธรรมหรือโลกิยพรหมจรรย์

๒. ไตรสิกขา เป็นหลักการประพฤติพรหมจรรย์สำหรับนักบวชหรือภิกษุ ซึ่งเป็นผู้ไม่ครองเรือน เรียกได้ว่าเป็น อนาคาริยธรรมหรือโลกุตระพรหมจรรย์

แต่เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว ทั้งพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์และพรหมจรรย์สำหรับนักบวชก็รวมลงในหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา คือ หลักศีลหรือศีลสิกขา, หลักสมาธิหรือจิตสิกขา, และหลักปัญญาหรือปัญญาสิกขา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า พรหมจรรย์ทั้งมวลสรุปลงในไตรสิกขานั้นเอง

การประพฤติพรหมจรรย์สำหรับภิกษุ

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาได้วางรูปแบบการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุไว้อย่างชัดเจนมาตั้งแต่เริ่มแรกของการประดิษฐานหรือก่อตั้งพระพุทธศาสนา

รูปแบบการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนามีองค์ประกอบที่สำคัญสรุปได้ดังนี้

๑. หลักการ

๒. วิธีการ

๓. วัตถุประสงค์

๔. เป้าหมาย

หลักการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ

ในเรื่องหลักการนั้น เริ่มแต่หลักการบวช พระพุทธศาสนาได้วางหลักการในการบวช ซึ่งเป็นพิธีการรับบุคคลเข้ามาสู่ระบบนักบวช หรือเข้ามาสู่คณะสงฆ์ไว้อย่างชัดเจนรวม ๘ วิธี พร้อมทั้งกำหนดคุณสมบัติของผู้จะบวชไว้อย่างชัดเจน

หลักการในการปฏิบัติของภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็ได้แก่หลักการใหญ่หรือหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. หลักศีลสิกขา
๒. หลักจิตสิกขา
๓. หลักปัญญาสิกขา

ซึ่งแต่ละหลักการก็จำแนกออกไปเป็นวิธีการปฏิบัติปลีกย่อยอีกมากมาย

วิธีการบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระพุทธานุญาตไว้

๘ วิธี คือ

๑. เอหิภิกขุอุปสัมปทา
๒. ติสรณคมนอุปสัมปทา
๓. โฉวาทอุปสัมปทา
๔. ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา
๕. ทูตอุปสัมปทา
๖. ครุธรรมอุปสัมปทา
๗. อัญญาจาริกอุปสัมปทา
๘. ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา

วิธีบวชแบบที่ ๑, ๓, ๔, ๖, ๗, นั้น เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เอง และทรงใช้เฉพาะในยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งคณะสงฆ์หรือสังฆมณฑลเท่านั้น เมื่อพระสงฆ์สาวกมีจำนวนมากขึ้นและจาริกออกไปเผยแผ่ศาสนาในที่ต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ครั้นมีกุลบุตรต้องการบวชมากขึ้นยากต่อการเดินทางมารับการบวชจากพระพุทธองค์โดยตรงเหมือนแต่ก่อน พระองค์จึงทรงเลิกใช้วิธีเหล่านี้

วิธีที่ ๒ นั้นเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกรูปใดรูปหนึ่งให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรที่ปรารถนาจะบวชในพระพุทธศาสนาได้ในระยะแรก ๆ ซึ่งภิกษุยังมีน้อย เมื่อภิกษุมีจำนวนมากขึ้นและแพร่หลายทั่วไป ก็ทรงยกเลิกวิธีนี้

ส่วนวิธีที่ ๘ นั้นเป็นวิธีที่ทรงมอบอำนาจในการรับกุลบุตรเข้ามาบวชหรือว่ารับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์หรือสังฆมณฑลให้แก่คณะสงฆ์คือหมู่ภิกษุตั้งแต่ ๕ รูป ขึ้นไป เป็นวิธีบวชวิธีเดียวในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ใช้สืบมาจนถึงทุกวันนี้

สำหรับวิธีที่ ๙ นั้นเป็นวิธีบวชสำหรับสตรีที่ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีต้องบวชในคณะสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ บวชในคณะสงฆ์ฝ่ายภิกษุณีก่อน แล้วจึงมารับการบวชในคณะสงฆ์ฝ่ายภิกษุอีกครั้งหนึ่ง

ในเมื่อปัจจุบันไม่มีคณะสงฆ์ฝ่ายภิกษุณีแล้วการบวชด้วยวิธีที่ ๙ นี้ก็เป็นอันเลิกไปโดยปริยาย

วิธีการประพาศิพหมจรรย์ของภิกษุ

วิธีการประพาศิพหมจรรย์ของนักบวชหรือภิกษุในพระพุทธศาสนา ประมวลลงได้ใน ๖ วิธี คือ

๑. สีสสังวร
๒. อินทริยสังวร
๓. โภชนมัตตัญญูตา
๔. ชาคริยานุโยค
๕. สติสัมปชัญญะ
๖. วิวิตตสนาสนะ

วิธีการในข้อ ๑ คือ สีสสังวรนั้น ยังจำแนกประเภทของศีลออกไปได้อีกหลายแบบ กล่าวคือ

ศีล ๓ ประเภท ได้แก่ จุลศีล, มัชฌิมศีล, มหาศีล

ศีล ๔ ประเภท ได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล และปัจจยสันนิสสิตศีล

ศีล ๕ ประเภท ได้แก่ วาริตศีล จาริตศีล อาทิพหมจรยีสล อภิสมาจารศีล และ อาชีวปาริสุทธิศีล

วิธีการในข้อ ๒ คือ อินทริยสังวร นั้นโดยลักษณะของการปฏิบัติแล้วก็รวมอยู่ในวิธีการข้อแรกคือ สิลสังวร หรือการระวังรักษากาย วาจา นั้นเอง

วิธีการในข้อ ๓ คือ โภชนมัตตัญญุตานั้นเป็นการระมัดระวังการบริโภคอาหาร ซึ่งรวมไปถึงการใช้สอยปัจจัยสี่อื่น ๆ ด้วย เพื่อมิให้เป็นไปในทางส่งเสริมกิเลสก็นับรวมอยู่ในวิธีการข้อแรกคือศีล

วิธีการในข้อ ๔ ๕ นั้น เป็นเรื่องของการฝึกจิตที่เรียกว่า ภavana บ้าง ก็มีภฐาน บ้าง หรือที่นิยมเรียกกันง่าย ๆ ว่า การทำสมาธินั้นเอง ซึ่งมีวิธีการปลีกย่อยออกไปอีกมาก

ส่วนวิธีการข้อที่ ๖ นั้น เป็นวิธีการพัฒนาปัญญา ซึ่งมีข้อปลีกย่อยออกไปอีกมากเช่นกัน

โดยสรุป วิธีการทั้ง ๖ ข้อดังกล่าวนี้ที่สรุปลงในหลักการข้อศีลสิกขาหลักการข้อจิตสิกขาและหลักการข้อปัญญาสิกขานั้นเอง กล่าวคือ

- ๓ ข้อแรก สรุปลงในหลักการข้อศีลสิกขา
- ๒ ข้อต่อมา สรุปลงในหลักการข้อจิตสิกขา
- สุดท้ายสรุปลงในหลักการข้อปัญญาสิกขา

วิธีการทั้ง ๖ ซึ่งสรุปลงในไตรสิกขานี้ จึงนับเป็นวิธีการหลักในการประพฤติพรหมจรรย์ของนักบวชในพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ยังมีวิธีการย่อยอีกบางอย่างที่เรียกว่า วัตร คือเป็นข้อปฏิบัติเสริมเพื่อการขัดเกลากิเลส หรือเป็นข้อปฏิบัติที่จะช่วยเสริมให้การปฏิบัติในวิธีการหลักดำเนินไปได้ผลดียิ่งขึ้น

วัตรดังกล่าวมีหลายอย่าง เช่น

- รุกขกวัตร
- อุปัชฌายวัตร
- สัททวิหริกวัตร
- อันตเวทสิกวัตร
- อาคันตุกวัตร
- คิลานุปัฏฐากวัตร

ฯลฯ

นอกจากวิธีการที่เรียกว่า วัตร แล้ว ยังมีข้อปฏิบัติอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งอาจารย์รวมเรียกได้ว่า อาจารย์ คือเป็นข้อควรปฏิบัติเพื่อความดีงามและเพื่อความก้าวหน้าของการประพฤติพรหมจรรย์ของนักบวช มีลักษณะเป็นวิธีการเสริมอีกแบบหนึ่ง มีหลายอย่าง เช่น

- ข้อพึงปฏิบัติเกี่ยวกับมาตุคม ๓
- อภินหังจเวกขณะ ๕
- อภินหังจเวกขณะ ๑๐

ฯลฯ

วัตถุประสงค์การประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ

พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศวัตถุประสงค์ของการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้อย่างชัดเจนทั้งในเชิงนิเสธและในเชิงยืนยัน คือ

๑. การประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนามีใช่เพื่อ

- ลาภสักการะ
- ความสรรเสริญ
- ความมีศีล
- ความมีสมาธิ
- ความมีญาณทัสสนะ

๒. การประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาเพื่อ

- เจโตวิมุตติ เป็นที่สุด

เป้าหมายการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงเป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้อย่างชัดเจน ตั้งแต่เริ่มแรกของการประกาศพรหมจรรย์หรือการประกาศพระพุทธศาสนาว่า “เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ” โดยใจความก็คือ “เพื่อความพ้นทุกข์”

ข้อวิจารณ์

๑. ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินชีวิตแบบนักบวชนั้น ได้มีมาก่อนพระพุทธศาสนาช้านาน แม้ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาก็มีกล่าวถึงเรื่องราวการประพฤติพรหมจรรย์ก่อนพุทธกาลไว้เป็นอันมาก แต่การดำเนินชีวิตแบบนักบวชในลัทธินอกพระพุทธศาสนานั้นไม่มีรูปแบบที่แน่นอน และแตกต่างจากรูปแบบของนักบวชหรือภิกษุในพระพุทธศาสนาเกือบจะทุกด้าน เช่น วิธีการบวช หลักการดำเนินชีวิต หลักการปฏิบัติ วิธีการปฏิบัติ วัตถุประสงค์ และเป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์

๒. นักบวชในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงวางรูปแบบ หลักการและวิธีการทุกด้านไว้อย่างแน่นอนชัดเจน มาแต่เริ่มต้น และยังคงยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาในคณะสงฆ์ของพระพุทธศาสนา โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขจนถึงทุกวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคณะสงฆ์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งต่างจากลัทธิศาสนาอื่นที่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขรูปแบบของนักบวชไปตามสถานการณ์และสภาพแวดล้อม

๓. จากการศึกษาพบว่า การประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายกว้างครอบคลุมทั้งการประพฤติกปฏิบัติของพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์และฝ่ายบรรพชิต กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ มีทั้งโลกีย์พรหมจรรย์และโลกุตระพรหมจรรย์ โดยพระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักการปฏิบัติไว้ชัดเจนและแตกต่างกันระหว่างพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์และพรหมจรรย์สำหรับภิกษุ แต่รวมลงในหลักการใหญ่อันเดียวกัน ต่างกันแต่ระดับของการปฏิบัติเท่านั้น

๔. เมื่อหลักการประพฤติพรหมจรรย์ระหว่างคฤหัสถ์และบรรพชิตต่างกัน ก็แสดงว่า วัตถุประสงค์และเป้าหมายในการประพฤติพรหมจรรย์แต่ละระดับก็ย่อมต่างกันไปด้วย ฉะนั้น เป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุที่พระพุทธองค์แสดงว่า “เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ” นั้น จึงกล่าวได้ว่า เป็นเป้าหมายสูงสุดของการประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา แต่ยังมีเป้าหมายรอง ๆ ลงไปอีกตามระดับของพรหมจรรย์ที่บุคคลนั้น ๆ ประพฤติ

๕. วิธีการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นมีหลากหลายวิธี แต่ทุกวิธีสามารถสรุปลงได้ในหลักการใหญ่ คือหลักศีลสิกขา จิตสิกขาและปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าหลักการหรือคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเป็นเอกภาพหรือโยงใยเป็นเนื้อเดียวกัน ทั้งนี้เพราะมีเป้าหมายร่วมกันหรือมีเป้าหมายเดียวกัน คือความดับทุกข์หรือความพ้นทุกข์ เพียงแต่ว่าจะดับทุกข์หรือพ้นทุกข์ในระดับใดเท่านั้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การประพาศติพรหมจรรย์ของภิกษุตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมาย หลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์ และเป้าหมายของการประพาศติพรหมจรรย์ของภิกษุตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อจักได้เข้าใจถึงความหมาย หลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายของการประพาศติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาตลอดถึงลักษณะและรูปแบบการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาที่ยั่งยืน ผลการศึกษาวิจัย สรุปได้ดังนี้

ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนากล่าวถึงการประพาศติพรหมจรรย์ไว้ ๑๐ อย่าง คือ

๑. ทานชื่อว่าพรหมจรรย์
๒. เวชยาวัจจะชื่อว่าพรหมจรรย์
๓. เบญจศีลชื่อว่าพรหมจรรย์
๔. อัปมัญญาชื่อว่าพรหมจรรย์
๕. เมถุนวิริติชื่อว่าพรหมจรรย์
๖. สทาร์สันโดยชื่อว่าพรหมจรรย์
๗. วิริยะชื่อว่าพรหมจรรย์
๘. อุโบสถชื่อว่าพรหมจรรย์
๙. อริยมรรคชื่อว่าพรหมจรรย์
๑๐. ศาสนาชื่อว่าพรหมจรรย์

พรหมจรรย์ทั้ง ๑๐ อย่างนี้ ก็สรุปลงได้ในหลักการสำคัญ ๒ ประการคือ หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ และหลักไตรสิกขา ซึ่งกล่าวโดยรวมก็คือ การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยหรือคำสอนทั้งปวงของพระพุทธศาสนาเป็นป็นการประพาศติพรหมจรรย์คือเป็นความประพฤติที่ประเสริฐ พระพุทธศาสนาได้วางหลักการในการประพาศติพรหมจรรย์ไว้เป็น ๒ ระดับ คือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ เป็นหลักการประพาศติพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ที่ยังครองเรือน เรียกได้ว่าเป็น อาคาริยธรรมหรือโลกิยพรหมจรรย์

ไตรสิกขา เป็นหลักการประพาศติพรหมจรรย์สำหรับนักบวชหรือภิกษุ ซึ่งเป็นผู้ไม่ครองเรือน เรียกได้ว่าเป็น อนาคาริยธรรมหรือโลกุตระพรหมจรรย์

แต่เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว ทั้งพรหมจรรย์สำหรับคฤหัสถ์และพรหมจรรย์สำหรับภิกษุ ก็รวมลงในหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา คือ หลักศีลหรือศีลสิกขา, หลักสมาธิหรือจิตสิกขา, และหลักปัญญาหรือปัญญาสิกขา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า พรหมจรรย์ทั้งหมดสรุปลงในไตรสิกขา

การประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาเบื้องต้นประกอบที่สำคัญคือ หลักการ วิธีการ วัตถุประสงค์ และเป้าหมาย ซึ่งได้แสดงไว้อย่างชัดเจนทุกชั้นตอนคือ

หลักการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ สรุปได้เป็น ๓ ระดับ คือ

หลักการใหญ่ ได้แก่ ไตรสิกขา

หลักการย่อย ได้แก่ ชุกตงค์วัตร

หลักการเสริม ได้แก่ อาจารย์ต่าง ๆ

ซึ่งโดยสาระสำคัญแล้ว หลักการย่อยและหลักการเสริมนั้นก็รวมลงในหลักการใหญ่ คือ ไตรสิกขานั้นเอง

วิธีการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ มี ๖ วิธี คือ

๑. สีสังวร

๒. อินทริยสังวร

๓. โภชนามัตตัญญุตตา

๔. ชาคริยานุโยค

๕. สติสัมปชัญญะ

๖. วิวิตตเสนาสนะ

วิธีการเหล่านี้เท่ากับเป็นรายละเอียดของหลักการทั้ง ๓ ระดับดังกล่าวแล้ว

วัตถุประสงค์ของการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุ คือมิใช่เพื่อลาภผลทางวัตถุหรือผลทางจิตใจเพียงขั้นศีล สมาธิและญาณทัสสนะเท่านั้น แต่เพื่อผลทางจิตใจขั้นเจโตวิมุตติ เป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุคือ ความพ้นทุกข์

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้พบว่า การประพฤติพรหมจรรย์นั้น คนส่วนมากมักเข้าใจว่าเป็นการไม่ยุ่งเกี่ยวกับเพศตรงข้ามและโดยเฉพาะอย่างยิ่งการประพฤติพรหมจรรย์นั้นเป็นการประพฤติของภิกษุและนักพรตเท่านั้น แต่ความจริงแล้วคำว่า พรหมจรรย์ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีเนื้อหาและความหมายกว้างขวางมาก

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาเรื่องการประพุดติ
พรหมจรรย์ในแง่มุมต่าง ๆ ให้กว้างขวางชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น

- ๑.ศึกษาเปรียบเทียบ การประพุดติพรหมจรรย์ ระหว่างพุทธศาสนา กับ ศาสนา
พราหมณ์ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร
- ๒.ศึกษาแนวความคิดเชิงปรัชญาเกี่ยวกับการประพุดติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา
- ๓.ศึกษาเปรียบเทียบ การประพุดติพรหมจรรย์ของชายและหญิงในพุทธศาสนา
๔. ศึกษาเปรียบเทียบ การประพุดติพรหมจรรย์ของผู้ครองเรือนกับผู้ออกบวช

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก

มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐภาษาบาลีอักษรไทย เล่ม ๑ ๒ ๔ ๖ ๘
 ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗
 ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

หนังสืออื่น ๆ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ฝ่ายจริยศึกษา. คู่มือพระภิกษุ. พิมพ์ครั้งที่ ๓,
 กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๓๔.

จำลอง สารพัดนึก. พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒,
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐

ญาณวโรดม, พระ. ศาสนาต่าง ๆ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. ปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอ
 เดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

ที.ดับบลิ้ว. วิส เดวิดส์. พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

เทพวิสุทธิกวี, พระ (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). บทอบรมกรรมฐาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. แบบไหว้พระสวดมนต์ และ หลักธรรมในการเจริญวิปัสสนา. กรุงเทพมหานคร:
 โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____. อานิสงส์การบวช. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ธรรมปิฎก, พระ. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๘,
 กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

นางเยาว์ ชาญณรงค์. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
 ๒๕๓๘

พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาการ
 พิมพ์, ๒๕๓๔.

พุทธโฆษาจารย์, พระ. สมมุติปาสาทิกา นาม วินยภูตถา ปฐโม ภาค. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ .สมมงคลวิลาสินียา นาม ที่มณีกายภูฏกถาย ลีลภขนชวคควณณา ปฐโม ภาโค.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____ .ปปลจสุทนิยา นาม มชุณิมนีกายภูฏกถาย ปฐโม ภาโค. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____ .ปปลจสุทนิยา นาม มชุณิมนีกายภูฏกถาย ทุตโย ภาโค. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____ .สารตลปกาสินียา นาม ลัญตุนีกายภูฏกถาย สกถาวคควณณา ปฐโม ภาโค.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____ .ปรมตลขตีกาย นาม ชุททกนีกายภูฏกถาย ชุททกปฐวณณา. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____ .ชุททกนีกาย ชาคกปาพียา ลัญณณาภูตา ชาคกภูฏกถา ปฐโม ภาโค.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .ชุททกนีกาย ชาคกปาพียา ลัญณณาภูตา ชาคกภูฏกถา ปลจโม ภาโค.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .สารตลทปนี นาม วินยฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒

พุทธทาสภิกขุ - ปัญญา นันทภิกขุ. พรหมจรรย์ของการบวช. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๑๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. มังคลัตถทปนี แพล เล่ม ๓ . พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ . มังคลัตถทปนี แพล เล่ม ๔ . พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ .วิสุทธีมคคสุต นาม ปกรณวิเสสุต ปฐโม - ตติโย ภาโค.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐

_____ .วิสุทธีมรรค แพล ภาค ๑ ตอน ๑ . พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ .วิสุทธีมรรค แพล ภาค ๓ ตอน ๑ . พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ราชบัณฑิต. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

ราชวรมุนี, พระ (ประยูรช ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประชาชน . พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. การบวชในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____ . วินัยมุข เล่ม ๓ . พิมพ์ครั้งที่ ๒๓ , กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

วิจิตวาฑการ, หลวง. ศาสนาสากล เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓, พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๐.

_____ . ศาสนาสากล เล่ม ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๓, พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๐.

สิริมังคลาจารย์, พระ. มงคลดุษฎีปณี ทูตโย ภาโค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สุนทร ณ รังษี , รศ.ดร. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก . พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๔.

Benjamin Walker. Hindu world. Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd., ๑๙๘๓.

John Dowson , M.R.A.S. Classical Dictionary Hindu Mythology and Religion, Geography, History , and Literature. Rupa.co., ๑๙๘๔.

วิทยานิพนธ์

โกย แก้วพร, พระมหา. แนวความคิดเรื่องพรหมจรรย์ในพระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

จำรูญ จรณชโม, พระมหา. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องศีลสิกขาในพระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์ ศาสตราศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาพุทธศาสนนิเทศ บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ประหยัด หงษ์นวล ,พระ . คำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ศิลป
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๔๐.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ พระมหาสุชาติ สุชาติ (สนิทสนม)
 วัน/เดือน/ปีเกิด วัน พุธ ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๑๗
 ชาติภูมิ บ้านเลขที่ ๓ หมู่ ๑๑ บ้านท่าม่วง ตำบลท่าม่วง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดนครอินทร์ ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๐๐๐
 การศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๓๒ สำเร็จการศึกษาแผนกธรรม “นักธรรมเอก”
 พ.ศ. ๒๕๔๑ สำเร็จการศึกษาแผนกบาลี “เปรียญธรรม ๕ ประโยค”
 พ.ศ. ๒๕๔๐ สำเร็จการศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรบัณฑิต (ศน.บ. :สังคมวิทยาและ
 มานุษยวิทยา) รุ่นที่ ๔๕ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๔๐.

ประสบการณ์การปฏิบัติงาน

- พ.ศ. ๒๕๔๑ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญฯ สำนักเรียนวัดทุ่งเหียง
 จังหวัดชลบุรี
 พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลีสำนักเรียนวัดนครอินทร์
 จังหวัดนนทบุรี
 พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นเจ้าหน้าที่ศูนย์บริการฝ่ายวิชาการการศึกษา มหาวิทยาลัยมหา
 มกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร